

Ўзбекистон Республикаси
Давлат солиқ қўмитаси
ҳузуридаги Фискал институт

СОЛИҚ ВА ҲАЁТ

ЭЛЕКТРОН ИЛМИЙ
ОММАБОП ЖУРНАЛ

www.soliqvahayot.uz

**“СОЛИҚ ВА ҲАЁТ” ЭЛЕКТРОН ИЛМИЙ-ОММАБОП ЖУРНАЛИ
ТАҲРИРИЯТИ ҲАЙЪАТИ ТАРКИБИ**

Таҳририят кенгаши раиси: и.ф.д. Юсупов Кахрамон Ахмедович

Бош муҳаррир: и.ф.д. проф. Курбанов Зият Ниязович

Таҳририят аъзолари:

и.ф.д. проф. Кудбиев Шерзод Давлатович

и.ф.д. проф. Засько Вадим Николаевич (Россия Федерацияси)

и.ф.д. проф. Роздольская Ирина Владимировна (Россия Федерацияси)

ю.ф.д. проф. Рустамбаев Мирзаюсуп Хакимович

т.ф.д.доц. Акбаралиев Бахтиёр Бакирович

и.ф.ф.д. (PhD) Вассилис Полименис (Греция)

и.ф.д. проф. Тошматов Шухрат Аманович

и.ф.д. проф. Ҳотамов Комил Раббимович

и.ф.д. проф. Қўзиева Наргиза Рамазановна

и.ф.д. проф. Худойқулов Садирдин Каримович

и.ф.д. проф. Исманов Иброҳим Набиевич

и.ф.д. проф. Ўрманов Жаҳонгир Жалолиддинович

и.ф.д. Ниязметов Исламбек Машарипович

Маъсул муҳаррир: и.ф.ф.д. (PhD) Назаров Абдукарим Кушарович

Веб администратор: Қуйлиев Улуғбек Рашидович

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори	<i>“Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси хузурида Фискал институтни ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-4879-сон қарори.....</i>	4
Кудбиев Ш.Д.	<i>“Ақл машъали” давомчилари.....</i>	9
Мачехин В.А.	<i>План действий БЭПС: рост потребности на понимание понятия «Двойное неналогообложение».....</i>	12
Ниязметов И.М. Отабеков О.Ф.	<i>Ўзбекистонда сўнги йиллардаги фискал ўзгаришлар: ютуқлар ва камчиликлар.....</i>	15
Курбанов З.Н. Назаров А.К.	<i>Ўзбекистон Республикасида фискал ва солиқ сиёсатларининг асосий йўналишлари.....</i>	29
Ризаев Н.К. Ҳотамов К.Р.	<i>Номоддий активлар амортизацияси: даври ва усуллари.....</i>	39
Roziqov N.B.	<i>Soliq islohotlari – yengillik garovi.....</i>	51
Боймуротов С.Р.	<i>Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолияти ва уни ривожлантиришнинг янги имкониятлари.....</i>	60
Толипов Ф.С.	<i>Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида ер эгалиги, вақф-мулкчилик ва солиқ тизимининг ижтимоий-иқтисодий жиҳатлари.....</i>	73

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ
ҚАРОРИ**
**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ СОЛИҚ ҚЎМИТАСИ ҲУЗУРИДА
ФИСКАЛ ИНСТИТУТНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТЎҒРИСИДА**

Молия ва солиқ соҳасида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишнинг замонавий тизимини яратиш, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги «2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодийтни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида»ги ПФ-5953-сон Фармони ижросини таъминлаш мақсадида:

1. Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Малака ошириш маркази негизида Давлат солиқ қўмитаси ҳузурида Фискал институт (кейинги ўринларда — Институт) ташкил этилсин.

2. Институтда кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида қуйидагилар белгилансин:

солиққа тортиш ва молиявий назорат соҳалари учун бакалаврият ва магистратура йўналишлари бўйича кадрларни кредит-модуль тизими асосида тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ишларини такомиллаштириш;

кадрлар тайёрлаш борасида хорижий давлатларнинг солиқ органлари ва ўқув муассасалари билан тажриба алмашишни кенгайтириш ҳамда қўшма таълим дастурларини амалга ошириш, ўқув-таълим жараёнига хорижий олимлар ва мутахассисларни фаол жалб қилиш;

бюджет даромадларини шакллантиришда давлат манфаатларини ҳамда солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқларини таъминлай оладиган кадрларни тарбиялаш;

солиқ органлари учун илғор ахборот-коммуникация технологиялари ва автоматлаштирилган таҳлил услублари билан ишлаш кўникмасига эга бўлган мутахассислар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш;

солиққа тортиш ҳамда молиявий назорат соҳаларида амалий ва фундаментал илмий-тадқиқотлар олиб бориш натижасида инновацион лойиҳаларни жорий этишни кенгайтириш;

малакали кадрлар тайёрлашни бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботнинг замонавий усуллари, халқаро солиққа тортиш, трансферт нархларни белгилаш, таваккалчиликларни таҳлил қилиш, бизнес-таҳлил технологиялари (Business Intellegence) ва солиқ маъмуриятчилигида илғор ахборот технологияларини (Big Data) қўллаш асосида ташкил этиш;

ўқув жараёнида ўқитишнинг замонавий шакл ва методлари, шу жумладан педагогик ва ахборот технологияларини, масофавий таълимни, ўқитиш ва тренингларни интерфаол ҳамда муаммоли-вазиятли услубларини кенг жорий этиш, талаба, тингловчи ва педагог кадрларнинг глобал ахборот-ҳуқуқий ҳамда таълим ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш.

3. Белгилаб қўйилсинки, Институт:

солиқлар ва солиққа тортиш соҳаси учун олий маълумотли мутахассислар ва илмий кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш бўйича таянч олий таълим муассасаси;

молиявий назорат ва аудит ҳамда солиқ, молия ва тижорат ҳуқуқи, шунингдек иқтисодиётда ахборот технологиялари соҳаларида кадрлар тайёрлаш ва юқори даражада фундаментал ҳамда илмий-амалий тадқиқотлар олиб борилишини таъминлайдиган олий таълим муассасаси ҳисобланади.

4. Россия Федерацияси Ҳукумати ҳузуридаги Молия университети билан Институт тузилмасида мазкур университетнинг бўлинмасини (факультетини) ташкил этиш тўғрисида келишувга эришилганлиги маълумот учун қабул қилинсин.

Белгилансинки, Россия Федерацияси Ҳукумати ҳузуридаги Молия университетининг Институт тузилмасидаги бўлинмаси (факультети) моддий-техник таъминоти жорий йилда Давлат солиқ қўмитасининг Моддий ёрдам, ижтимоий ҳимоя, солиқ органларини ривожлантириш ва кўзда тутилмаган харажатлар махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан, 2021/2022 ўқув йилидан бошлаб тўлов-контракт асосида тушган маблағлар ва қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан амалга оширилади.

5. Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Фискал институтнинг самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш ва моддий-техник базасини мустаҳкамлаш бўйича «Йўл харитаси» иловага мувофиқ тасдиқлансин.

6. Белгилансинки:

Институт Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Малака ошириш марказининг барча ҳуқуқ, мажбуриятлари ва шартномалари бўйича ҳуқуқий вориси ҳисобланади; Институтда ўқув жараёни 2021/2022 ўқув йилидан бошланади;

давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг (иш берувчилар) эҳтиёжларидан келиб чиқиб, кундузги бакалаврият таълим йўналишларига мос бўлган йўналишлар доирасида табақалаштирилган тўлов-контракт асосида сиртқи таълим шаклида ўқитиш ташкил этилади. Бунда талабалikka тавсия этилган абитуриентларнинг ўқиши учун тўлов иш берувчининг ходим (абитуриент) билан келишилган шартномасига мувофиқ белгиланган шаклда амалга оширилади;

Институтда бакалаврият таълим йўналишларининг битирувчи босқич талабалари учун таълим жараёни бевосита солиқ органлари маъмурий биноларида ташкил қилинади;

Институт ректори, проректорлари, факультет деканлари, декан ўринбосарлари ва профессор-ўқитувчилари лавозим маошлари — олий таълим муассасаларининг, илмий ходимларининг лавозим маошлари эса — илмий-тадқиқот муассасаларининг тегишли ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш бўйича базавий лавозим маошлари миқдорида белгиланади;

Институт бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи, ўқув-ёрдамчи ва бошқа ходимларининг лавозим маошлари Давлат солиқ қўмитаси марказий аппаратининг тегишли лавозимлари учун назарда тутилган меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорларида белгиланади;

Институтнинг раҳбар, бошқарув ходимлари ва профессор-ўқитувчилари таркибига Давлат солиқ қўмитаси марказий аппарати ходимларининг тегишли тоифалари учун хизматни ўташ ва мукофотларни тўлаш тартиблари татбиқ этилади.

7. Давлат солиқ қўмитаси 2021 йил 1 мартга қадар Институтнинг илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори лавозимига юқори малакали хорижий мутахассис тайинланишини таъминласин.

8. Давлат солиқ қўмитаси, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020/2021 ўқув йилидан бошлаб Фарғона ва Тошкент солиқ коллежларини Институт ҳузуридаги Фарғона ва Тошкент солиқ техникумлари этиб қайта ташкил қилиш тўғрисидаги таклифига розилик берилсин.

9. Институтда кадрларни тайёрлашга буюртма шакллантиришнинг шундай тартиби жорий этилсинки, унга мувофиқ:

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳамда хўжалик бошқаруви органлари ҳар йили белгиланган муддатларда иш берувчиларнинг Институт томонидан тайёрланадиган кадрларга бўлган эҳтиёжлари ҳақидаги маълумотларни Давлат солиқ қўмитасига тақдим қилади;

Институтга қабул параметрлари белгиланган таълим йўналишлари ва мутахассисликлар бўйича бакалавр ва магистрларга бўлган эҳтиёжни ҳудудлар ва иқтисодиёт тармоқлари кесимида таҳлил қилиш асосида Давлат солиқ қўмитаси томонидан мустақил белгиланади;

мулкчиликнинг барча шаклларидаги ташкилотлар, шу жумладан тадбиркорлик субъектлари Институт ва унинг ҳузуридаги солиқ техникумлари томонидан тайёрланадиган кадрларга буюртмани шакллантиришда иштирок этишга, хусусан кадрларни мақсадли тайёрлаш учун тўловни, улар томонидан ўқишни тугатганидан сўнг, шартномада белгиланадиган муддат давомида ташкилот-буюртмачида узлуксиз ишлаш мажбуриятини қабул қилган ҳолда, амалга оширишга ҳақли.

10. Қуйидагилар Институт фаолиятини молиялаштириш манбалари этиб белгилансин:

тўлов-контракт асосида ўқитишдан тушадиган маблағлар;

хўжалик фаолиятдан ва шартномалар асосида хизматлар кўрсатишдан тушадиган тушумлар;

жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳомийлик хайриялари;

халқаро молия ташкилотларининг грантлари;

қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар.

11. Институт ректорига ва солиқ техникумлари директорларига мазкур муассасаларнинг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан ходимларга уларнинг

иш ҳажми ва самарадорлигини ҳисобга олган ҳолда лавозим маошининг 100 фоизигача бўлган миқдорда қўшимча ойлик устама белгилаш ҳуқуқи берилсин.

12. Институтга ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтган олий таълим муассасалари эга бўлган ҳуқуқлар билан бир қаторда қуйидаги ҳуқуқлар берилсин:

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳамда Давлат солиқ қўмитаси билан келишилган ҳолда таълим йўналишларига ўзгартириш киритиш, ўқув режалари ва дастурларини ҳамда битирувчиларга қўйиладиган малака талабларини мустақил ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

етақчи хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда қўшма таълим дастурлари асосида кадрлар тайёрлашни ташкил этиш;

кредит-модуль тизимини ўқув жараёнига жорий этиш борасида профессор-ўқитувчилар ўқув юкмасини мустақил меъёрлаштириш, шунингдек педагог ходимлар томонидан ўқув-услубий, илмий-тадқиқот ишлари, «устоз-шогирд» тизими бўйича ишларнинг бажарилишини рағбатлантириб бориш;

халқаро эътироф этилган ташкилотлар — Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ва Academic Ranking of World Universities рейтингларининг барчасида бир вақтда биринчи 1 000 та ўринни эгаллаган олий таълим ташкилотларининг таълим дастурларидан фойдаланган ҳолда ўқитишни ташкил этиш;

таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлашни ҳисобга олган ҳолда Институт ҳузуридаги солиқ техникумларининг ўқув-услубий жараёнини мувофиқлаштириш, ўқув режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш, қабул параметрлари ва таълим йўналишларини белгилаш;

солиқ техникумлари педагог ходимлари меҳнатини меъёрлаштириш;

Давлат солиқ қўмитаси билан келишилган ҳолда тўлов-контракт асосида ўқитиш қийматини белгилаш;

ўқиш учун тўлов миқдорини ўрнатган ҳолда Институт бакалаврият ва магистратурасига табақалаштирилган тўлов-контракт асосида қўшимча қабул параметрларини белгилаш;

Институт илмий фаолиятига ва ўқув жараёнига ўқитувчилар ва мутахассисларни, шу жумладан чет эллик олимларни шартнома асосида жалб қилиш;

Институт ва унинг ҳузуридаги солиқ техникумларида номутахассислик фанларини ўқитиш ва факультатив машғулотлар ўтказишни аутсорсинг шартларида ташкил этиш;

давлат-хусусий шериклик тўғрисидаги барча турдаги, шу жумладан Институт ва унинг ҳузуридаги солиқ техникумларининг бино ва иншоотларини қуриш ҳамда улардан фойдаланиш бўйича келишувларни тузиш ва амалга ошириш;

Давлат солиқ қўмитаси билан келишилган ҳолда молия йили учун Институт ва унинг ҳузуридаги солиқ техникумларининг даромадлар ва харажатлар сметасини, штат жадвалини, бизнес-режасини тасдиқлаш, уларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек бино ва иншоотларни капитал таъмирлаш, реконструкция қилиш, ходимларига иш ҳақини тўлаш тизими ва тартибини белгилаш.

13. Институт Давлат солиқ қўмитаси ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги билан биргаликда уч ой муддатда:

а) Институтни ўқитишнинг замонавий шакл ва услубларини қўллаш қўникмаларига ҳамда амалий иш тажрибасига эга бўлган, шунингдек хорижда тажриба орттирган малакали кадрлар билан тўлдирсин;

б) тегишли фанлар бўйича янги авлод дарсликлари ва ўқув қўлланмаларини тайёрлашнинг комплекс дастури ишлаб чиқилишини таъминласин;

в) битирувчиларга нисбатан малака талаблари, ўқув режалари ва дастурларини қуйидагиларни назарда тутган ҳолда ишлаб чиқсин ва тасдиқласин:

ўқув жараёнини илғор халқаро тажрибани, талабаларда тил тайёргарлигини, таҳлил қилиш қобилиятини, тизимли таҳлил ва бошқарув кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган талабларни ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш;

ихтисослик фанлари ўқув юкмасида амалий машғулотлар ҳажмини тренажёр-имитацион ва дастурий комплексларни қўллаш ҳисобига ошириш ва амалга оширилишини тартибга солувчи ҳужжатларни ишлаб чиқиш;

г) қуйидагиларни:

Институт ходимларининг стажировка ўташ тартибини;

Институт лавозимларини ички идоравий ротация асосида эгаллаш тартибини;

Институт профессор-ўқитувчиларининг ўқув-услубий ва илмий фаолияти бўйича вақт меъёрларини, шунингдек ўқув юкмасини белгилаш тўғрисидаги низомни;

Институт талабалари томонидан малакавий амалиёт ва магистрлар томонидан илмий стажировкани ўташ тўғрисидаги низомни ишлаб чиқсин ва тасдиқласин.

14. Инновацион ривожланиш вазирлиги Давлат солиқ қўмитасининг тақлифлари асосида илмий-тадқиқот ишларига давлат буюртмаси талабларига мувофиқ амалий ва инновацион лойиҳаларнинг танловлар асосида шакллантирилишини таъминласин.

15. Давлат божхона қўмитаси, Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги, Савдо-саноат палатаси ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари Давлат солиқ қўмитаси билан биргаликда талабаларнинг соҳавий вазирлик ва идораларнинг тегишли бўлинмаларида малакавий амалиётини ташкил этишда Институтга ҳар томонлама амалий кўмак кўрсатсин.

16. Давлат солиқ қўмитаси Институтнинг замонавий ўқув биноси, кутубхона, фаоллар зали, спорт зали ва ётоқхона биносини қуриш, шунингдек мавжуд биноларни реконструкция қилиш, капитал таъмирлаш ва жиҳозлаш бўйича буюртмачи этиб белгилансин.

17. Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги Давлат солиқ қўмитасининг асосланган ҳисоб-китобларига мувофиқ 2021 йил ва келгуси йилларда Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш дастурини шакллантиришда ишлаб чиқилган лойиҳа-смета ҳужжатларига асосан Институт биноларини қуриш ва реконструкция қилиш лойиҳаларини белгиланган тартибда киритилишини таъминласин.

18. Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Малака ошириш марказининг Тошкент шаҳар, Учтепа тумани Кичик ҳалқа йўли, 3-уйдаги бинолари Институтга оператив бошқариш ҳуқуқи асосида берилсин.

19. Давлат солиқ қўмитаси ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда икки ой муддатда қонун ҳужжатларига ушбу қарордан келиб чиқадиган ўзгартириш ва қўшимчалар тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига тақлифлар киритсин.

20. Мазкур қарорнинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири А.Н. Арипов зиммасига юклансин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. МИРЗИЁЕВ

Тошкент ш., 2020 йил 4 ноябрь, ПҚ-4879-сон

“АҚЛ МАШЪАЛИ” ДАВОМЧИЛАРИ

Бугунги кунда Президентимизнинг ташаббуслари билан “Жамият – ислохотлар ташаббускори” тамойили асосида амалга оширилаётган ишлар натижасини нафақат юртимизда ҳатто халқаро ареналарда ҳам юқори даражада баҳоланмоқда.

Муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганларидек: *“Илми қадрланг, илмга интилинг! Бир сония вақтингиз ҳам бекор ўтмасин! Ёшлик – умрнинг энг бебаҳо даври. Илм ва билим – ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган, ҳеч ким сиздан тортиб ололмайдиган бойлик эканини асло унутманг!”*

Бу юксак мақсадлар йўлида ҳал қилувчи куч ёшларимиз эканлиги ва уларнинг зиммасига улкан масъулият юкланаётганлигини ҳар бир ёшларимиз ҳис қилиб турибди.

Жаҳон иқтисодиётидаги глобаллашув ва рақобат шароитида ёшларимизни замонавий илм-фан ва юқори технологияларни мукамал эгаллашлари учун барча имкониятлар яратиб берилмоқда.

Таълим соҳасида мутлақо янги тизим – Президент ва ижод мактаблари, аниқ фанлар бўйича махсус мактаблар, “IT” технологияларни чуқур ўргатадиган таълим масканларининг сони кун сайин кўпайиб бормоқда.

ЮНЕСКО маълумотларига кўра, 2021 йилда юртимизда саводхонлик даражаси 99,99 фоизга етди, мактабгача таълим билан қамраб олиш 2017 йилдаги 24 фоиздан 2021 йилда 62 фоизга, олий таълим билан қамраб олиш 3 баробарга ошиб, 28 фоизга етди. 2030 йилга келиб бу кўрсаткични 60 фоизга етказиш режалаштирилган. Охирги 5 йил ичида 64 та янги олий ўқув юртлари очилиб, уларнинг сони 141 тани ташкил қилганлиги тўғрисидаги ахборотлар фикримизнинг яққол исботи бўлади.

Таълим ва фан ҳаёт сифатини ҳал қилувчи омилларидир. “2030 йилгача илм-фанни ривожлантириш концепцияси” доирасида илмий тадқиқотларга ажратилган ялпи ички маҳсулот улушини 0,2 фоиздан 10 баробарга ошириш, мустақил изланувчиларнинг ўртача ёшини 39 ёшгача қисқартириш ва 10 дан ортиқ венчур фондларини яратиш кўзда тутилган. Фан соҳасида фаолият юритаётган ёшлар учун “Академик мобиллик” грантлари ва стажировкалар дастури жорий этилмоқда.

Халқимиз айтганидек, “ҳаёт дарёси бир жойда турмайди”. Бугун халқнинг бебаҳо меросига таянган ҳолда Ўзбекистонда Учинчи Ренессанс пойдеворини шакллантиришга шахдам қадамлар қўйилмоқда.

Ушбу тарихий жараёнда солиқ органлари томонидан ҳам илм фанга бўлган эътибор тубдан ўзгарди. Бунга таъмал тошини, Президентимизнинг ташаббуслари билан 2020 йил ноябрь ойида ДСҚ хузурида Фискал институтни ташкил этиш орқали қўйилган эди.

Институт молиявий назорат ва аудит ҳамда солиқ, молия ва тижорат ҳуқуқи, шунингдек иқтисодиётда ахборот технологиялари соҳаларида кадрлар тайёрлаш ва юқори даражада фундаментал ҳамда илмий-амалий тадқиқотлар олиб борилишини таъминлайдиган олий таълим муассасаси ҳисобланади.

Институт олдида қўйилган вазифаларнинг тизимли ишга туширилиши илмий асосланган солиқ маъмурчилигини юритиш учун пойдевор вазифасини бажаради.

Замонавий шароитда фақат солиқ ставкалари ва Солиқ кодексини билиш энди етарли эмас. Масалан, ҚҚС занжирларини шакллантиришда қурилиш архитектурасидан бошлаб, сотишгача бўлган жараёнларни, тайёр маҳсулотни ишлаб чиқариш технологиясини билиш талаб қилинади.

Шунинг учун солиқ базасини шакллантиришга таъсир этадиган ҳар бир элементларни тизимли назорат қилиб борадиган илғор АКТ ва автоматлаштирилган таҳлилий инструментлар билан ишлаш кўникмасига эга бўлган мутахассислар тайёрлаш устувор вазифамиз бўлади.

Бунга қандай эришишни режаларини тузиб олганмиз ва ахборот технологиялари, эконометрик ва математик таҳлил воситаларини кенг жорий этиш асосида келгусида фаолият юритиш учун шарт-шароит яратилди.

Умумэтироф этилган ташкилотлар - Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ҳамда Academic Ranking of World Universities рейтингларида бир вақтнинг ўзида энг яхши 1000 та позицияга киритилган олий таълим муассасаларининг таълим дастурлари асосида ишлаб чиқилган таълимни ташкил этиш йўлга қўйилган.

Иқтисодий ҳамкорлик ва ҳамкорлик ташкилотининг илғор ютуқлари ва амалиётини мослаштириш бўйича ташаббуслар фаол амалга оширилмоқда.

Солиқ масалаларида ўзаро маъмурий ёрдам тўғрисидаги конвенция, солиқ маълумотларининг шаффофлиги ва алмашинуви бўйича глобал форум, солиқ ва молиявий маълумотларнинг автоматик алмашинуви (СРС-стандарт), тартибга

солиш, асос ва солиққа тортишдан фойда олиб қўйиш (BEPS), солиқ масалалари бўйича ҳамкорлик платформасида иш олиб боради.

Бунда солиқ соҳасида ҳам дунё ҳамжамиятига ўзининг сўзини айта оладиган ёш, етук олимларимиз институтимиз ўқув базасида етишиб чиқишига эришамиз.

Мамлакатимиз бошқарув кадрлари салоҳиятини ошириш доирасида Президентимизнинг ташаббуслари билан ҳоким ёрдамчилари янги институти ташкил этилмоқда ва бу соҳада ҳам кадрларни етиштиришга қатъий бел боғлаганмиз.

Тўлиқ ишонч билан айтиш мумкинки, қайд этилган жараёнлар давлат тузилмалари фаолиятининг шаффофлигини оширишга, инвестицион жозибадорликни оширишга, ишбилармонлик ва тадбиркорлик фаоллигини оширишга, шу орқали жамият фаровонлиги ва ижтимоий барқарорлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Мутахассислардан тадбиркорларгача, талаба-ёшлардан тортиб олимларгача кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган “Солиқ ва ҳаёт” ихтисослаштирилган илмий-амалий журналининг биринчи сони эътиборингизга ҳавола етилди.

Ушбу журнални яратишда биз тор йўналишдан қочишга ҳаракат қилдик, чунки журналнинг мақсади мутахассисларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш ҳамда бюджет-солиқ ва молиявий соҳалардаги илмий тадқиқотлар ва амалий фаолият натижаларини кенг тарқатиш, илмий ахборот муҳитини шакллантиришдир, жумладан, Ўзбекистонда ва чет давлатларда олиб бориладиган илмий тадқиқотлар ҳақида маълумот ёритиб борилади.

Умид қиламанки, ушбу журнал солиқ органлари олдида турган вазифаларни фаол муҳокама майдони шаклида амалга оширишнинг самарали воситасига айланади, илмий алоқаларни, фикр ва тадқиқот натижаларини алмашишни таъминлашга ёрдам беради, шунингдек, янги лойиҳаларни амалга оширишга ҳисса қўшади.

Фискал институт ходимларига, журналнинг таҳририят ва маслаҳат кенгаши аъзоларига, амалга оширилган ишлар учун ҳамда журналнинг биринчи сони чиқишини кутган барчага самимий миннатдорчилигимни билдираман.

Барча бўлажак муаллифлар ва журнал ўқувчиларига ижодий муваффақиятлар ва илмий изланишларда янги ютуқлар тилайман!

**Ҳурмат ва эҳтиром билан,
Ш.Кудбиев**

ПЛАН ДЕЙСТВИЙ БЭПС: РОСТ ПОТРЕБНОСТИ НА ПОНИМАНИЕ ПОНЯТИЯ «ДВОЙНОЕ НЕНАЛОГООБЛОЖЕНИЕ»

Мачехин В.А.

*к.ю.н., доцент, Департамента налогов и налогового администрирования
Факультета налогов, аудита и бизнес-анализа,
Финансовый университет при Правительстве РФ*

Аннотация: Устранение двойного налогообложения не должно приводить к двойному не налогообложению. Данную концепцию согласовали ведущие экономики в качестве современного отношения к двойному международному налогообложению. В то время как исторически есть понимание того, что такое двойного налогообложение, нет четкой согласованной позиции относительно того, что такое двойное неналогообложение. Отсутствие такого определения может стать препятствием для реализации Плана Действий БЭПС. Автор предлагает определить двойное неналогообложение для избежания практических проблем при применении данного понятия.

Ключевые слова: Двойное неналогообложение, План Действий БЭПС, двойное налогообложение.

Annotation: The elimination of double taxation should not lead to double taxation. This concept was agreed by the leading economies as a modern attitude to double international taxation. While historically there is an understanding of what double taxation is, there is no clear agreed position on what double non-taxation is. The absence of such a definition may be an obstacle to the implementation of the BEPS Action Plan. The author proposes to define a double non-taxation to avoid practical problems in the application of this concept.

Keywords: Double non-taxation, BEPS Action Plan, double taxation

Аннотация: Ikki tomonlama soliqqa tortishni bartaraf etish ikki tomonlama soliqqa tortilmasligi kerak. Ushbu kontseptsiya etakchi iqtisodiyotni ikki tomonlama xalqaro soliqqa tortishning zamonaviy munosabati sifatida qabul qildi. Tarixiy jihatdan ikki tomonlama soliqqa tortish nima ekanligini tushunish mumkin bo'lsa-da, ikki tomonlama soliqqa tortilmaydigan narsalar haqida aniq kelishilgan pozitsiya yo'q. Bunday ta'rifning yo'qligi BEPSNING harakat rejasini amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Muallif ushbu kontseptsiyani qo'llashda amaliy muammolardan qochish uchun ikki tomonlama bo'lmagan kodni aniqlashni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Ikki tomonlama soliqqa tortish, BADP harakatlar rejasi, ikki tomonlama soliqqa tortish.

1. Введение.

Для борьбы с практикой «агрессивного налогового планирования» Группа 20 и Организация экономического сотрудничества и развития (далее – «ОЭСР») в

настоящее время проводят глобальную политику по борьбе с размыванием налоговой базы и выводом прибыли из-под налогообложения, нашедшей свое отражение в Плане Действий БЭПС. Современная повестка дня международного налогообложения в значительной степени определяется налоговыми инициативами, разработанными в рамках этого проекта. Одно из ключевых понятий в данном проекте – двойное неналогообложение, которое крайне негативно воспринимается странами-участниками проекта по борьбе с размыванием налоговой базы. Так, на сайте ФНС России, в частности, говорится о «противодействии «двойному неналогообложению», которое возникает вследствие различий в налоговых правилах разных стран». Договоренности, достигнутые крупнейшими экономикami мира по борьбе с агрессивным налоговым планированием, коротко можно выразить следующим образом: устранение двойного налогообложения не должно приводить к двойному неналогообложению

Вместе с тем, документация указанного проекта не содержит определения либо четких подходов относительно того, что понимается под двойным неналогообложением.

2. Анализ и результаты.

Двойное неналогообложение в международном налогообложении и в Плане Действий БЭПС

Двойное неналогообложение, как явление в международном налогообложении, встречается с прошлого века является таким же распространённым явлением, в известной степени сопутствуя двойному налогообложению.

Двойное налогообложение, основанное на применении налоговых соглашений, может быть причиной двойного неналогообложения. Председатель фискального комитета CFE (the Confédération Fiscale Européenne) Пьерджорджио Валенте заявил на Генеральной Ассамблее Палаты налоговых консультантов в 2013 г. следующее: «вместо устранения двойного налогообложения возникает двойное неналогообложение». Так, в ряде случаев, применение мер, направленных или обеспечивающих избежание двойного налогообложения, приводит на практике к двойному неналогообложению, что и стало одним из основных лейтмотивов появления Плана Действий БЭПС.

В доктрине существуют достаточно согласованная позиция относительно того, что является двойным международным налогообложением и каковы его причины. Относительно двойного неналогообложения такой согласованности или хотя бы основных концепций пока не создано.

Обычно представители государственных органов и налоговые специалисты, говоря о двойном неналогообложении, не уточняют, идет ли речь о полной неуплате налогов или о снижении суммы его уплаты до незначительного уровня. В Плане BEPS указывается, что существующие налоговые соглашения не предотвращают случаев возникновения двойного неналогообложения. ОЭСР издала ряд документов, касающихся отдельных доходов, которые практически не облагаются налогом (например, в случае налогообложения гибридов). В позиции ОЭСР по BEPS можно заметить, что она уделяет внимание не только ситуациям, когда налогообложение устраняется, но и ситуациям, когда оно «существенно уменьшается», при этом под категорию двойного неналогообложения попадает уменьшение обложения в трансграничной ситуации.

В то же время остается непонятным, насколько международное сотрудничество государств пришло к общему пониманию того, что необходимо бороться с двойным международным налогообложением в ситуациях выплат некоторых социальных платежей, например, пенсий.

План Действий БЭПС фокусируется на налогообложении транснациональных компаний (ТНК), при этом остается открытым вопрос относительно того, является ли двойное неналогообложение, которое не хотят допустить крупные экономики, каким-либо особым явлением, свойственным именно ТНК или это универсальная категория, которая определяет явление, нежелательное вне зависимости от размера и структуры международного бизнеса.

Открытым также остается вопрос о том, включает ли двойное неналогообложение только налогообложение непосредственно трансграничных доходов или включает в себя и налогообложение прибыли компаний, при котором происходит размывание их налоговой базы, то есть когда речь не ведется о двойном налогообложении. Такому размыванию прибыли посвящены некоторые действия Плана БЭПС, однако четкой позиции о соотношении данного явления и двойного неналогообложения не выражено.

Наряду с понятием двойного налогообложения, в налоговой литературе можно встретить термин «антиналогообложение», который, как правило, употребляется как синоним понятия «неналогообложение».

3. Заключение.

Краткий обзор состояния с определенностью термина «двойное неналогообложение» свидетельствует о том, что данный термин продолжает оставаться недостаточно определенным, что неминуемо приведет к проблемам в борьбе с явлением двойного неналогообложения. Высок риск того, что различные страны, их правоприменительные органы станут по-разному понимать то, с чем одни договорились бороться и неприемлемое налоговое поведение в одной стране может быть квалифицировано как вполне приемлемое в другой или наоборот. Существует насущная необходимость создания определения двойного неналогообложения в международном налогообложении.

Практические рекомендации

Предлагаем начать доктринальные обсуждения и консультации на национальном и профессиональном международном уровне относительно того, как определить двойное неналогообложение, с которым современное международное сообщество решило бороться. Данное определение должно корреспондировать с контекстом, в котором оно используется в Плане Действий БЭПС и должно быть сформулировано с целью максимального его применения для реализации мер данного Плана и международных налоговых соглашений. Возможно, что такое определение можно будет предложить для закрепления в практике одной из стран или в рамках деятельности международных интеграционных сообществ нашего региона (например, СНГ, ЕЭС, Союзного государства).

ЎЗБЕКИСТОНДА СЎНГГИ ЙИЛЛАРДАГИ ФИСКАЛ ЎЗГАРИШЛАР: ЮТУҚЛАР ВА КАМЧИЛИКЛАР

Ниязметов И.М.

и.ф.д., Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Фискал институт

Отабеков О.Ғ.

етакчи мутахассис, Бюджет-солиқ тадқиқотлари институти

Аннотация: Мақола сўнги йилларда Ўзбекистонда амалга оширилаётган фискал ислохотлар таҳлиliga бағишланган бўлиб, у икки йўналишда ривожланади: ислохотлар натижасидаги ютуқлар ва камчиликлар. Фискал ислохотлар натижалари инфографик ёндашув асосида ёритилди ва ислохотдан олдинги ҳамда кейинги даврлардаги иқтисодий кўрсаткичлар қиёсий таҳлил қилинди. Натижалар шуни кўрсатдики, фискал ислохотлар ижобий ўзгаришларга олиб келганлигига қарамай, бу борада бартараф этилиши лозим бўлган сезиларли муаммолар мавжуд. Мақола якунида солиқ-бюджет сиёсатининг ҳали ечими топилмаган муаммоларини бартараф этиш юзасидан хулоса ва таклифлар келтирилди.

Таянч сўз ва иборалар: солиқ, солиқ юки, фискал сиёсат, солиқ ислохотлари, фойда солиғи, қўшилган қиймат солиғи, индивидуал даромад солиғи

Аннотация: Статья посвящена анализу фискальных реформ в Узбекистане за последние годы. В статье приводятся как достижения, так и недостатки проводимых реформ. Результаты фискальных реформ представлены на основе инфографического подхода и сравнительного анализа экономических показателей в дореформенный и пореформенный периоды. Результаты показали, что, хотя налогово-бюджетные реформы привели к положительным изменениям, в этом отношении необходимо решить серьезные проблемы. В конце статьи приведены выводы и рекомендации по устранению неурегулированных вопросов налогово-бюджетной политики

Ключевые слова: налог, налоговая нагрузка, фискальная политика, налоговая реформа, налог на прибыль, налог на добавленную стоимость, налог на доходы физических лиц.

Abstract: The article is devoted to the analysis of fiscal reforms in Uzbekistan in recent years. The article presents both achievements and shortcomings of the ongoing reforms. The results of fiscal reforms are presented on the basis of an infographic approach and a comparative analysis of economic indicators in the pre-reform and post-reform periods. The results showed that while fiscal reforms have led to positive developments, significant challenges need to be addressed in this regard. At the end of the article, conclusions and recommendations are made to address unresolved issues of fiscal policy.

Key words: tax, tax burden, fiscal policy, tax reform, corporate income tax, value added tax, personal income tax.

1. Кириш.

Ўзбекистонда ҳокимият алмашгандан сўнг деярли барча ҳаётий жабҳалар, жумладан сиёсат, иқтисодиёт, молия, соғлиқни сақлаш, таълим ва бошқа кўплаб соҳалар модификация ва ислоҳотларга дуч келди. 2017 йилда янги ҳукумат мамлакатни бешта йирик йўналиш бўйича ривожлантиришнинг беш йилга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясини (2017-2021) эълон қилди. Мазкур бош режанинг учинчи йўналиши иқтисодиётни такомиллаштириш ва либераллаштириш бўлиб, ундан кўзланган асосий мақсад барқарор иқтисодий ўсишга эришиш эди. Шу мақсадда, сўнгги беш йил мобайнида иқтисодиётнинг барча соҳалари, шу жумладан, фискал сиёсат ҳам тубдан ислоҳ қилинди.

Ҳаракатлар стратегиясининг асосий мақсадларидан келиб чиқиб, 2018 йилда солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тасдиқланди. Унда иқтисодий ўсишни янада рағбатлантириш ва ижтимоий фаровонликка эришиш жараёнини яхшилашга қаратилган солиқ ислоҳотларига оид аниқ вазифалар белгиланган бўлиб, асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат эди:

- солиқ юкини камайтириш ва адолатли тақсимлаш;
- солиқлар ва солиқ қонунчилигини соддалаштириш;
- солиқ ҳужжатларидаги номувофиқликларни бартараф этиш;
- солиқлар ва мажбурий тўловлар сонини камайтириш;
- солиқ маъмурчилигини соддалаштириш ва самарадорлигини ошириш;
- Солиқ кодексининг бевосита қўлланилишини таъминлаш ва қонуности ҳужжатларни максимал даражада чеклаш;
- интизомли солиқ тўловчиларни қўллаб-қувватлаш;
- бизнесни «соя»дан чиқариш ва иқтисодиётнинг инвестиция жозибадорлигини ошириш.

Юқорида таъкидланган мақсадларга эришиш борасида Ўзбекистон сезиларли ютуқларга эришди. Бироқ, шу билан бирга, бугунги кунда фискал сиёсатнинг қатор бўшлиқлари мавжудки, уларнинг бартараф этилиши мамлакатда самарали молия тизимини шакллантиришга имкон беради.

Таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, асосан учта йирик солиқ (даромад солиғи, ҚҚС, фойда солиғи) бўйича ислоҳотларнинг ижтимоий фаровонликка таъсири кескин ижобий ўзгаришларга олиб келганлигига қарамай, бу борада ҳали-ҳануз тадқиқот талаб қиладиган ва бартараф этилиши лозим бўлган сезиларли муаммолар мавжуд.

Солиқ ислоҳотлари натижасида қўлга киритилган ютуқлар ҳамда солиқ тизимининг ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолари мақоланинг кейинги бўлимларида чуқур таҳлил қилинади.

2. Адабиётлар шарҳи.

Мақоланинг ушбу қисми солиқ сиёсатининг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар ва ривожланишга таъсир кўрсатиши мумкин бўлган каналлар тўғрисида маълумот беришга қаратилган. Унда биз юқорида айтиб ўтилган йўналишларга оид назарий фикрлар ва солиқ сиёсатининг муваффақиятли ислоҳотлари қўлланилишини кўриб чиқамиз.

Дастлаб, фискал сиёсат таъсир этиши мумкин бўлган иқтисодий ўсишнинг бир нечта манбалари борлигига ойдинлик киритиш муҳим.

Халқаро Валюта Фондининг (ХВФ) тадқиқотларига кўра самарали фискал ислоҳотлар мамлакатнинг ўрта ва узоқ муддатли иқтисодий ўсишига ёрдам бериши мумкин. Хусусан, Jeff Danforth (2015) макроиқтисодий ва таркибий ўзгаришлар ҳамда харажатлар сиёсати ёрдамида молиявий ислоҳотлар иқтисодий ўсишга олиб келиши мумкинлигини таъкидлаган. Муаллифларнинг хулосаларига кўра, фискал

ислохотлар турли хил каналлар орқали иқтисодий ривожланишни рағбатлантириши мумкин:

1. Агар иқтисодий ўсишга қаратилган ислохотларни амалга ошириш жараёнида фискал ислохотларга талаб юзага келса харажатлар сиёсатидаги ўзгартиришлар самарадорликни ошириш ва харажатларни оқилона сарфлашга йўналтирилиши лозим. Шу билан бир қаторда, давлат даромадлари билан боғлиқ чоралар бюджет йўқотишларини минималлаштириш ва солиққа тортиш базасини кенгайтиришга қаратилган бўлиши керак.

2. Солиқ кредити механизми ёрдамида капиталдан даромад солиғини ислох қилиш ва ундан қутиладиган бюджет йўқотишларини камайтириш орқали хусусий инвестицияларни рағбатлантириш мумкин. Бундан ташқари, солиқ имтиёзларининг самарали шакллари воситасида ҳам хусусий инвестицияларни рағбатлантириш имкониятига эга бўлиш мумкин.

3. Ижтимоий имтиёзлар ва меҳнатга солиқлар таркибини такомиллаштириш ҳамда иш ҳақи билан боғлиқ солиқ юкини камайтириш ишчи кучи таклифини рағбатлантиради ва норасмий бандликни қисқартиради.

4. Иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан бири, бу – таълим ва соғлиқни сақлаш тизимидаги тенгсизликни пасайтириш бўлиб, солиқ тушумларини инсон капиталини шакллантиришга йўналтириш орқали бу мақсадга эришиш мумкин.

5. Инфратузилма яхшилашга қаратилган давлат инвестициялари меҳнат ва капитал унумдорлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Бундан ташқари, Осиё Тараққиёт Банки (ОТБ) ўтказган тадқиқотларидан бирида Шарқий Осиё мамлакатларида ёшга боғлиқлик коэффицентининг иқтисодий ривожланишга таъсирини ўрганган ҳолда, иқтисодий ўсишнинг тўртта асосий манбаи борлиги таъкидланади. Булар – меҳнат билан бандларнинг жами аҳоли сонидаги улуши, меҳнат ва капитал унумдорлиги, ҳар бир банд кишига тўғри келадиган капитал ва инсон капиталли (Shin, 2011).

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ) томонидан ўтказилган яна бир тадқиқот Vartia (2008) солиқ солишнинг моддий турмуш даражасига таъсирини аҳоли жон бошига ЯИМ омиллари, яъни маҳсулдорлик, капитал ва ишчи кучи орқали ўрганишни таклиф қилади. Бундан ташқари, ХВФ томонидан ўтказилган тадқиқотга кўра Jeff Danforth (2015), молиявий ислохотлар иқтисодий ўсишга тўртта асосий канал орқали таъсир қилади: (1) бандлик, (2) сармоялар, (3) инсон капиталли ва (4) инновациялар. Юқорида ҳавола қилинган тадқиқотлар ва бошқа кўплаб ёндашувларга кўра солиққа тортиш ва умуман фискал сиёсатнинг иқтисодий кўрсаткичларга таъсири асосан тўрт канал орқали амалга оширилади:

- банд аҳоли ёки ишчи кучининг иқтисодиётда иштирок этиш даражаси;
- капитални инвестиция қилиш ёки уни жамғаришга мойиллик;
- инсон капиталли;
- инновация ёки ишлаб чиқариш омилларининг самарадорлиги.

ИХТТ тадқиқотларига кўра, турли хил солиқлар ёрдамида ишчи кучи таъминотининг умумий ҳажми ва ишсизлик даражасига таъсир қилиш ва ҳатто назорат қилиш мумкин. Масалан, меҳнатга ҳақ тўлаш билан боғлиқ солиқлар ставкаларини пасайтириш орқали иш жозибадорлигини ошириш ва бу орқали ишчи кучи таъминоти соатларини кўпайтириш мумкин. Бундан ташқари, турли хил солиқ имтиёзлари амалиёти, айниқса, кам даромадли гуруҳлар, иккинчи даражали (одатда аёллар) ва кекса ёшдаги ишчилар учун ишсизлик даражасини пасайтиришга ёрдам бериши мумкин (OECD, 2011).

Шу билан бирга, солиқларнинг ҳар хил турлари ҳам меҳнат бозорига турлича таъсир қилади. Бу меҳнат даромадларини солиққа тортиш бўйича эмпирик таҳлилга

асосланган кўплаб тадқиқот натижаларида акс этган (Diamond (1980), Blundell R. (2000), Daveri F. and Tabellini G. (2000), Bovenberg A. (2006)).

ҚҚС билвосита солиқ тури бўлишига қарамай ишчи кучига бўлган талабга таъсир қилади. Голландия Иқтисодиёт Институтининг (1998) маълумотларига кўра ҚҚС ставкасининг ўзгариши ишлаб чиқариш жараёнида қўшилган умумий қийматга бевосита таъсир қилади. Бу эса ишлаб чиқарувчиларнинг қўшимча яратилган қийматни максималга етказиш мойиллигига эга деб ҳисоблаган ҳолда, ҚҚС ставкаси пасайиши натижасида уларнинг қўшимча ишчиларни жалб қилиши мумкинлигини асослайди. Демак, биз ҚҚС ставкаси ошишининг бандлик даражаси билан салбий боғлиқликка эга, деган хулосага келишимиз мумкин.

Корхоналардан олинадиган фойда солиғи эса умумий ишчи кучига ва ишсизлик даражасига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатади. Хусусан, фойда солиғи ставкаларини пасайтириш ўзининг ички ва ташқи инвестицияларга ижобий таъсири орқали иш ўринлари яратилишини тезлаштириши ва ишчилар учун юқори имкониятлар яратиши мумкин. Айниқса, кам малакали ишчилар учун талаб кўп бўлган ривожланаётган мамлакатларда унинг таъсири юқори. Бундан ташқари, Wu (2010) тадқиқотига асосланиб шуни таъкидлаш мумкинки, бизнес субъектлари умумий фойдасини кўпайтириш моделига (general profit maximization model of businesses) биноан фирмалар ўз даромадларини ошириш ва (ёки) харажатларини камайтириш орқали бизнес рентабеллиги коэффицентларини оширишга интилишади. Бундай моделларда солиқларнинг ҳар хил турлари, айниқса фойда солиғи корхоналар учун қўшимча харажат сифатида қаралади. Шундай қилиб, ортиқча қўшимча харажатларга дуч келган фирмаларнинг ишчи кучини кўпроқ ёллаш ва реинвестиция қилиш салоҳияти пасайиши мумкин.

Фискал ислохотлар, хусусан, солиқ ставкалари ва механизмларини оптималлаштириш қисқа ва узоқ муддатли истиқболда ҳам уй хўжаликлари, ҳам фирмаларнинг инвестиция қарорларига катта таъсир кўрсатади. Хусусан, индивидуал даромад солиғи, ҚҚС ва фойда солиғи инвестициялар ва капитал кўйилмаларга таъсир кўрсатадиган асосий солиқ турлари ҳисобланади.

Фирмаларнинг инвестиция қарорлари, шунингдек, уй хўжалиklarининг сармоя киритишга мойиллиги меҳнатни солиққа тортиш билан узвий боғлиқ. Alberto Alesina (1999) фикрига кўра, бу асосан, даромад солиғи ставкаси ошганидан кейин ишчилар кўпроқ пул талаб қилишни бошлаши билан боғлиқ бўлиб, охири-оқибат иш таклифининг пасайишига олиб келади. Ушбу жараён даромадлар ва харажатлар ҳамда иш ҳақи ва инвестиция ўртасидаги мувозанатни бузмаслик учун корхоналарни фойда меъёри ва сармоя киритишни камайтиришга мажбур қилади. Бундан ташқари, Feld (2000) ва Michael Overesch (2010) ҳам инвестицияларни маҳаллийлаштириш меҳнатга солиқ солиш билан боғлиқлигини таъкидлашган. Хусусан, меҳнатга солиқ ставкалари кўтарилиши оқибатида фирмаларнинг инвестицияларни маҳаллийлаштиришдаги фаоллиги кескин пасайиши ва капитал жамғариш таркиби ҳам қисман бузилиши кузатилади.

Шунингдек, тадбиркорларнинг инвестиция киритиш ва капитални тақсимлаш тўғрисидаги қарорларига таъсир кўрсатадиган яна бир фискал инструмент, бу – истеъмолга солинадиган солиқлар, хусусан, ҚҚСдир. Chiappori (2003) хулосаларига асосланиб шуни таъкидлаш мумкинки, ушбу солиқнинг иқтисодий ўсишга таъсири даромад солиғиники билан бир хил. Бундан ташқари, уй хўжаликлари миқёсида ҳам меҳнатга ҳақ тўлаш билан боғлиқ солиқлар каби истеъмолга солиқлар ҳам инвестицияларга салбий таъсир кўрсатади. Аммо, истемолга солиқларнинг инвестиция қилишга бўлган мойилликка таъсирчанлиги меҳнатга солинадиган солиқларга нисбатан камроқ ҳисобланади.

ҚҚС инфляцион солиқ тури бўлганлиги сабабли, у истеъмол қилишга бўлган мойилликка ва ўз-ўзидан, инвестиция қилишга бўлган мойилликка ҳам бевосита таъсир қилади. Ҳар бир хонадонда, айниқса, ривожланаётган мамлакатларнинг ўрта ва куйи даромадли қатламида болалар таълимига сармоя киритиш энг муҳим инвестицион харажатлардан бири ҳисобланади. Зеро, иқтисодчилар орасида келажак авлод таълимига сарфланадиган маблағ пенсия ёшидаги авлод харажатларини қоплашни кафолатлаши мумкин, деган фикр мавжуд. Демак, ҚҚС ҳам худди даромад солиғи каби инсон капитали билан салбий боғлиқликка эга. Бошқа томондан, ҚҚСнинг ҳақиқий тўловчилари охирги истеъмолчилар бўлишига қарамай ушбу солиқ қўшимча ишлаб чиқариш харажатлари сифатида ҳам қаралади. Бу асосан, ҚҚСнинг маҳсулот нархини кўтариши ва шу сабабли рақобатли бозорларда маҳсулотга бўлган талабни пасайиши билан боғлиқ. Бу эса, ўз навбатида, корхоналар рентабеллик даражасига салбий таъсир кўрсатади ва уларнинг ходимлар малакасини ошириш учун етарли миқдорда маблағ сарфлаш имкониятларини чеклайди.

Назарий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, давлат қўлидаги йирик солиқлар, яъни индивидуал даромад солиғи, ҚҚС ва фойда солиғи бандлик даражасини ошириш, иқтисодиётга инвестиция оқимини кучайтириш, ялпи талаб ва таклифни рағбатлантиришда энг самарали воситалардан бўлиб ҳисобланади.

3. Тадқиқот методологияси.

Ушбу мақолада Ўзбекистонда амалга оширилиб келаётган сўнгги фискал ислохотларнинг турли макроиқтисодий кўрсаткичларга таъсирини ва ривожланиш индексларини турли графиклар ва жадваллар ёрдамида таҳлил қилинади. Хусусан, иқтисодий ўсиш, ЯИМ дефлятори, истеъмол нархлари индекси (*CPI*) ва ишлаб чиқарувчилар нархлари индекси (*PPI*), тармоқлар бўйича ялпи қўшилган қиймат ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичлар чуқур таҳлил қилинади. Бундан ташқари, биз макроиқтисодий кўрсаткичлар ўзгаришини солиқ ва бюджет сиёсатидаги сўнгги ўзгаришлар билан боғлашга ҳаракат қиламиз. Чунки, юқорида баён қилинганидек, адабиётларда солиқларнинг макроиқтисодий кўрсаткичларга таъсири юзасидан кўплаб назарий ёндашувлар мавжуд.

Таҳлилларда фойдаланилган маълумотлар Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси ва Жаҳон банки маълумот базаларидан олинган. Таҳлиллар асосан 2000-2020 йиллар оралиғидаги даврни қамраб олади. Бундан ташқари, фискал ислохотлар самарадорлигини баҳолаш учун таҳлил даври икки қисмга, яъни сўнгги ислохотлардан олдинги ва кейинги даврларга ажратилди. Бунда 2000-2016 йиллар оралиғи ислохотгача бўлган давр ҳисобланса, 2017-2020 йиллар ислохотдан кейинги даврни англатади.

4. Таҳлил ва натижалар.

Маълумки, фаровонликнинг муҳим кўрсаткичларидан бири бу мамлакатнинг иқтисодий ўсиши ва миллий даромадидир. Классик иқтисодий таълимот етакчиси Адам Смитнинг "Ҳалқлар бойлиги" китобида таъкидлаганидек, мамлакат фаровонлигининг ўртача даражасини ҳисоблашда аҳоли жон бошига даромад ёки ЯИМдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Умуман олганда ЯИМ асосан иккита омил, яъни ялпи қўшилган қиймат ва маҳсулот ҳамда хизматларга соф солиқлар асосида шаклланади.

1-расмда 2000 йилдан 2020 йилгача бўлган даврда тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати ва соф солиқлар реал нархларда акс эттирилган.

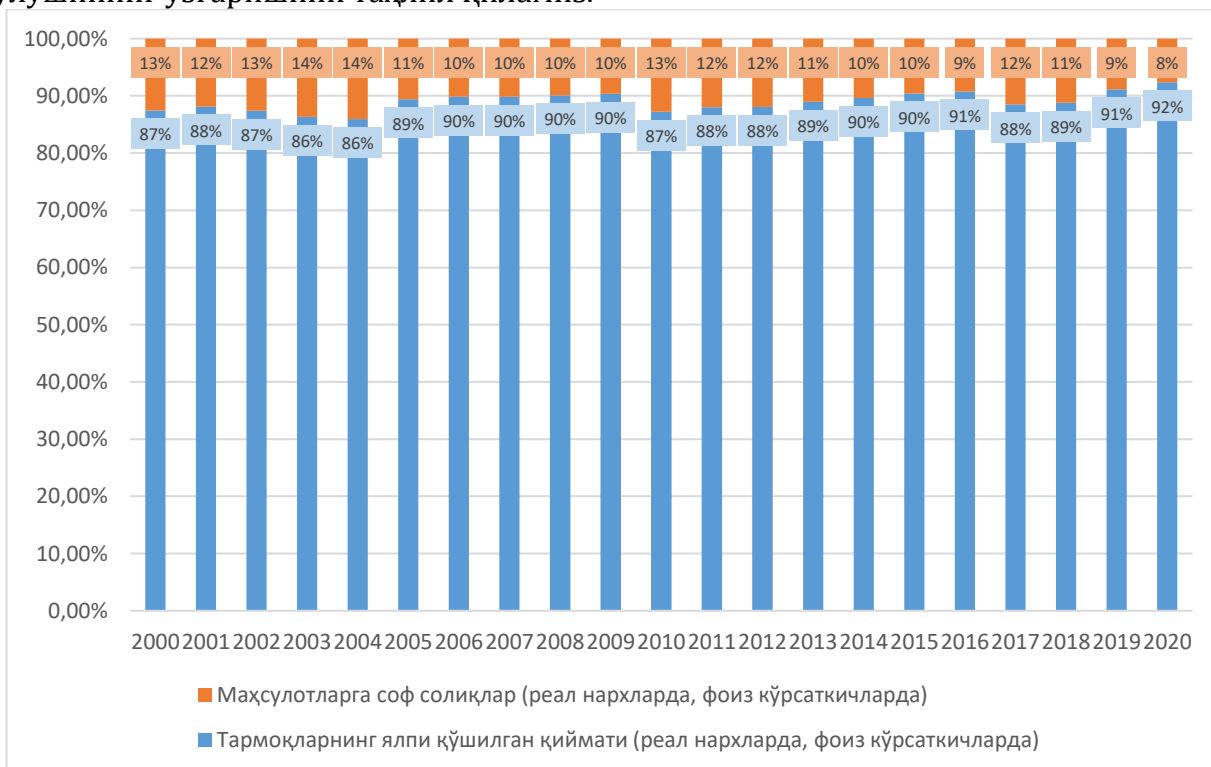
Диаграммага назар ташлайдиган бўлсак, Ўзбекистонда охирги йилларда иқтисодий ўсишнинг тезлашуви, хусусан, 2019 йилдан ЯИМ ҳажмининг кескин

ортганлигини кўришимиз мумкин. Бу ҳолатга мамлакатда солиқ ислоҳотларининг таъсирини ЯИМ таркибида маҳсулот ва хизматларга соф солиқлар улушининг ўзгаришини таҳлил қилиш орқали изоҳ берамиз.

1-расм. ЯИМнинг ялпи қўшилган қиймат ва соф солиқлар таркиби

1-расмдаги диаграммадан кўринадикки, таҳлил қилинаётган 2000-2020 йиллар мобайнида ЯИМ ҳажми реал нархларда мунтазам ўсиш суръатларига эга бўлиб келган бўлсада, 2019 йилда бу тенденцияда кескинлик кузатилади. Бунга соф солиқлар ЯИМдаги улушининг камайиши сабаб бўлиши мумкин. Шу мақсадда, қуйидаги 2-расмда ялпи қўшилган қиймат ва соф солиқларнинг ЯИМдаги улушининг ўзгаришини таҳлил қиламиз.

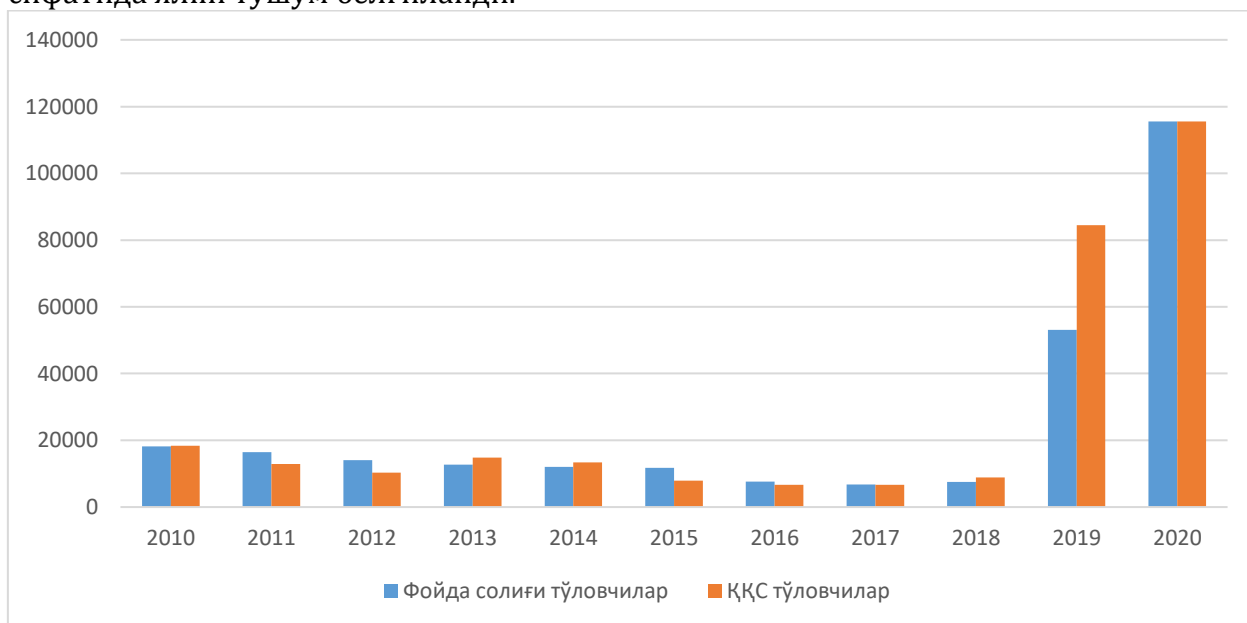

2-расм. ЯИМда ялпи қўшилган қиймат ва соф солиқлар улушининг ўзгариши

2-расмдан кўриш мумкинки, соф солиқларнинг ЯИМдаги улуши 2017 йилда кескин кўпайиб, сўнгги йиллардаги энг юқори кўрсаткичга – 11,5 фоизга етган. Ундан кейинги даврда бу кўрсаткич барқарор камайиб борган ва 2020 йилга келиб солиқ ислохотлари натижасида у қарийб 7,5 фоизга тушган. Бунга, сўнгги йилларда маҳсулот ва хизматларга солиқлар (соф солиқлар) юкининг камайтирилиши ижобий таъсир кўрсатган дея оламиз. Хусусан, 2019 йилда ҚҚС ставкасининг 20 фоиздан 15 фоизга туширилиши, республикада ишлаб чиқариладиган маҳсулотлардан ўсимлик ёғи, техник мой, қимматбаҳо металллар, пахта толаси, шунингдек, импорт қилинадиган озиқ-овқат, дори-дармон, гигиена ва электротехника маҳсулотларининг қарийб барча турлари бўйича акциз солиғи бекор қилиниши истеъмолга солиқлар юкини камайтиришга имкон берди. Бу эса тармоқлар ялпи кўшилган қийматининг ЯИМдаги улуши ортишига олиб келган.

Бундан ташқари, охириги йилларда амалга оширилган солиқ ислохотлари нафақат соф солиқлар ЯИМдаги улушининг қисқаришига, балки давлат бюджети даромадлари шаклланишида бевосита ва билвосита солиқлар нисбатининг ўзгаришига ҳам сабаб бўлди. Хусусан, бир томондан, ҚҚС ставкасининг пасайтирилиши ва акцизларнинг қисқартирилиши, иккинчи томондан, даромад солиғининг прогрессив механизмдан ягона ставкали механизмга ўтказилиши, фойда солиғи ставкасининг оширилиши ҳамда мулкый солиқлар қамровининг кенгайтирилиши тўғри ва эгри солиқлар нисбатини оптималлаштиришга хизмат қилди.

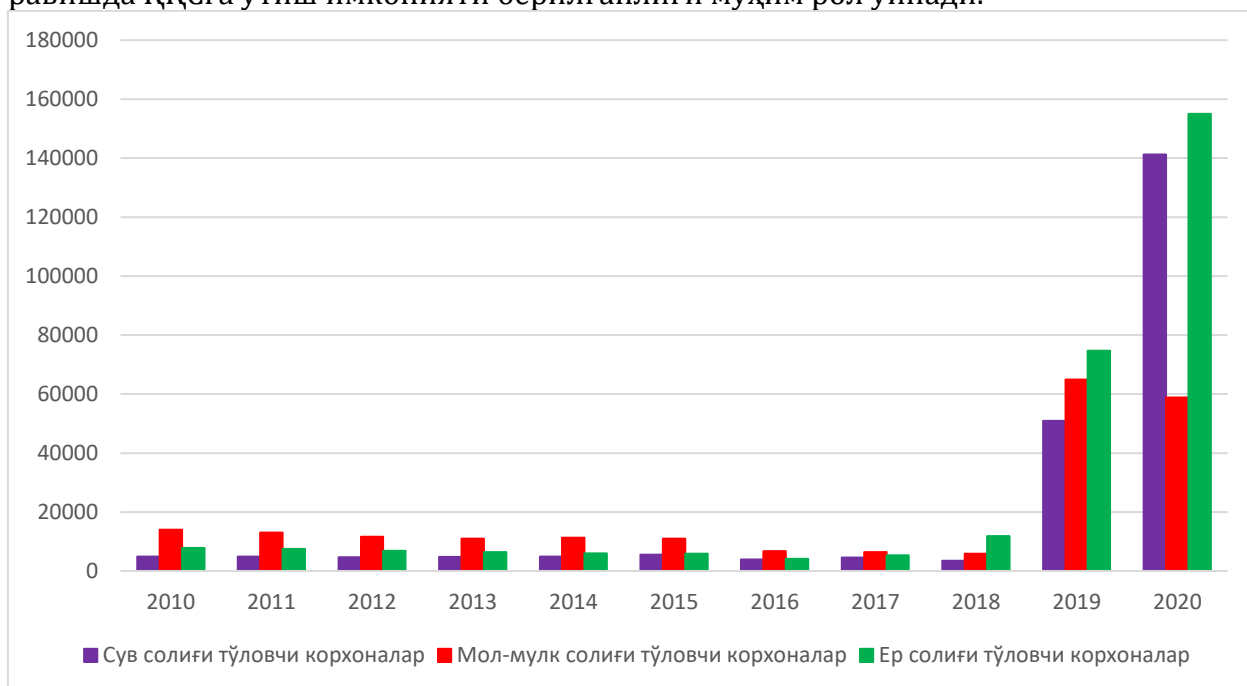
Тадбиркорлик субъектлари солиқ юкидаги номутаносибликни бартараф этиш мақсадида тадбиркорлик субъектининг соддалаштирилган солиқ режимида қолиши ёки умумбелгиланган солиқ режимига мажбуран ўтишини ҳал қилувчи мезон сифатида ялпи тушум белгиланди.

3-расм. Умумбелгиланган солиқ режимида фойда солиғи ва ҚҚС тўловчилар сонининг ўзгариши, нафар

Натижада 2019 йилдан тушуми 1 млрд. сўмдан ошган тадбиркорлик субъектлари умумбелгиланган солиқ режимига, яъни фойда солиғи ва ҚҚС тўлашга ўтказилди. Шу орқали, биринчидан, тадбиркорлик субъектлари ўртасида солиқ юкини адолатли (яратган қийматига мос) тақсимлашга, иккинчидан, “кичик бизнес субъекти” мақомининг суиистеъмол қилинишини олдини олишга эришилди. Мазкур ислохот ҚҚС ва фойда солиғи тўловчилари сонининг 2019 йилдан кескин

кўпайишига олиб келди. ҚҚС тўловчилари сонининг кескин кўпайишида тушуми 1 млрд. сўмдан кам бўлган тақдирда ҳам тадбиркорлик субъектларига ихтиёрий равишда ҚҚСга ўтиш имконияти берилганлиги муҳим рол ўйнади.

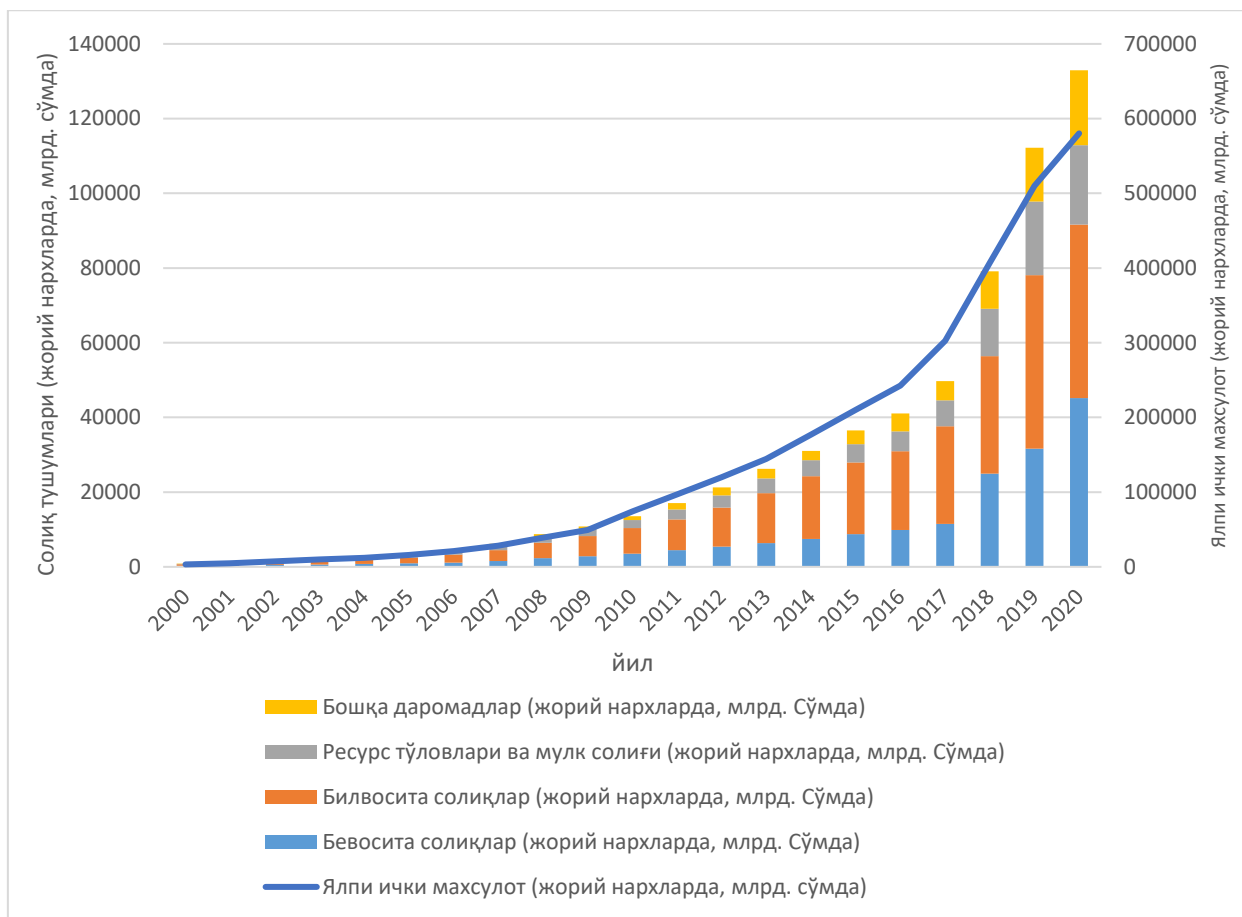

4-расм. Умумбелгиланган солиқ режимида мол-мулк, ер ва сув солиғи тўловчилар сонининг ўзгариши

Бундан ташқари, мулкый солиқлар ва ресурс тўловлари фискал аҳамиятини ошириш, мулк, ер ва сув ресурслардан фойдаланишни тартибга солиш ҳамда самарадорлигини ошириш мақсадида юридик мақоми, тушуми ва бошқа мезонларидан қатъи назар 2019 йилдан барча тадбиркорлик субъектларига мол-мулк, ер ва сув ресурслардан фойдаланганлик учун солиқларнинг татбиқ этилиши бундай солиқларни тўловчилар сонининг кескин ортишини таъминлади.

Умуман олганда, булар турли хил солиқ турларининг давлат даромадлари умумий улушини ўзгартиришдаги асосий сабаблардир. Ҳукумат даромадларни шакллантириш жараёнида ҳар хил солиқ турларининг ҳиссаси ўзгарган бўлса ҳам умумий солиқ тушумлари ўсиш тенденциясини номинал ва реал равишда сақлаб турди.

Сўнгги йигирма йилликда номинал ЯИМнинг тез суръатларда ўсишига қарамай, 2017 йилгача бўлган конвекс ўсиш (ўсиш суръатининг ўсиши) конкав ўсишга (ўсиш суръатининг пасайиши) ўзгарганлигини кузатишимиз мумкин. Хусусан, номинал ЯИМ ўсиш суръатларининг тезлашиши 2017 йилдан кейин пасайган, солиқ тушумларининг ўсиш суръатлари эса кучайган.

5-расм. ЯИМ ва давлат бюджети даромадлари таркибининг ўзгариши, жорий нархларда

5-расмдан кўриш мумкинки, таҳлил қилинаётган йигирма йиллик даврнинг биринчи ўн йилида (2000-2009 йиллар) ЯИМ ва давлат бюджети даромадлари ўсиш суръати синхрон характер касб этган. Бироқ, 2010 йилдан бошлаб ЯИМнинг номинал ўсиши ва солиқ тушумининг ўсиши ўртасидаги фарқ кенгайиб борганлиги ва бу жараён 2018 йилга қадар давом этганлигини кузатишимиз мумкин. Бошқа шарт-шароитларни ҳисобга олмаганда, назарий жиҳатдан бундай фарқ иқтисодиётга солиқ юкининг камайиб борганлиги ва (ёки) солиқ тушумларининг давлат томонидан иқтисодий ўсишга йўналтирилганлиги ҳақида сигнал беради.

ЯИМ ва солиқ тушуми номинал ўсиши ўртасида 8 йил (2010-2017 йиллар) мобайнида ўсиб келган фарқ 2018 йилдан қисқаришни бошлаган. Сўнгги йилларда инфляция даражасининг пасайиши бунинг сабабларидан бири бўлиши мумкин. Бунга аниқлик киритиш мақсадида ушбу кўрсаткичларни реал нархларда ҳам таҳлил қилиб кўрамиз (6-расмга қаранг). Чунки, бу коррупция ва яширин иқтисодиёт каби турли хил ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг оқибати бўлиши ҳам мумкин.

6-расм. ЯИМ ва давлат бюджети даромадлари таркибининг ўзгариши, реал нархларда

6-расмдаги диаграмма тавсифига кўра айтиш мумкинки, солиқ тушумлари давлат томонидан ялпи қўшилган қийматни кенгайтириш ёки иқтисодий ўсишга етарлича йўналтирилмаган. Чунки, ҳатто реал нархларда ҳисоблаб чиққанда ҳам Ўзбекистонда ЯИМ ва солиқ тушуми номинал ўсиши ўртасида фарқ сўнгги уч йилда қисқариб борган.

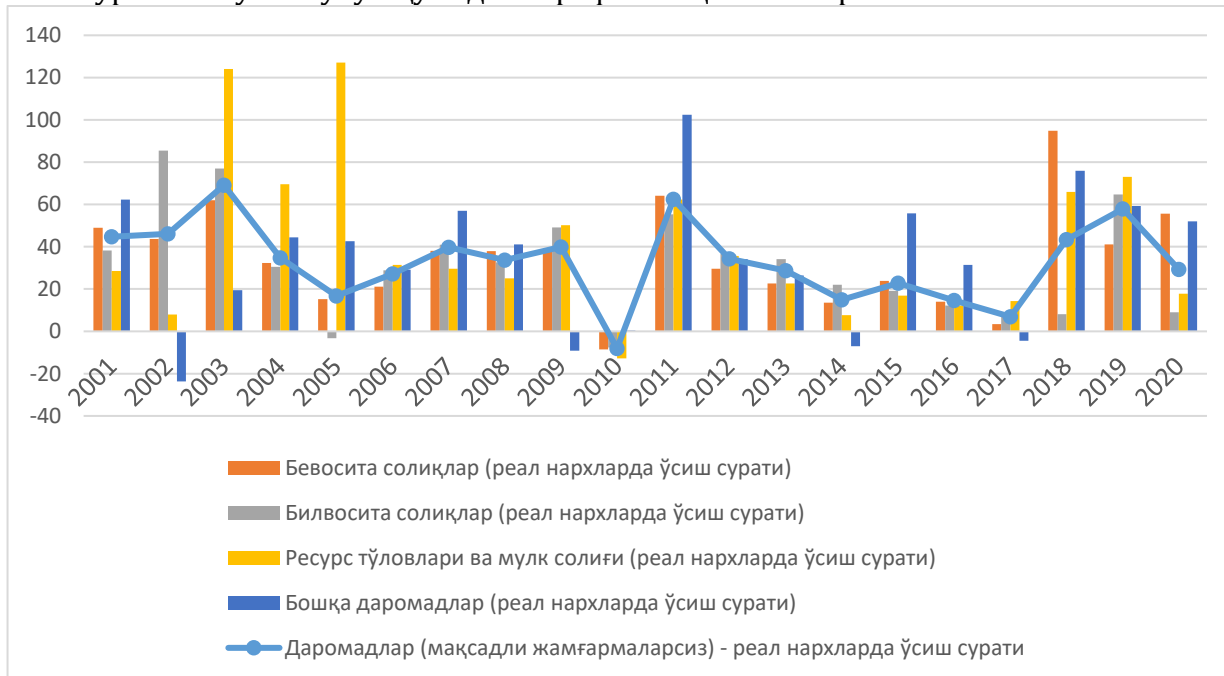
Ушбу масалани янада чуқурроқ таҳлил қилиш ва шаклланаётган хулосамизни яхшироқ асослаш мақсадида ЯИМ ва давлат бюджети даромадларининг ўсиш суръатлари (реал нархларда) қуйидаги диаграмма орқали кўриб чиқамиз.

7-расм. ЯИМ ва давлат бюджети даромадларининг ўсиш суръати, реал нархларда

7-расмда ЯИМ ва давлат бюджети даромадларининг реал нархлардаги ўсиш суръатлари 2018 йилгача бир-бирига яқин бўлганлигини кузатиш мумкин. Сўнгги уч йил ичида эса улар орасидаги фарқнинг ортиб бораётганлиги кўринади. Эътибор берадиган бўлсак, сўнгги уч йилда давлат даромадларининг ўсиш суръатлари кўтарилишни бошлаган бир пайтда ЯИМнинг ўсиши нисбатан секинлашган.

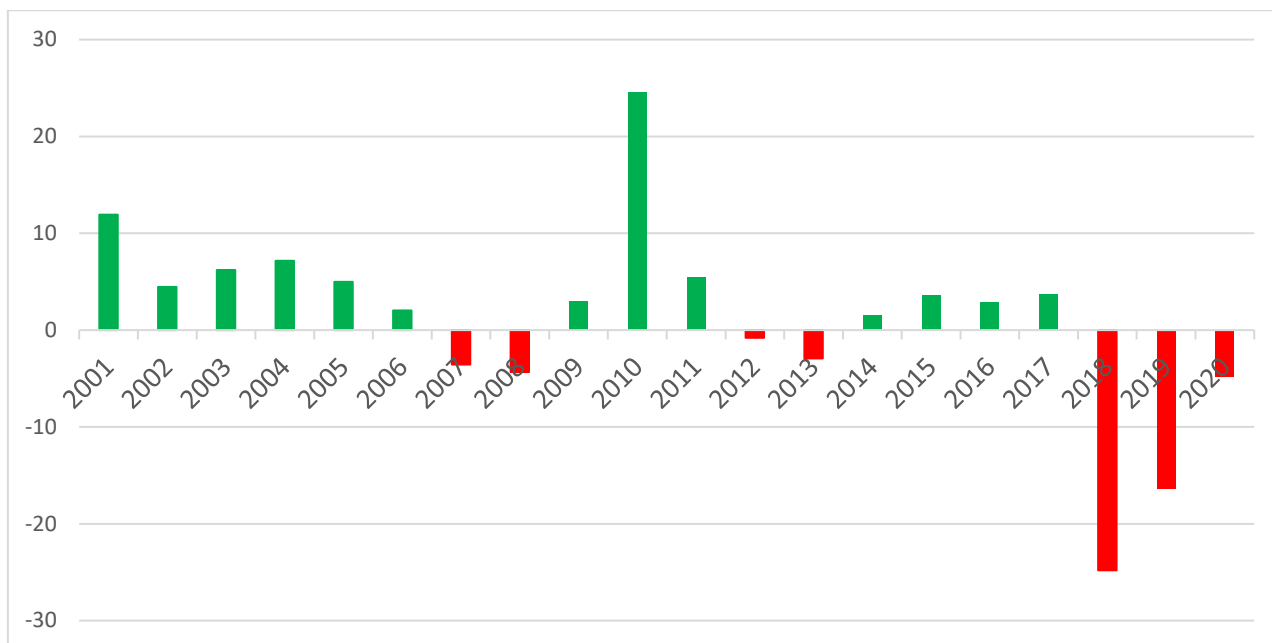
Давлат бюджети даромадларининг реал ўсиш суръати ҳақида батафсил тасаввурга эга бўлиш учун қуйидаги графикни ҳам келтирамиз.

8-расм. Давлат бюджети даромадларининг тушумлар таркиби бўйича ўсиш суръати (реал нархларда)

8-расмга асосланиб шуни айтиш мумкинки, 21-асрнинг биринчи ўн йиллигидаги баъзи тебранишлардан сўнг Ўзбекистонда давлат бюджети реал даромадларининг ўсиш суръатлари сўнгги 3 йил ичида кескин кўтарилган. Бундай ўсишга деярли барча турдаги солиқлар базасининг кенгайиши сабаб бўлганлигини таъкидлаш мумкин. Бироқ, давлат даромадларининг ўсиш суръатларидаги бу тезлашиш иқтисодий ўсишни етарли даражада таъминлай олмади.

Масаланинг аҳамиятини янада аниқроқ кўрсатиш учун биз ЯИМ ва давлат даромадлари ўсиш суръатлари ўртасидаги фарқни (реал қийматда) ҳам ҳисоблаб чиқдик.

9-расм. ЯИМ ва давлат даромадлари ўсиш суръатлари ўртасидаги фарқ, реал нархларда

Графикдаги яшил устунлар ЯИМ ўсиш суръатларининг давлат даромадлари ўсиш суръатларидан юқори бўлган муваффақиятли йилларни кўрсатади. Бошқача қилиб айтганда, ҳукумат ЯИМ ўсиш суръатларини давлат даромадлари ўсишидан тезлаштириши мумкин ва бу айниқса ривожланаётган мамлакатлар учун ижобий ҳолат ҳисобланади. Хусусан, бу иқтисодий ўсишни яхшилаш нуқтаи назаридан давлат фискал сиёсатининг самарадорлиги тўғрисида сигнал беради.

Бироқ, таҳлиллар шуни кўрсатдики, сўнгги 3 йил ичида ушбу тенденция салбий бўлиб чиқди ва энг паст даража -22,3 га етди (2018 йил). Бунинг асосий сабаблари давлат секторида коррупциянинг кучайиши ёки бюджет харажатлари режалаштирилиши ва сарфланишидаги номуносиблик бўлиши мумкин.

5. Хулоса.

1. Тадқиқотлар кўрсатишича, ўрта ва узоқ муддатли иқтисодий ўсишга эришишда фискал ислохотларнинг роли катта. Хусусан, фискал ислохотлар турли хил каналлар орқали иқтисодий ривожланишни рағбатлантириши мумкин. Бундай каналлар сифатида банд аҳоли ёки ишчи кучининг иқтисодиётда иштирок этиш даражаси, капитални инвестиция қилиш ёки уни жамғаришга мойиллик, инсон капиталини ошириб бориш ҳамда инновация ёки ишлаб чиқариш омилларининг самарадорлиги келтирилади.

2. Иқтисодий ўсишга қаратилган ислохотларни амалга оширишда харажатлар сиёсатидаги ўзгартиришлар самарадорликни ошириш ва харажатларни оқилона сарфлашга йўналтирилиши лозим. Шу билан бир қаторда, давлат даромадлари билан боғлиқ чоралар бюджет йўқотишларини минималлаштириш ва солиққа тортиш базасини кенгайтиришга қаратилган бўлиши керак.

3. Фискал ислохотлар, хусусан, солиқ ставкалари ва механизмларини оптималлаштириш қисқа ва узоқ муддатли истиқболда ҳам уй ҳўжаликлари, ҳам фирмаларнинг инвестиция қарорларига катта таъсир кўрсатади. Хусусан, индивидуал даромад солиғи, ҚҚС ва фойда солиғи инвестициялар ва капитал қўйилмаларга таъсир кўрсатадиган асосий солиқ турлари ҳисобланади.

4. Солиқ энгилликлари воситасида капиталдан даромад солиғини ислоҳ қилиш ва ундан кутиладиган бюджет йўқотишларини камайтириш орқали хусусий

инвестицияларни рағбатлантириш мумкин. Бундан ташқари, солиқ имтиёзларининг самарали шакллари орқали ҳам хусусий инвестицияларни рағбатлантириш имкониятига эга бўлиш мумкин.

5. Меҳнатга солиқлар таркибини такомиллаштириш, иш ҳақи билан боғлиқ солиқ юкини камайтириш ва ижтимоий имтиёзлар тизимидан оқилона фойдаланиш, айниқса, аҳолининг кам даромадли қатлами учун чегирмалар амалиётини кўллаш ишчи кучи таклифини рағбатлантиради. Шу орқали иқтисодиётда норасмий бандлик даражасини қисқартиришга эришиш мумкин.

6. ҚҚС инфляцион солиқ тури бўлганлиги сабабли, у истеъмол қилишга бўлган мойилликка ва ўз-ўзидан, инвестиция қилишга бўлган мойилликка ҳам бевосита таъсир қилади. ҚҚСнинг ҳақиқий тўловчилари охириги истеъмолчилар бўлишига қарамай ушбу солиқ кўшимча ишлаб чиқариш харажатлари сифатида ҳам қаралади. Бу асосан, ҚҚСнинг маҳсулот нархини кўтариши ва шу сабабли рақобатли бозорларда маҳсулотга бўлган талабни пасайиши билан боғлиқ. Бу эса, ўз навбатида, корхоналар рентабеллик даражасига салбий таъсир кўрсатади.

7. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда амалга оширилган солиқ ислохотлари қатор ижобий макроиқтисодий ўзгаришларга олиб келган бўлсада, таҳлиллар давлат томонидан солиқ тушумларининг иқтисодий ўсишга етарлича йўналтирилмаётганлигини кўрсатди. Буни ЯИМ ва давлат бюджети даромадлари ўсиши ўртасида фарқнинг сўнгги уч йилда қисқариб борганлиги орқали асослаш мумкин. Шу сабабли солиқ ислохотлари баробарида давлат бюджети харажатлари тақсимотини ҳам оптималлаштириш тавсия этилади.

Адабиётлар:

Alberto Alesina, R. B. W. E., 1999. Public Goods and Ethnic Divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, 114(4), pp. 1243-1284.

Becker, G. S., 2010. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, Chicago: University of Chicago Press.

Brebler, D., 2012. *The Impact of Corporate Taxes on Investment: An Explanatory Empirical Analysis for Interested Practitioners*. ZEW.

Chiappori, P. & S. B., 2003. Testing Contract Theory: A Survey of Some Recent Work. *Advances in Economics and Econometrics: Theory and Applications*, pp. 115-149.

Feld, L. P. a. K. G., 2000. Direct democracy, political culture, and the outcome of economic policy: a report on the Swiss experience. *European Journal of Political Economy*, 16(2), pp. 287-306.

Jacobs, B. a. B. L. A., 2011. Optimal Taxation of Human Capital and the Earnings Function. *Public Economic Theory*, 13(6), pp. 957-971.

Keen, M., 2008. VAT, tariffs, and withholding: Border taxes and informality in developing countries. *Journal of Public Economics*, 92(10), pp. 1892-1906.

Lichter, A. 2014. *The Own-Wage Elasticity of Labor Demand: A Meta-Regression Analysis*, s.l.: IZA Discussion Paper.

Michael Overesch, D. V., 2010. The Impact of Personal and Corporate Taxation on Capital Structure Choices. *FinanzArchiv: Public Finance Analysis*, 66(3), pp. 263-294.

Naidu, G., 2008. *Infrastructure Development in Malaysia*, Chiba: ERIA Research Project Report.

Nallareddy, S. a. R. E. a. S. S. J. C., 2018. Do Corporate Tax Cuts Increase Income Inequality? NBER Working Paper.

Netherlands Economic Institute, 1998. *The social consequences of changes in VAT*, Luxembourg: European Parliament.

OECD, 2011. *Taxation and Employment*, Paris: OECD Publishing.

OECD, 2016. Connecting People with Jobs: The Labour Market, Activation Policies and Disadvantaged Workers in Slovenia, Paris: OECD Publishing.

OECD, 2017. Connecting People with Jobs: Key Issues for Raising Labour Market Participation in Australia, Paris: OECD Publishing.

OECD, 2018. Towards Better Social and Employment Security in Korea, Connecting People with Jobs, Paris: OECD Publishing.

OECD, 2019. Evaluating Latvia's Active Labour Market Policies, Connecting People with Jobs, Paris: OECD Publishing.

OECD, 2019. Strengthening Active Labour Market Policies in Italy, Connecting People with Jobs, Paris: OECD Publishing.

OECD, 2021. Improving the Provision of Active Labour Market Policies in Estonia, Connecting People with Jobs, Paris: OECD Publishing.

Phillips, C. M. a. D., 2009. Labour Supply and Taxes. Institute for Fiscal Studies, III(3), pp. 202-274.

Reed, R., 2008. The Robust Relationship between Taxes and U.S. State Income Growth. National Tax Journal, 61(1), pp. 57-80.

Romer, C. a. D. R., 2010. The Macroeconomic Effects of Tax Changes: Estimates Based on a New Measure of Fiscal Shocks. American Economic Review, 100(3), pp. 763-801.

Shin, D. P. a. K., 2011. Impact of Population Aging, Mandaluyong: Asian Development Bank.

Vartia, L., 2008. How do Taxes Affect Investment and Productivity?: An Industry-Level Analysis of OECD Countries, Paris: OECD Publishing.

Wasylenko, M., 1997. Taxation and Economic Development: the State of Economic Literature. New England Economic Review, Issue March/April, pp. 37-52.

Wu, Y., 2010. Property Tax Exportation and its Effects on Local Business Establishments: The. Economic Development Quarterly, I(3), pp. 3-12.

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASIDA ФИСКАЛ ВА СОЛИҚ СИЁСАТЛАРИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Курбанов З.Н.,

и.ф.д., профессор, Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Фискал институт

Назаров А.К.

и.ф.ф.д. (PhD) Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Фискал институт

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикасида фискал ва солиқ сиёсатларининг асосий йўналишлари ёритилган. Шунингдек фискал ва солиқ сиёсатларининг моҳияти очиб берилган. Солиқ тушумлари бўйича 2015-2020 йилларга бўлган маълумотлари таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: молиявий сиёсат, фискал сиёсат, солиқ сиёсати, солиқ тушумлари, бевосита солиқлар, билвосита солиқлар, ресурс тўловлари, мол-мулк солиғи.

Анотация: В статье описаны основные направления фискальной и налоговой политики в Республике Узбекистан. Также раскрывается сущность фискальной и налоговой политики, анализируются данные о налоговых поступлениях за 2015-2020 годы.

Ключевые слова: фискальная политика, фискальная политика, налоговая политика, налоговые поступления, прямые налоги, косвенные налоги, ресурсные сборы, налоги на имущество.

Annotation: The article describes the main directions of fiscal and tax policy in the Republic of Uzbekistan. The essence of fiscal and tax policy is also revealed, data on tax revenues for 2015-2020 are analyzed.

Keywords: fiscal policy, fiscal policy, tax policy, tax revenues, direct taxes, indirect taxes, resource fees, property taxes.

1. Кириш.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини барқарор ўсишини таъминлашда иқтисодий сиёсатнинг таркибий қисми бўлган фискал сиёсатининг аҳамиятини алоҳида эътироф этиш лозим. Мамлакатимизда мустақиллик йиллари давомида ижтимоий ҳимояга йўналтирилган солиқ сиёсати шакллантирилди ва янада такомиллаштирилмоқда. Солиқ ислохатларини амалга ошириш борасида Ўзбекистон Республикасининг Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қанча фармон ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди. Жумладан; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 июлдаги ПФ-5116-сонли “Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий

тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони, 2018 йил 13 февралдаги “Солиқ қонунчилигини тубдан такомиллаштириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ф-5214-сонли фармойиши, 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сонли фармони, 2019 йил 10 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4389-сонли Қарори ҳамда 2019 йил 26 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5837-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 30 декабрдаги “2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги ЎРҚ-742-сонли қонуни ва бошқалар.

2. Адабиётлар шарҳи.

Фискал сиёсат молиявий сиёсатнинг таркибий қисми бўлиб ҳисобланади. Фискал сиёсатга берилган баъзи таърифларни келтириб ўтамыз.

Ш.Қобилов (2013) ўзининг “Иқтисодиёт назарияси” дарслигида фискал сиёсатга қуйидагича таъриф берган: **“Фискал сиёсат** - бу давлатнинг солиқ-бюджет сиёсатидир, унга биноан солиқлар белгиланади, бюджет маблағлари аниқ мақсадлар йўлида ишлатилади. Солиқ сиёсати солиқлар воситасида бюджетга пул тўплашга қаратилади. Унга биноан солиқ турлари аниқланади, солиқ ставкалари, солиқ солинадиган объектлар, солиқ имтиёзлари, солиқ ундириш тартиби белгиланади”.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-январдаги “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-сонли Фармонида (2019) фискал сиёсат қуйидагича эътироф этилган: **“Фискал сиёсат**-давлат фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш, давлат даромадлари ва харажатларини муайян иқтисодий ва ижтимоий мақсадлар учун тартибга солишга қаратилган чора-тадбирлар тизимини ўз ичига олувчи молиявий сиёсатнинг ажралмас қисми. Ҳукуматнинг солиқларни белгилаш ва маблағларни сарфлаш ҳуқуқларидан фойдаланишига асосланади”.

Т.Шодиев (2021) фискал сиёсатнинг аҳамияти тўғрисида қуйидагиларни эътироф этган: “Хорижий мамлакатлар фискал сиёсат намоёндалари давлат бюджетига солиқ ва тушумларни йиғиш, уларни сарфлашга тизимли ёндашиб, мураккаб қарорлар қабул қилишда айнан юқорида келтирилган “Data Analysis” ҳамда “Big Data” дастурларидан фойдаланадилар. Шу аснода самарасиз бўлган лойиҳалар рад этилади. Бундай тизимли қарорлар қабул қилиш беш босқичда амалга оширилади: муаммони аниқлаш, муаммони ҳал этишнинг муқобил ечимларини ифодалаш, лойиҳани амалга оширишга қўйилган иқтисодий ва ижтимоий мақсаднинг мезонини белгилаш, кўп вариантлардан муқобилини танлаш ва жорий этиш. Ниҳоят компьютерда дастур ва алгоритм ёрдамида келажакдаги сценарийлар тузилади ва ундан энг самарали битта ечим топилади.

Бирлашган миллатлар ташкилоти тараққиёт дастури (БМТТД) ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг “Ўзбекистонда барқарор ривожланишни молиялаштириш” қўшма лойиҳасини амалга ошириш дастури (2020) доирасида тайёрланган “Фуқаролар учун 2021 йил бюджет” лойиҳасида фискал сиёсат қуйидагича акс эттирилган: **“Фискал сиёсат** – бу давлатнинг солиқ солиш ва бюджет харажатлари соҳасидаги иқтисодиётни тартибга солиш мақсадида олиб борадиган сиёсатидир”.

Т.Маликов ва П.Жалиловлар (2011) фискал сиёсатини қуйидагича баён этишган: “бир томондан, бюджет даромадларини (оқилона) шакллантириш,

иккинчи томондан, бюджет харажатларини (самарали) сарфлаш билан боғлиқ, Шунингдек, фискал сиёсат иккита сиёсат (бюджет ва солиқ)лар туридан иборат”.

В.Кашин ва И.Мерзляковларнинг (2017) таърифи: “Давлатнинг фискал сиёсати – иқтисодий таъсир ўтказиш мақсадида солиқлар ва ҳукумат харажатларини бошқаришдир. Фискал сиёсат механизми шунга асосланганки, солиқ йиғимлари ва давлат харажатлари ҳажмининг ўзгариши ялпи талабга ва ўз-ўзидан, ялпи миллий маҳсулот, бандлик ва баҳо даражасига таъсир кўрсатади”.

М.Ибраҳим (2016) фискал сиёсатни қуйидагича таърифлайди: “Давлатнинг фискал сиёсати – давлат умумий сиёсатининг муҳим қисмидир. Ўз моҳиятига кўра, бозор муносабатлари шароитида, айнан фискал сиёсат иқтисодий ривожланишининг йўналиши ва суръатларини белгилайди. Агар иқтисодий ривож оқсайдиган бўлса, биринчи навбатда, давлат фискал сиёсатининг асоси бўлмиш солиқ тизимини таҳлил қилиш лозим”.

Россия Федерациясининг юридик энциклопедиясида (2015) фискал сиёсатга қуйидагича таъриф берилган: “Фискал сиёсат – ҳукуматнинг солиққа тортиш, давлат харажатлари, давлат бюджети, аҳолини бандлигини таъминлаш ва мамлакатнинг иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга қаратилган фаолиятидир”. С.Аллаяровнинг (2020) фикрича: “Фискал сиёсат – давлатнинг бюджетга солиқлар, йиғимлар, ажратмалар ва бюджетдан ташқари фондларга бошқа мажбурий тўловлар турлари ва ставкаларини ўзгартириш орқали давлат даромадлари манбалари таркиби орқали ҳамда давлат бошқарувининг барча даражаларида давлат харажатлари, тўловлар, дотациялар, трансфертлар, субсидиялар, мақсадли дастурларни молиялаштириш кўринишида давлатнинг мажбурий харажатлари ҳажми ва таркибини аниқлаш орқали иқтисодий самарадорлигини ошириш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга қаратилган тадбирлари комплекси”.

3. Тадқиқот методологияси.

Тадқиқотимиз методологияси бўлиб, фискал ва солиқ сиёсати бўйича иқтисодий муносабатлар ҳисобланади. Фискал ва солиқ сиёсати бўйича назарий масалалар умумлаштирилди. Тадқиқот жараёнида амалий материалларни таққослаш ва гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилиб, хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилди.

4. Таҳлил ва натижалар.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 25 декабрдаги “2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги ЎРҚ-657-сон Қонуни, ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг “2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4938-сон қарори билан 2021-2023 йилларга мўлжалланган фискал стратегия, фискал ва солиқ сиёсатларининг асосий йўналишлари ва Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети даромадлари прогнози кўрсаткичлари белгилаб берилди.

2021 йил ва келгуси икки йилга мўлжалланган Фискал сиёсат иқтисодий ўсишни қайта тиклаш ва давлат молияси барқарорлигини таъминлашга қаратилади.

Унинг асосий инструментлари:

Давлат бюджети даромадлари.

Давлат бюджети харажатлари.

2021–2023 йилларга мўлжалланган Фискал стратегиянинг энг муҳим йўналишлари:

ўрта муддатли бюджет асосларини ишлаб чиқиш ҳамда янги “натижага йўналтирилган бюджет” тизимини жорий этиш макрофискал лойиҳалар

ишончлилигини таъминлаш бўйича институционал салоҳиятни ва бюджет жараёни иштирокчиларининг масъулиятини ошириш бюджет маблағларини тақсимловчилар ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг бюджет соҳасидаги ваколатларини ва ҳисобдорлигини ошириш ҳамда уларнинг масъулиятини кучайтириш фискал таваккалчиликларни баҳолаш тизимини жорий этиш, молиявий активлар ва мажбуриятлар ҳисобини юритиш молиявий интизомни мустаҳкамлаш ҳамда бюджет жараёни устидан парламент ва жамоатчилик назоратини кучайтириш бюджет маълумотларининг очиқлиги, тўлиқлиги ва халқаро стандартларга мослигини таъминлаш.

Ўзбекистон Республикасининг 2021–2023 йилларга мўлжалланган фискал сиёсат қуйидагиларга йўналтирилган:

- бюджет тушумлари тўлиқлигини таъминлаш, иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар, пенсия ва нафақаларни ўз вақтида ва тўлиқ молиялаштириш ҳамда аҳолининг камбағал қатламини қўллаб-қувватлаш;

- иқтисодий рақобатбардорлигини, инвестициявий жозибдорликни ва ишбилармонлик фаоллигини рағбатлантиришга қаратилган солиқ сиёсати ислохотларини давом эттириш;

- давлат бюджети харажатларининг самарадорлиги ва натижадорлигини ошириш;

- давлат қарзи барқарорлигини таъминлаш ва фискал таваккалчиликларни бошқариш;

- вазирлик ва идораларнинг барча бюджетдан ташқари ҳисобларини қамраб олиш орқали консолидациялашган бюджет тўлиқлигини таъминлаш;

- бюджет барқарорлигини таъминлаш, жумладан ўрта муддатли истиқболда консолидациялашган бюджет тақчиллигини ЯИМга нисбатан 2 фоизгача пасайтириш.

Фискал сиёсатнинг асосий таркибий қисмлари бу солиқ сиёсати ва бюджет сиёсатларидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги Фармонида Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепциясининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгилаб берилди;

иқтисодийга солиқ юкининг даражасини камайтириш, шунингдек, солиқ солишнинг соддалаштирилган ва умумбелгиланган тизими бўйича солиқларни тўлайдиган хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги солиқ юки даражасидаги номуносибликларни бартараф этиш;

солиқларни унификация қилиш орқали уларнинг сонини оптималлаштириш, шунингдек, ўхшаш солиқ солиш базасига эга бўлган солиқларни бирлаштириш, солиқ ҳисоботларини қисқартириш ва соддалаштириш, операция харажатларни минималлаштириш;

макроиқтисодий вазиятнинг барқарорлигини, давлат бюджети ва унинг даромадларини шакллантиришнинг мустаҳкамлигини таъминлаш;

солиқ қонунчилигини соддалаштириш, солиқ муносабатлари соҳасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги қарама-қаршиликлар ва зиддиятларни бартараф этиш, инсофли солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини кучайтириш;

солиқ солиш масалаларини тартибга соладиган ҳаволаки нормалар ва қонун ости ҳужжатларини максимал даражада чеклаган ҳолда, солиқ қонунчилигининг барқарорлигини ҳамда Солиқ кодекси нормаларининг тўғридан-тўғри амал қилишини таъминлаш, шу жумладан, кодексда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар ставкаларининг миқдорларини белгилаш;

хорижий инвесторлар ва инвестициялар учун қулай режимни сақлаб қолиш, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва ишончли ҳуқуқий ҳимоялаш;

солиқ назоратининг шакл ва механизмларини, шу жумладан, солиқ солиш объектлари ҳамда солиқ тўловчиларни янада тўлиқ қамраб олиш ва ҳисобини таъминлайдиган замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш ҳисобига такомиллаштириш, трансфер нархларни шакллантириш билан боғлиқ операцияларга солиқ солиш тартибини жорий этиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сон Фармонида солиқ сиёсати барқарорлигини таъминлашда унинг стратегияси ва тактикаси ишлаб чиқилиши лозимлиги белгилаб берилган. Ушбу вазифани бажариш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4389 сон Қарори қабул қилинди ва ушбу қарор билан “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси” маъқулланди.

Шунингдек, ушбу қарорга асосан “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси”нинг асосий вазифалари ва йўналишлари белгилаб берилди.

стратегиянинг асосий вазифалари этиб қўйидагилар белгиланган:

давлат бюджетига солиқ тушумларининг барқарорлигини таъминлаш;

солиқ органлари ходимларининг касбий маҳоратини ошириш ва солиқ маъмуриятчилигига рақамли технологияларни жорий этиш орқали кўрсатилаётган солиқ хизматлари сифатини яхшилаш;

барча тоифадаги солиқ тўловчилар томонидан солиқ мажбуриятларининг ихтиёрий равишда бажариш асосида уларнинг эҳтиёжларини қаноатлантириш учун солиқ органлари ва солиқ тўловчилар ўртасида ишончли муносабатларни яратиш;

солиқ мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ бўлган харажатларни қисқартириш, барча тоифадаги тадбиркорлик субъектларига қулай шароитларни таъминлайдиган транспарент ва барқарор солиқ тизимини шакллантириш;

солиқ тўловчилар фаолиятига аралашини, шунингдек, давлат солиқ хизмати органларида “инсон омили”ни ҳамда коррупция ҳолатларининг салбий кўринишларини камайтириш имконини берадиган таваккал-таҳлил ва масофавий таҳлилий ишлар тизими асосида солиқ назорати тизимини шакллантириш;

стратегиянинг асосий йўналишлари этиб солиқ сиёсатини такомиллаштириш ва иқтисодиётда хуфиёна айланма даражасини қисқартириш;

хизмат кўрсатишга йўналтирилган солиқ хизматларини ривожлантириш;

солиқ таваккалчиликларини баҳолаш тизимини жорий қилиш ва солиқ ҳисобини такомиллаштириш;

давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини янада такомиллаштириш;

давлат солиқ хизмати органларида коррупцияга қарши курашиш механизмларини ривожлантириш белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 26 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5837-сон Фармонига асосан Ўзбекистон Республикасининг Солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси доирасида солиқ юкини камайтириш ва тадбиркорлик субъектларини солиққа тортишдаги номуносивликларни қисқартириш бўйича чоралар амалга оширилиши белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 25 декабрдаги “2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги ЎРҚ-657-сон ва 2020 йил 30 декабрдаги «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети

тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги ЎРҚ-659-сон Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-599-сон Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида 2021 йилда солиқ сиёсати борасида қуйидагиларни белгилаб берди: “Келгуси йилда “Солиқчи – кўмакчи” тамойили асосида тадбиркорлар учун уларнинг бизнес ҳамкорининг солиқ қарздорлиги ҳақидаги маълумотларни олиш имконияти яратилади. Тадбиркорларга янада қулайлик яратиш мақсадида 105 та лицензия ва рухсатнома турлари бекор қилинади, 115 таси бўйича эса тартиб-қоидалар соддалаштирилади. Пандемия шароитида айланма маблағ танқислигига дуч келган тадбиркорларимиз “оёққа туриб олишлари” учун уларга кўмак беришни давом эттирамыз.

Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ 5 мингга яқин норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қайта кўриб чиқилиб, уларнинг сони қисқартирилади ҳамда тадбиркорлик кодекси ишлаб чиқилади. Хабарингиз бор, бундан 4 йил олдин тадбиркорлик субъектларида текширишлар ўтказишга мораторий эълон қилган эдик. Бунинг натижасида ўтган даврда тадбиркорлар сони 2 баробар кўпайиб, 400 мингга етди. Шунинг учун мораторий муддатини яна бир йилга узайтиришни таклиф этаман. Шу билан бирга, Ҳукумат томонидан бозорда тенг рақобат муҳитини яратиш ва ҳалол-пок тадбиркорларни – такрор айтаман – замонавий технологиялар асосида ишлаётган виждонли тадбиркорларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадида “яширин иқтисодиёт”ни қисқартиришга қаратилган механизмлар жорий этилади”.

Мамлакатимизда олиб борилаётган солиқ сиёсатининг 2015-2020 йилларда бажарилишини таҳлил қилиб кўрамыз (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2015-2020 йиллардаги ижроси¹, (млрд.сум)

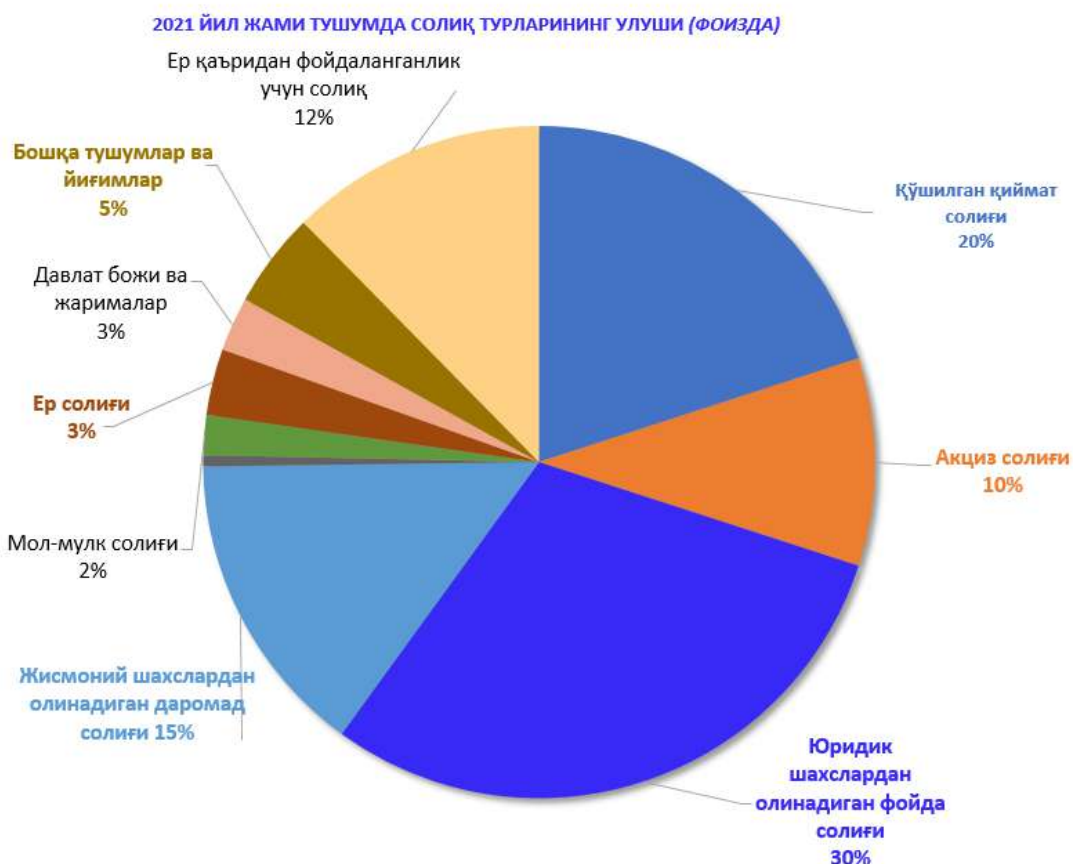
Кўрсаткичлар	Йиллар											
	2015 йил		2016 йил		2017 йил		2018 йил		2019 йил		2020 йил	
	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%
I. ДАРОМАДЛАР (МАҚСАДЛИ ЖАМҒАРМАЛАР СИЗ) - ЖАМИ	36493,3	100	41043,5	100	49 684,7	100	62 126,9	100	112165,4	100	128460	100
1. Бевосита солиқлар	8 798,4	24,1	9 852,8	24,0	11538,9	23,2	12 805,4	20,6	31676,8	28,2	40584,6	31,6
2. Билвосита солиқлар	19 193,8	52,6	21130,7	51,5	26133,6	52,6	33 101,7	53,3	46428,5	41,4	58285	45,4
3. Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	4 816,1	13,2	5 306,3	12,9	6 867,4	13,8	9 714,5	15,6	19680,8	17,5	20796	16,2
4. Юқори даромаддан олинадиган солиқ	-		-		-		-		107,9	0,1	-	
5. Бошқа даромадлар	3 685,0	10,1	4 753,7	11,6	5 144,7	10,4	6 505,3	10,5	14271,4	12,7	8794,4	6,8

2015 йилда давлат бюджетига 36 493,3 млрд.сўм солиқ ва йиғимлар тушган бўлса, бу кўрсаткич 2016-2020 йилларда мос равишда 41 043,5, 49 684,7, 62 126,9,

¹ Жадвал Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

112 165,4 ва 128 460 млрд. сўмни ташкил қилган. Умумий тушумда бевосита солиқларнинг улуши 2015 йилда 24,1 фоиз, 2020 йилда эса 31,6 фоизни ташкил қилган. Билвосита солиқларнинг улуши мос равишда 52,6 ва 45,4 фоиз бўлган. Ресурс ва мол-мулк солиқларининг улуши эса 2015 йилда 13,2 фоиз ва 2020 йилда 16,2 фоизни ташкил қилган. Бундан кўриниб турибдики, йилдан йилга билвосита солиқларнинг улуши камайиш ва ресурс солиқларининг улуши эса ошиб бориш тенденциясига эга бўлмоқда.

Солиқ турларининг жами тушумдаги улуши 1-расмда келтирилган.

1-расм. Ўзбекистон Республикасида 2021 йилдаги жами тушумда солиқ турларининг улуши (фоизда)²

1-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, 2021 йилдаги жами тушумда солиқ турларини улуши юқори бўлган солиқлар бу - юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи – 30 фоиз, қўшилган қиймат солиғи – 20 фоиз, ер қаъридан фойдаланганлик солиғи-12 фоиз, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи – 15 фоиз. Жами тушумда улуши паст бўлган солиқ турлари, бу -, ер солиғи-3 фоиз ва мол-мулк солиғи - 2,0 фоиз, бошқа тушумлар ва йиғимлар-5 фоиз, давлат божи-3 фоиз.

Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 30 декабрдаги “2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги ЎРҚ-742-сонли қонуни

² Ўзбекистон Республикасида 2020 йилдаги жами тушумда солиқ турларининг улуши. <https://soliq.uz/page/asosiy-korsatkichlar.11.03.2021>.

билан 2022 йил учун давлат бюджети даромадларининг прогноз кўрсаткичлари белгилаб берилди (2-жадвал).

2-жадвал

2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг республика бюджети даромадлари прогнози, млрд сўм (қонун, 2021)

Т/р	Кўрсаткичлар	Сумма
	Ўзбекистон Республикасининг республика бюджети даромадлари	162 587,0
1.	Бевосита солиқлар	44 342,0
1.1.	Фойда солиғи	35 448,6
	<i>шундан, «Навоий кон-металлургия комбинати» ва «Олмалиқ кон-металлургия комбинати» акциядорлик жамиятлари бўйича</i>	22 886,2
1.2.	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	8 893,4
2.	Билвосита солиқлар	69 814,4
2.1.	Кўшилган қиймат солиғи	53 300,0
2.2.	Акциз солиғи	11 687,8
2.3.	Божхона божи	4 826,6
3.	Ресурс тўловлари	13 760,3
3.1.	Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ	13 760,3
4.	Дивидендлар (дивидендлар кўринишидаги даромадлардан олинадиган фойда солиғини ҳисобга олмаган ҳолда)	30 222,3
	<i>шундан, «Навоий кон-металлургия комбинати» ва «Олмалиқ кон-металлургия комбинати» акциядорлик жамиятлари бўйича</i>	27 031,9
5.	Бошқа даромадлар ва солиқ бўлмаган бошқа тушумлар	4 448,0

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2022 йилда республика бюджети даромадлари прогнози 162 587,0 млрд.сўм этиб белгиланган, шундан 44 342,0 млрд. сўми бевосита солиқлар, 69 814,4 млрд.сўм билвосита солиқлар, 13 760,3 млрд.сўми ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғи, 30 222,3 млрд. сўми дивидендлар, 4 448,0 млрд.сўми бошқа даромадлар ва солиқ бўлмаган бошқа тушумлардир.

5. Хулоса ва таклифлар.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, фискал сиёсат-давлат фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш, давлат даромадлари ва харажатларини муайян иқтисодий ва ижтимоий мақсадлар учун тартибга солишга қаратилган чоратадбирлар тизимини ўз ичига олувчи молиявий сиёсатнинг ажралмас қисми, деган хулоса қилинди.

Ўзбекистон Республикаси фискал сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилар:

бюджет тушумлари тўлиқлигини таъминлаш, иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар, пенсия ва нафақаларни ўз вақтида ва тўлиқ молиялаштириш ҳамда аҳолининг камбағал қатламини қўллаб-қувватлаш;

иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини, инвестициявий жозибаторликни ва ишбилармонлик фаоллигини рағбатлантиришга қаратилган солиқ сиёсати ислохотларини давом эттириш;

давлат бюджети харажатларининг самарадорлиги ва натижадорлигини ошириш;

давлат қарзи барқарорлигини таъминлаш ва фискал таваккалчиликларни бошқариш.

Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатининг асосий йўналишлари деб

қуйидагилар ҳисобланади:

иқтисодиётда солиқ юкининг даражасини камайтириш, солиқ солишнинг содалаштириш;

солиқларни унификация қилиш орқали уларнинг сонини оптималлаштириш, шунингдек, ўхшаш солиқ солиш базасига эга бўлган солиқларни бирлаштириш, солиқ ҳисоботларини қисқартириш;

солиқ тизимида ахборот-коммуникация технологияларни ривожлантириш;

Ўзбекистон Республикасида йилдан йилга жами тушумда бевосита солиқлар, ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғининг улуши кўпайиб бориб, билвосита солиқларнинг улуши камайиш тенденциясига эга.

Адабиётлар:

Allayarov, S. (2020) «IMPLEMENTATION OF FINANCIAL POLICY OPTIMIZED IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC GROWTH» International Finance and Accounting: Vol. 2020 : Iss. 2 , Article 7. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2020/iss2/7>. 10.03.2021.

Ибраҳим М.А. (2016) Аспекти фискальной политики государства / Научный журнал «Вестник университета». №7-8. [Электронный ресурс] - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aspekty-fiskalnoy-politikigosudarstva.10.03.2021.//>

Кашин В., Мерзляков И. (2017) Фискальная политика и оздоровление экономики России // Аудитор. № 9. С.34-37.

Маликов Т.С, Жалилов П.Т. (2011) Бюджет-солиқ сиёсати. Ўқув қўлланма - Т.Академнашр, 6-бет.

Юридическая энциклопедия (2015) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://yuridicheskaya_encyclopediya.academic.ru.

Фармон (2018) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сон.

Фармон (2019) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 26 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5837-сон.

Фармон (2019) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-январдаги “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-сон.

Қарор (2019) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4389 сон.

Қарор (2019) “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4389-сонли Қарорига 1-илова “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси”.

Қарор (2021) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4938-сон.

Қобилов Ш.Р. (2013) Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. – Т.:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 775 б.

Қонун (2020) Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 25 декабрдаги “2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги ЎРҚ-657-сон.

Қонун (2020) Ўзбекистон Республикасининг «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни

қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги 2020 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-659-сон.

Қонун (2021) Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 30 декабрдаги “2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги ЎРҚ-742-сон.

Шодиев Т. Фискал институт: Учинчи Ренессанснинг тамал тоши. Халқ сўзи газетаси.<https://xs.uz/uzkr/post/fiskal-institut-uchinchi-renessansning-tamal-toshi>.16.01.2021.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29 декабрь 2020 йил. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. 13.01.2021.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги «Фуқаролар учун бюджет 2021» лойиҳаси. Тошкент, 2020.© UNDP, 2020 (www.uz.undp.org).

НОМОДДИЙ АКТИВЛАР АМОРТИЗАЦИЯСИ: ДАВРИ ВА УСУЛЛАРИ

Ризаев Н.К.

и.ф.д., профессор, Тошкент молия институт

Ҳотамов К.Р.

и.ф.д., профессор, Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Фискал институт

Аннотация: мақолада номоддий активларга амортизация ҳисоблашнинг аҳамияти ва зарурияти, уларни харажатлар сифатида таннарх олиб бориш ҳамда амортизация меъёрларини жорий этиш, шунингдек, амортизация усулларини танлаш ва уларни субъект ҳисоб сиёсатида акс этириш масалалари бўйича илмий ҳулоса ва амалий тавсиялар шакллантирилган.

Калим сўзлар: номоддий актив, амортизация, эскириш, харажат, тўғри чизиқли усул, таннарх, ишлаб чиқариш усули, ҳисоб сиёсати, жадаллаштирилган усул.

Аннотация: Статья содержит научные выводы и практические рекомендации о важности и необходимости амортизации нематериальных активов, их стоимости и введения норм амортизации, а также выбора методов начисления амортизации и их отражения в учетной политике предприятия.

Ключевые слова: нематериальный актив, амортизация, износ, расход, метод прямой линии, стоимость, способ производства, учетная политика, ускоренный метод.

Abstract: The article contains scientific conclusions and practical recommendations on the importance and necessity of amortization of intangible assets, their cost and introduction of depreciation rates, as well as the choice of depreciation methods and their reflection in the entity's accounting policies.

Keywords: intangible asset, depreciation, obsolescence, cost, straight-line method, cost, production method, accounting policy, accelerated method.

1. Кириш.

Ўтган икки йил учун иқтисодиёт тармоқларининг оралиқ (даврий) молиявий ҳисоботларини тузишда каранавирус пандемиясининг таъсирини баҳолаш учун аввалги йилларга қараганда катта куч ва меҳнатни талаб этди. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги 4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида”ги қарорида қуйидаги жумла келтириб ўтилган эди: “...бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини МҲҲСга мувофиқ уйғунлаштириш.” (Қарор, 2020) Натижада Ўзбекистонда амалдаги 7-сон “Номоддий активлар” номли бухгалтерия ҳисоби миллий стандартини халқаро 38-сон БҲҲСга уйғунлаштириш бўйича муҳим ишлар амалга оширилмоқда.

Демак, бугун амалиётчи бухгалтерлар олдидаги муҳим вазифалардан бири шуки, номоддий активлар қийматини харажатларга қандай ўтказилади, ёки бу объектлар бўйича амортизация ҳисобламаса ҳам бўладими? Балансга олинган интеллектуал мулк объектлар қачон ва қай тартибда ҳисобдан чиқарилиши лозимлиги каби муаммоларга дуч келинади.

2. Адабиётлар шарҳи.

Ҳиндистонда номоддий активлар таркибига қуйидагилар киритилган: товар белгилари, домен номи, муаллифлик ҳуқуқлари, патентлар, ихтиролар, конструкциялар, товарларнинг географик номланиши, комплекс мақсадги ишланмалар, фермерлар ва ишлаб чиқарувчиларнинг ҳуқуқий ҳимоя қилиш, биологик ҳилма хиллик, конфиденциал маълумотлар ва тижорат сирлари (IND AS 38).

Россия Федерациясида номоддий активлар қуйидагилар киритилган: "... адабиёт ва санъат асарлари, ижролар, фонограммалар, эфир ёки кабель орқали кўрсатув ёхуд эшиттириш берувчи ташкилотларнинг кўрсатувлари ёки эшиттиришлари, ихтиролар, саноат намуналари, фойдали моделлар, электрон ҳисоблаш машиналари учун дастурлар ва маълумотлар базалари, интеграль микросхемалар топологияси, селекция ютуқлари, ноу-хау, фирма номлари, товар ва хизмат кўрсатиш белгилари" (ПБУ 14/2007).

Қозғистонда интеллектуал мулк объектларига қуйидагича ёндоилади: интеллектуал мулк объектларига муаллифлик ҳуқуқлари, товар белгисига бўлган ҳуқуқ, хизмат кўрсатиш белгилари, патент ҳуқуқи (Стандарт, 2002).

7-сон БҲМС "Номоддий активлар" номли миллий стандартнинг 7-§. "Амортизацияни ҳисоблаш"да "Номоддий активларнинг қиймати амортизация ҳисоблаш йўли билан сўндирилади. Амортизацияланадиган қиймат фойдали хизмат муддати мобайнида корхона харажатларига амортизация ажратмалари кўринишида мунтазам тақсимланади" деб кўрсатилган (7-сон БҲМС).

38-сонли "Номоддий активлар" деб номланган бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартида (БҲХС) қуйидаги таъриф шакллантирилган: "Эскириш ҳисобланадиган қиймат - бу активнинг тугатиш қиймати чегирилгандаги таннархи ёки таннарх ўрнига акс этириладиган бошқа қийматидир". Бунда Активнинг эскириш ҳисобланадиган қийматини унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда харажатларга олиб бориш учун турли амортизация усулларидан фойдаланиш мумкин. Ушбу усуллар тўғри чизиқли усул, камайиб борувчи қолдиқ усули ва ишлаб чиқариш бирлиги усулини қамраб олади. Фойдаланадиган усул активда мужассамланган қутилган келгуси иқтисодий наф сарфланишининг кўзда тутилган тарзига асосланган ҳолда танланади ва даврдан даврга мувофиқ равишда қўлланилади (38-сонли БҲХС).

Шунингдек, мазкур стандарт қоидаларига кўра *Амортизация* - бу номоддий активнинг эскириш ҳисобланадиган қийматини унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда харажатларга олиб боришдир (38-сонли БҲХС).

Номоддий активларни номоддий активларнинг таркибий қисми сифатида уларга амортизация ҳисоблаш ўзига хос хусусиятларга эга эканлиги Р.Дусмуратов томонидан алоҳида эътироф этилиб, номоддий активларга амортизация ҳисоблашнинг тўғри чизиқли усулидан фойдаланиш мақсад мақсадга мувофиқлиги таъкидлаб ўтилади. Шунингдек, ушбу объектларга амортизация ҳисоблаш тартиби бўйича олимларни уч ҳил тоифага ажратади: объектларни умуман корхона активлари деб ҳисобламайдиган иқтисодчилар, корхона активлари сифатида қийматини йўқотмайди деб айтувчи иқтисодчилар ва корхона активлари сифатида

қийматини камайтирувчи хусусиятга эга деб қарайдиган иқтисодчилар (Ризаев, 2019).

Демак, номоддий активлар амортизацияси унинг фойдали хизмат муддати мобайнида, қийматини маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига ёки давр харажатларига мунтазам тақсимлаш ва киритиб боришни билдиради. Ушбу объектлар хўжалик субъект томонидан (балансга олингандан сўнг) кейинги ойнинг биринчи санасидан бошлаб амортизация ҳисобланади ҳамда бу жараён объект то балансдан чиқарилгунга қадар давом этади (интеллектуал мулк объектнинг фойдали хизмат муддати давомида амортизация ажратмаларини ҳисоблаш тўхтатилмайди).

3. Тадқиқот методологияси.

Тадқиқот жараёнида номоддий активларга амортизация ҳисоблашнинг назарий ва ҳуқуқий асослари ўрганилди, мавзуга боғлиқ кўплаб назарий манбалар, эмпирик тадқиқотларга таянган ҳолда мантиқий фикрлаш, илмий мушоҳада, тизимли ёндашув усулларида фойдаланилди.

4. Таҳлил ва натижалар.

Номоддий активларга амортизация ҳисоблашда, уларнинг фойдали хизмат муддатларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Интеллектуал мулк объектларнинг фойдали хизмат муддатини белгилашда қуйидаги омилларни эътиборга олиш лозим.

Фикримизча қуйидаги омилларни ҳам келтириб ўтиш ўринлидир:

биринчи, номоддий активларнинг бошқа бошқарув гуруҳи томонидан самарали бошқарилиши мумкинлиги;

иккинчи, рақобатчилар томонидан кутилган ҳаракатлар;

учинчи, номоддий активлардан кутилган келгуси иқтисодий нафларга эга бўлиш учун талаб этилган сақлаш харажатларининг даражаси;

тўртинчи, номоддий активлар устидан назорат даври.

Халқаро стандартларга асосан, номоддий активлар амортизацияси одатда фойда ёки зарарда тан олинади. Бироқ, айрим ҳолатларда активда мужассамланган келгуси иқтисодий наф бошқа активларни юзага келтириш учун сарфланади. Бундай ҳолатда, амортизация суммаси бошқа актив таннархининг таркибий қисмини ташкил этади ва унинг баланс қийматига киритилади. Масалан, ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган номоддий активларнинг амортизацияси товар-моддий захираларнинг баланс қийматига киритилади.

Номоддий активларнинг фойдали хизмат муддати хўжалик субъекти томонидан номоддий актив бухгалтерия ҳисобига қабул қилиниш вақтидаа белгиланади. Номоддий активларнинг фойдали хизмат муддатини белгилаш бўйича 7-сон БҲМСда қуйидагилардан келиб чиққан ҳолда амалга оширилиши кўрсатиб берилади.

- патент, гувоҳноманинг амал қилиш муддати ва Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ номоддий активлардан фойдаланиш муддатининг бошқа чекланиши;

- ушбу объектдан фойдаланиш кўзда тутилаётган муддат, яъни хўжалик субъекти иқтисодий фойда (даромад) олиши мумкин бўлган муддат.

Шунингдек, номоддий активларнинг алоҳида гуруҳлари учун фойдали хизмат муддати ушбу объектдан фойдаланиш натижасида олиниши кутилаётган маҳсулотлар миқдори ёки ишлар ҳажмининг бошқа моддий кўрсаткичидан келиб чиққан ҳолда белгиланади деб кўрсатилган. Ўз навбатида фойдали хизмат муддатини белгилаш мумкин бўлмаган интеллектуал мулк объектлар бўйича

амортизация ажратмалари меъёри беш йил давомида ҳисобланади. Стандартда ушбу объектларнинг фойдали хизмат муддати, агарда Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида бошқа ҳол назарда тутилмаган бўлса, объект фойдаланишга тайёр бўлган пайтдан бошлаб ҳўжалик субъектининг фаолият кўрсатиш муддатидан ошмаслиги лозим бўлади.

Биринчи ҳолат бўйича фикр юритадиган бўлсак, ушбу стандартда номоддий активлар аниқ хизмат муддатларига эга эмас (мана шу ҳолат амалиётда номоддий активларга амортизация ҳисоблаш ва уларни тегишли харажатларга олиб боришда муаммоларга сабаб бўлмоқда).

БҲМСда келтирилган жумлада объектларни *“...амал қилиш муддати”* сўзи келтирилган. Бу ҳақиқатдан мавҳумдир, бухгалтер қайси муддатни белгилайди. Бу ерда шуни таъкидлаш ўринлики, асосий воситалар каби муддатларга эга бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Иккинчи ҳолатда эса *“...фойдаланиш кўзда тутилаётган муддат”* дейилган. Ушбу объектларнинг ўзига хос хусусияти ёки уларнинг муҳим томони шундаки, номоддий активлар ликвидлиги кам бўлган, даромадлилиги юқори бўлиши кутилаётган объектлар сифатида эътироф этилади. Демак, агар ушбу объектларнинг бозори топилса, корхона учун катта миқдорда даромад олиш имкониятини беради.

БҲМСнинг энг эътиборли ҳолати хизмат муддатини белгилаш мумкин бўлмаган объектлар бўйича *“... амортизация ажратмалари беш йил давомида”* ҳисоблаб борилиши кўзда тутилган. Бирорта номоддий активнинг хизмат муддатлари аниқ бўлмаган ҳолда ушбу тушинчани киритилиши бироз мунозаралидир.

Номоддий активлардан (БҲХС, 38-сон “Номоддий активлар”) ҳамда бухгалтерия ҳисобининг счётлар режасида ҳам амортизация атамасидан фойдаланилади. Бу эса, ушбу объектдан фақат бир маротаба фойдаланиши мумкинлигини назарда тутмоқда (бошқа активлар, жумладан асосий воситалардан бир неча маротаба). Ушбу номоддий активлар қайта фойдаланиш ёки уни бир хизмат муддатини ўтаб бўлгандан сўнг, баҳолаб, яна балансга олиш мантиқан мумкин бўлмаган жараёнدير. Масалан, “GMP - Ўзбекистон” акциядорлик компанияси автомобиллар учун эҳтиёт қисмининг “S” моделини ишлаб чиқаришга патент олди, орадан маълум муддат ўтиб янги “V” моделга эҳтиёж туғилди, натижада, корхона “S” моделдан воз кечишга тўғри келади.

Таъкидлаб ўтилганидек, номоддий активларга нисбатан унинг хизмат муддатларини аниқ белгилаб берилмаганлиги, асосий воситалар каби тегишли гуруҳларга ажаратилиб, унинг йиллик меъёрлари ишлаб чиқилмаганлиги бухгалтер учун, мазкур объектларни тўғри ва ўз вақтида ҳисобдан чиқариш ҳамда даромад солиғи базасини шакллантириш билан боғлиқ қатор муаммоларни келтириб чиқармоқда.

Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунда ҳам номоддий активлар қийматини ҳисобдан чиқариш уларнинг қиймати тўлиқ тўлангунга ёки объект сафдан чиқиб кетгунга қадар бўлган эскиришини (амортизацияни) ҳисоблаш йўли билан амалга оширилиши ҳамда амортизация ажратмалари объект фойдаланишга топширилганидан кейинги ойдан ҳисоблаб борилиши кўрсатилган.

Маълумки, мулкчилик шаклидан қатъий назар ҳар бир ҳўжалик субъекти бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш ва уни юритиш мақсадида ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқади. Мазкур ҳисоб сиёсатида номоддий активларнинг гуруҳлари бўйича амортизация ҳисоблаш усуллари (depreciation methods)ни танлаб олиш ва белгилаш керак бўлади.

Бугунги кунда номоддий активлар учун амортизацияни ҳисоблашда қуйидаги усуллардан фойдаланиш кўзда тутилган:

- *амортизацияни тенг маромли (тўғри чизиқли) ҳисоблаш (strait-line depreciation).*

- *базарилган ишлар ҳажмига мутаносиб равишда амортизацияни ҳисоблаш (ишлаб чиқариш) усули (depreciation based on units).*

- *жадаллаштирилган амортизация:*

а) *икки барабар амортизация меъёри билан қолдиқни камайтириш усули (double-declining-balance depreciation);*

б) *йиллар суммаси усули (кумулятив усул) (sum-of-the-years-digits depreciation).*

Юқорида келтириб ўтилган усулларни таҳлил қиладиган бўлсак, тенг маромли ёки амалиётда *тўғри чизиқли ҳисоблаш* усулида, амортизация бир ҳил маромда ҳамда активларнинг фойдали хизмат муддати мобайнида уларнинг амортизацияланадиган қийматидан келиб чиққан ҳолда тенг улушларда ҳисоблаб борилади. Ҳар бир давр учун амортизация ажратмалари суммаси амортизацияланадиган қийматни объектдан фойдаланилган ҳисобот даврларидаги сонига бўлиш йўли билан ҳисобланади. Амортизацияни тенг маромли ёки тўғри чизиқли ҳисоблаш усулида амортизация ажратмаларининг йиллик суммаси ушбу интеллектуал мулк объектларнинг амортизацияланадиган қиймати ва фойдали хизмат муддатидан келиб чиққан ҳолда аниқланади:

$$D_{SLD} = A_c / X. \quad (1)$$

Бу ерда, A_c – бошланғич қиймат, X -фойдали хизмат муддати.

Юқорида келтирилган формуладан кўриниб турибдики, номоддий активнинг тугатилиш қиймати ҳар доим ҳам нолга тенг бўлади.

7-сон БҲМС “Номоддий активлар” стандартнинг 55-бандига мувофиқ активларнинг амортизацияланадиган қийматини ҳисоблашда уларнинг тугатиш қиймати ҳисобга олиниши ҳамда тугатиш қиймати унча катта бўлмаган тақдирда, у амортизацияланадиган қийматни ҳисоблаб чиқаришда ҳисобга олинмаслиги кўрсатиб ўтилган. Лекин ҳозирда бундай тартибга амал қилинмаяпти. Яъни номоддий активларнинг бошланғич қиймати ва унинг хизмат муддати ҳисоб-китоб қилинмоқда.

БҲХС 38 га асосан, номоддий активлар амортизация даври ва амортизация усулида қуйидаги тартиб қўлланилади. Аниқ фойдали хизмат муддатига эга номоддий активнинг эскириш ҳисобланадиган қиймати унинг фойдали хизмат муддати давомида систематик тарзда тақсимланиши лозим. Амортизация бошланиши лозим, қачонки актив фойдаланишда бўлса, яъни қачонки у раҳбарият томонидан кўзланган ишлай олиш ҳолати учун зарур бўлган жойда ва шароитда бўлса.

Амортизация вақтлироқ санада, яъни актив МҲХС 5 га мувофиқ сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган (ёки сотишга мўлжалланган сифатида таснифланган ҳисобдан чиқариш гуруҳига киритилган) сана билан активни балансдан чиқариш санаси солиштирилгандаги вақтлироқ санада тўхтатилиши лозим. Фойдаланилган амортизация усули тадбиркорлик субъекти томонидан активдан кутилаётган келгуси иқтисодий наф қай тарзда сарфланишини акс эттириши лозим. Агар ушбу ҳолат ишончли аниқланмаса, тўғри чизиқли (бир текис маромда) усул қўлланилиши лозим.

Номоддий активларнинг тугатиш қиймати уларнинг хизмат муддати охиридаги тугатиш бўйича кутилаётган харажатларга камайтириш мумкин. Лекин бу харажатлар қанча миқдорда амалга оширилиши аввалдан аниқ эмас. Буни асосий воситаларга нисбатан татбиқ этиш мақсадга мувофиқ бўлади. Агар тахминий

тугатилиш қиймати аниқ бўлган ҳолда амортизация ҳисобланса қуйидаги формула асос бўлади:

$$D_{SLD} = (A_c - L_c) / X \quad (2)$$

Бу ерда, A_c – бошланғич қиймат, L_c – Тахминий тугатилиш қиймати, X – фойдали хизмат муддати.

Агар 7-сонли БҲМС “Номоддий актилар” стандартнинг 56-банди ҳисоб сиёсатига асос қилиб олинса, юқоридаги формулага ўзгартириш киритиш мумкин бўлади:

$$D_{SLD} = A_c / X \quad (3)$$

Чунки мазкур стандартда активнинг тугатиш қийматини қуйидаги ҳолларда нолга тенг деб ҳисобланиши кўрсатилади:

- *кутилаётган фойдали хизмат муддати охирида сотиб олиш бўйича ҳеч қандай битим ёки шартномаларнинг бўлмаслиги;*

- *активнинг тугатиш қийматини аниқлаш мумкин эмаслиги ва унинг бозори мавжуд эмаслиги билан изоҳланади.*

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, корхоналардаги мавжуд номоддий активларга амортизация ҳисобланаётганда, уларнинг тугатилиш қийматини ҳисоб-китоб қилиниши ҳеч қандай маъно бермайди. Сабаби, субъектнинг ўзи томондан тўлиқ фойдаланиб бўлган интеллектуал мулк объектига эгалик қилиш ҳуқуқини бошқа бир субъект томонидан харид қилиб олиш ҳолатлари мавжуд эмас.

Масалан: “ААА” компанияда фойдали хизмат муддатини ўтаб бўлган ёки маънавий фойдаланиб бўлмайдиган дастурий махсулотга эгалик қилиш ҳуқуқини “БББ” компанияси томонидан сотиб олиниши ёки бу интеллектуал мулк объектининг хизмат муддати охирида фаол бозори мавжудлигига ҳеч ким кафолат бера олмайди. Ваҳоланки, янги яратилаётган номоддий активларнинг бозори тўлиқ шакллантирилган дея олмаймиз (бу объектларнинг ликвидлиги паст бўлсада, уларнинг келгусидаги даромадлилиги юқори бўлишини аввалдан тахмин қилиш қийин эмас).

Демак инновацион тараққиёт бир турдаги номоддий активлардан иккинчи марта фойдаланишга йўл қўймайди, яъни ғоялар доимо янгиланиб борилиши ва такомиллаштириб борилишини тақозо этади.

Интеллектуал мулк объектларга амортизация ҳисоблашнинг ушбу усули тадқиқот объекти бўлган “ААА” компания 2021 йилда қиймати 24000000 сўм бўлган номоддий активларнинг фойдали хизмат муддатини 8 йил деб тан олади ва молиявий ҳисоботларда ҳар йили 3000000 сўм амортизация суммасини кўрсатади.

Дебет - “Харажатларни ҳисобга олувчи” счётлар – 3000000 сўм.

Кредит – 0510 “Патент, лицензиялар ва “ноу-хау”нинг амортизацияси” счёти – 3.000.000 сўм.

Шунингдек, номоддий активларнинг тахминий тугатилиш қиймати қандай бўлиши, ёки уни бошланғич қийматга нисбатан неча фоиз олиниши ҳақида аниқ бир меъёрий тартиб мавжуд эмас. 7-сон БҲМСда қуйидаги тушинча берилган: «Тугатиш қиймати - номоддий активнинг чиқиб кетиши бўйича кутилаётган харажатларни чегирган ҳолда унинг фойдали хизмат муддати охирида активни тугатиш чоғида олиниши кутилаётган, активнинг тахмин қилинаётган (баҳоланган) суммаси».

Бизнинг фикримизча, номоддий активларни чиқиб кетиши бўйича ҳеч қандай харажатлар ёки олиниши кутилаётган суммалар мавжуд эмас, ҳамда улар ўртасида фарқлар ҳам юзага келмайди.

Номоддий активлар учун амортизациянинг бажарилган ишлар ҳажмига мутаносиб равишда амортизацияни ҳисоблаш ёки *ишлаб чиқариш усули* энг мақбул усуллардан биридир. Чунки, амортизация харажатлари корхонада бажарилган ишлар ҳажмига мутаносиб равишда ҳисобланади ҳамда ушбу активлардан

фойдаланиш натижасида қанча миқдорда маҳсулотлар (ёки ишлар ва хизматлар) хажмини аниқлашга ёрдам беради. Номоддий активлар бўйича амортизация ажратмаларини ҳисоблаш маҳсулот (ишлар, хизматлар) ҳажмининг натурал кўрсаткичидан ҳамда амортизацияланадиган қийматни интеллектуал мулк объектнинг бутун фойдали хизмат муддатидаги назарда тутилаётган маҳсулот ҳажмига нисбатидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Маълумотлар сифатида ишлаб чиқариладиган маҳсулот бирликлари сони, ишланган соатлар сони ва бошқалар олинади :

$$D_{DBU} = A_c / N \quad (3.4)$$

Бу ерда, A_c – бошланғич қиймат, N – бажарилган ишлар хажми.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, халқаро амалиётда объектни тахминий тугатилиш қиймати ҳисоб-китоб қилинади (МҲҲС қоидалари бўйича):

$$D_{DBU} = (A_c - L_c) / N \quad (5)$$

Бу ерда, A_c – бошланғич қиймат, L_c – Тахминий тугатилиш қиймати, N – бажарилган ишлар хажми. ёки $D_{DBU} = A_c / N \quad (6)$

Масалан, “БББ” компанияда лицензияга эгалик қилиш ҳуқуқини қўлга киритди (қиймати 4000000 сўм). Корхонанинг бизнес режага мувофиқ лицензия асосида 44000000 дона маҳсулот тайёрланади (фойдали хизмат муддати 3 йил). У ҳолда бухгалтер номоддий активларга амортизация ҳисоблаш қайдномасида бир бирлик маҳсулот учун 9 сўм ва йиллик амортизацияни 13200000 сўм миқдорида кўрсатади.

Дебет – “Харажатларни ҳисобга олувчи” сўмлар – 13200000 сўм.

Кредит – 0510 “Патент, лицензиялар ва “ноу-хау”нинг амортизацияси” сўми – 13200000 сўм.

Молиявий таҳлил жараёнида ушбу усул орқали, номоддий активлардан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш имкониятини беради.

Номоддий активлардан интенсив фойдаланилган ҳамда илмий-техникавий жараён таъсирида амортизацияни ҳисоблашда икки барабар амортизация меъёри билан қолдиқни камайтириш усули қўлланилади.

Икки барабар амортизация меъёри билан қолдиқни камайтириш усулига кўра, амортизация ажратмаларининг йиллик суммаси ҳисобот йили бошидаги номоддий активларнинг қолдиқ қийматидан ва мазкур объектнинг фойдали хизмат муддатидан ва ҳисобланган амортизациянинг икки барабар меъёридан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

$$DDB = 2 (100 \text{ фоиз} / n). \text{ ёки, } 100 / X \times 2. \quad (7)$$

Бу ерда, 2 - икки баробар меъёр.

Амортизациянинг бошқа усулларида нисбатан мазкур усулнинг фарқи жиҳати шундаки, амортизацияни ҳисоблашда фараз қилинаётган тугатиш қиймати бошланғич (тиклаш) қийматидан чегириб ташланмайди. Яъни дастлабки даврда бошланғич қиймати ва кейинги даврлар учун қолдиқ қийматига нисбатан ҳисобланди.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, бизнинг амалиётимизда қолдиқни камайтириш усулида “икки баробар” сўзи билан чегараланиб қолинган.

Масалан, “ВВВ” компаниядада баланс қиймати 5000000 сўм бўлган товар белгиси учун дастлабки йилда 2000000 сўм амортизация ажратмаларини ҳисоблаш кераклигини кўрсатмоқда, агар мустақил танлаш имконияти берилса, бу 3000000 ёки 4000000 сўмни ташкил этиши мумкин эди.

Дебет - “Харажатларни ҳисобга олувчи” сўмлар - 3000000 сўм.

Кредит - 0510 “Патент, лицензиялар ва “ноу-хау”нинг амортизацияси” сўми - 3000000 сўм.

Бу эса объектлардан янада интенсив фойдаланиш ва уларни тезроқ янгилаш ҳамда модернизация қилиш имкониятини яратади.

Юқорида 7-сонли БҲМСнинг 48-бандида келтириб ўтилган жумла қўлланилганда интеллектуал мулк объектнинг фараз қилинаётган тугатиш қийматини аниқлашнинг имконияти мавжуд эмас. Бунда бошланғич қиймати 10000000 сўм бўлган 1С: бухгалтер дастури (дастурий таъминот)ни беш йилдан сўнг 1000000 сўмга сотиш мумкин деган фикрнинг ўзи мантиққа тўғри келмайди. Демак, 7-сон БҲМСнинг 48 - бандида келтирилган ушбу жумлага тузатиш киритиш ёки бутунлай чиқариб ташлаш лозим:

"Икки барабар амортизация меъёри билан қолдиқни камайтириш усули бўйича амортизацияни ҳисоблашда, фараз қилинаётган тугатиш қиймати бошланғич қийматидан чегирилмайди".

Йиллар суммаси усулига (кумулятив усулга) кўра ҳар йили амортизация меъёри амортизация муддати охирига қадар қоладиган амортизацияланадиган қийматга улуш сифатида аниқланади. Улуш амортизация ажратмалари тугагунига қадар қоладиган тўлиқ йиллар сонини амортизация муддатини ташкил қиладиган йиллар тартиб сонлари йиғиндисига бўлиш орқали аниқланади.

$$D_{SYD} = N / S \times C. \quad (8)$$

Бу ерда: N – ИМО хизмат муддати, S - кумулятив сон, C-бошланғич қиймат.

Ҳисобот йили давомида номоддий активлар бўйича амортизация ажратмалари қўлланиладиган ҳисоблаш усулидан қатъи назар (амортизацияни ҳисоблашнинг ишлаб чиқариш усулидан ташқари) йиллик сумманинг 1/12 миқдориди ҳар ойда ҳисобланади, буни қуйидаги мисолда кўриб ўтилади:

Масалан, "ССС" компаниясида товар белгисидан фойдаланиш муддати 4 йил. Баланс қиймати -16000000 сўм. У ҳолда, дастлабки йил учун амортизация суммаси 6400000 сўмни ташкил қилади.

Дебет - "Харажатларни ҳисобга олувчи" счётлар – 6400000 сўм.

Кредит - 0560 "Франчайзинг амортизацияси" счёти – 6400000 сўм.

Корхоналарда фойдаланилаётган номоддий активларнинг турлари бўйича амортизацияни ҳисоблашнинг турли усуллари қўлланилади. Бунда бир турдаги номоддий активлар бўйича (гуруҳи, тури ва бошқалар бўйича) фақат битта усул қўлланилади.

Демак корхонанинг ҳисоб сиёсатига мувофиқ жорий йил бошида интеллектуал мулк объектлари учун амортизациянинг бир усули (тўғри чизиқли ҳисоблаш усули) танланган бўлса, йилнинг ярмидан ёки маълум ҳисобот давридан сўнг, бошқа бир усулдан (ишлаб чиқариш ёки қолдиқни камайиб бориши усули) фойдалана олмайди. Чунки, бу корхонанинг "Ҳисоб сиёсати"да тасдиқланади ва ўзгартирилмайди. Амортизация ҳисоблаш усуллариининг ўзгариши бухгалтерия ҳисоби бўйича меъёрий ҳужжатлардаги ўзгаришларга боғлиқ бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, Солиқ кодексидида номоддий активлар учун қилинган харажатлар солиқ тўловчи томонидан, уларнинг бошланғич қиймати ва унумли фойдаланилиши муддатидан, лекин солиқ тўловчининг фаолияти муддатидан ортиқ бўлмаган муддатдан келиб чиққан ҳолда, ҳисоблаб чиқилган нормалар бўйича ҳар ойда эскириш тариқасида жами даромаддан чегириб ташланиши кўзда тутилган. Бундан кўриниб турибдики, айнан номоддий активлар бўйича ҳам йиллик нормаларни ишлаб чиқиш зарурияти пайдо бўлмоқда. Шу мақсадда биз *"Номоддий активлар бўйича амортизация сиёсати"* ни жорий этиш керак деб ҳисоблаймиз.

1-жадвал

Номоддий активлар бўйича амортизация сиёсатини танлаш

т/р	Номоддий активлар турлари	Хизмат муддати	Йиллик амортизация меъёри
1.	Ихтиролар	20 йил	5
2.	Саноат намуналари	10 йил	10
3.	Фойдали моделлар	5 йил	20
4.	Товар белгилари	10 йил	10
5.	Хизмат кўрсатиш белгилари		
6.	Товар чиқарилган жой номлари		
7.	Фирма номи	корхона фаолиятига боғлиқ	5
8.	Селекция ютуқлари	20 -25 йил	5
9.	Дастурий таъминот	5 йил	20
10.	Интеграл микросхемалар топологияси	10 йил	10
11.	Муаллифлик ҳуқуқи	хаёти давомида ва вафотидан кейин + 50 йил	5
12.	Номоддий активларнинг бошқа турлари бўйича	-	20

Амалиётда қайси усул корхона учун фойдалироқ эканлигини бухгалтер томонидан таҳлил қилиш асосида аниқланади. Агар франчайзинг бўйича амортизация ҳисоблаш усуллари самарадорлиги таҳлил қилинганда, қуйидаги маълумотларни олиш мумкин. Амортизация усуллари таққослама маълумотларидан кўриниб турибдики, бу ерда бухгалтер асосан эътиборни жадаллаштирилган усулларга қаратиши табиий, сабаби, икки йил давомида номоддий активлар ўзининг бошланғич қийматига нисбатан 70-75 фоизини қопламоқда. Масаланинг яна бир муҳим томони шундаки, жадаллаштирилган усуллар корхонанинг молиявий фаолиятига таъсир кўрсатади. Бухгалтер жадаллаштирилган усулда ҳисобланган амортизация суммаси билан белгиланган меъёрлар бўйича ҳисобланган амортизация суммаси ўртасидаги фарқни ҳисобот даврининг солиқ солинадиган фойдадан келгусида чегириладиган харажатлар сифатида тан олади ҳамда белгиланган муддат (масалан, ўн йил) давомида камайтириб боради.

2-жадвал

Амортизация ҳисоблаш усулларининг самарадорлиги

Т/р	Кўрсаткичлар	Амортизация			
		2020 йил	2021 йил	Жами	Амортизациянинг қопланиши фоизда
1.	Тўғри чизиқли ҳисоблаш усули (<i>D_{SLD}</i>)	4000000	4000000	8000000	50,0
2.	Ишлаб чиқариш усули (<i>D_{DBU}</i>)	5400000	4360000	9760000	61,0
3.	Қолдиқни камайтириш	8000000	4000000	12000000	75,0

	усули (DBD)				
4.	Йиллар суммаси усули (кумулятив усул) (D _{SYD})	6400000	4800000	11200000	70,0

Корхона ҳисоб сиёсатида амортизация ҳисоблашни йиллар йиғиндиси усулидан фойдаланиш маъқул вариант деб олинган бўлса, у ҳолда 2017 йилда солиқ базасига қайта олиб бориладиган амортизация ажратмаси 2400000 сўмни ва 2021 йилда эса 800000 сўмни, натижада 2 йил давомида жами 3200000 сўм солиқ базасига қайта қўшилади. Амортизация ҳисоблашнинг учинчи йилида (2021 йил) солиқ базасига қўшиладиган сумма нольга (-800000 сўм) тенг бўлади (3200.000 - 4000000).

Бошқача қилиб айтганда, икки йилдан кейин янги номоддий активлар бўйича ҳуқуқга эгалик қилиш (сотиб олиш) имконияти яратилади. Эътиборли жиҳати шундаки, корхонанинг молиявий фаолиятига (даромадларини шаклланишига) оддийгина амортизация ҳисоблаш усуллари танлаш орқали ҳам ўзгартириб юбориш мумкин бўлади.

Биз амалдаги Солиқ кодексига “Номоддий активлар амортизацияси меъёрлари” тушинчасини киритилиши ва меъёрларнинг таркиби қўйидагича бўлиши таклифи илгари сурилмоқда. Бунда солиқ солиш мақсадида амортизация қилиниши керак бўлган номоддий активлар амортизациянинг энг юқори меъёрлари билан тақсимланади.

3-жадвал

Солиқ кодексига номоддий активларга йиллик амортизация меъёрларини жорий этиш бўйича таклиф

т/р	Номоддий активлар	Йиллик амортизация меъёрлари, (фоиз)
1	Ихтиролар, саноат намуналари ва фойдали моделлар	5-20
2	Товар (хизмат кўрсатиш) белгилари, товар чиқарилган жой номлари ҳамда фирма номи	10
3	Дастурий таъминот ва маълумотлар базалари	20
4	Мол-мулк ва табиат ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари	20
5	Франчайзинг	10-20
6	Муаллифлик ҳуқуқлари	5-20
7	Бошқа интеллектуал мулк объектлари	20
8	Ноу-хау	Чекланмаган

Ушбу тартибни жорий этилиши, номоддий активлардан аниқ муддатларда фойдаланиш ва улар қийматини харажатларга (маҳсулот таннархига ёки давр харажатлари) тўғри тақсимлаш имкониятини беради (сабаби айрим акциядорлик жамиятларда балансга олинган номоддий активлар дастлабки йилнинг ўзида ҳисобдан чиқариб юбориш ҳолатлари кузатилмоқда, бу эса ушбу объектларни корхонанинг узоқ муддатли активлари тушинчасига тўғри келмаётганлиги ёки айланма активларга яқинлаштириб қўйилишини кўрсатмоқда).

Бунда солиқ солиш мақсадлари учун ҳар бир гуруҳ бўйича амортизация ажратмалари амортизация меъёрини қўллаш орқали, энг юқори меъёрдан ошмаган ҳолда ҳисоблаб чиқилади. Шунингдек, корхона томонидан амортизацияни биз таклиф этаётган меъёрдан пастроқ даражада ва хўжалик субъектининг “Ҳисоб

сиёсати”да мустақкамлаб қўйилган меъёрлар бўйича ҳисоблашишлари ҳам мумкин. Фойдаланишда бўлган номоддий активлар оладиган хўжалик субъекти ушбу объектлар бўйича амортизация меъёрини мазкур номоддий активлардан аввалги мулкдорлар томонидан фойдаланилган йиллар (ойлар) сонига камайтирилган фойдаланиш муддатини ҳисобга олган ҳолда белгилаши ҳам мумкин. Агар мазкур объектлардан аввалги мулкдорларда амалда фойдаланиш муддати ушбу объектларнинг бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда бу номоддий активлардан унумли фойдаланиш муддатини мустақил равишда, лекин беш йилдан кам бўлмаган муддатга белгиланади.

Солиқ кодексида қўйидаги жумлалар келтириб ўтилади: “Номоддий активлар учун қилинган харажатлар солиқ тўловчи томонидан, уларнинг бошланғич қиймати ва унумли фойдаланилиши муддатидан, лекин солиқ тўловчининг фаолияти муддатидан ортиқ бўлмаган муддатдан келиб чиққан ҳолда, ҳисоблаб чиқилган нормалар бўйича ҳар ойда эскириш тариқасида жами даромаддан чегириб ташланади”.

Бизнинг фикримизча ушбу жумладаги “эскириш” сўзи номоддий активларнинг табиатига мутлақо тўғри келмайди. Корхона ҳар қандай ҳолатда ҳам балансига олинган номоддий активлар (патент, лицензия, товар белгиси ёки дастурий маҳсулотлар)дан фақат бир мартаба фойдаланади. Демак ушбу объектларга нисбатан амортизация атамасини қўллаш лозим. Шу мақсадда биз Кодексининг мазкур жумласини қўйидаги тартибда таҳрир қилиш мақсадга мувофиқ:

“Номоддий активлар учун қилинган харажатлар солиқ тўловчи томонидан, уларнинг бошланғич қиймати ва унумли фойдаланилиши муддатидан, лекин солиқ тўловчининг фаолияти муддатидан ортиқ бўлмаган муддатдан келиб чиққан ҳолда, ҳисоблаб чиқилган меъёрлар бўйича ҳар ойда амортизация кўринишида жами даромаддан чегириб ташланади”

5. Хулоса ва таклифлар.

Хулоса қилиш мумкинки, номоддий активлар амортизацияси ва уни ҳисоблаш тартиби жиддийликни ва ўзига хос эътиборни талаб қиладиган жараён дир. Бунинг учун бухгалтердан қўйидагиларни талаб этади:

биринчи, номоддий активларнинг фойдали хизмат муддатларини аниқ белгилаб олиши (йиллик меъёрларини белгилаб олиш);

иккинчи, номоддий активлар учун амортизация ҳисоблашнинг усулларини тўғри қўллай олиши (ҳисоб сиёсатида белгилаш);

учинчи, номоддий активлар бўйича ҳисобланган амортизация суммаларини бухгалтерия ҳисоби счётларда акс эттириши (тегишли суммаларни жамлаш);

тўртинчи, номоддий активлар ҳақидаги маълумотларни молиявий ҳисоботларнинг тегишли шакллари учун илова тарзида акс эттириб борилиши.

Адабиётлар:

Intellectual Property India (2015). History of Indian Patent System. © Copyright, 2015. <http://www.ipindia.nic.in/history-of-indian-patent-system.htm>.

IND AS 38. Intellectual Property Law in India. Legal, Regulatory & Tax. Nishith Desai Associates. <http://www.nishithdesai.com/IPProperty>. Intangible Assets. http://mca.gov.in/Ministry/pdf/INDAS_38.

IAS 38 Intangible Assets. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-38-intangible-assets/>

БҲМС. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти “Номоддий активлар” (7-сон БҲМС). <https://lex.uz/acts/627308>

ПБУ 14/2007. Приказ Минфина России от 27.12.2007 N 153н (ред. от 16.05.2016) "Об утверждении Положения по бухгалтерскому учету "Учет нематериальных активов" (ПБУ 14/2007)" (Минюсте России 23.01.2008 N 10975).http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_63465/adf2cfd636e9e799777ca5e7c8add8b722/

Ризаев Н.К (2019). Интеллектуал мулк объектлари ҳисоби ва таҳлилини ташкил этиш методологияси. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.

Стандарт (2002). "Об утверждении Положения (стандарта) бухгалтерского учета 28 "Учет нематериальных активов" от 10 сентября 1999 года N 490, зарегистрированный за N 935 (изменения на 04 ноября 2002). https://adilet.zan.kz/rus/docs/V990000935_

Қарор (2020). Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори. 2020 йил 24 феврал, ПҚ-4611. <https://lex.uz/docs/4746047>

SOLIQ ISLOHOTLARI – YENGILLIK GAROVI

Roziqov N.B.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal institut

Annotatsiya: *Maqolada soliqni to'lash muddatini o'zgartirish, o'zgartirish shartlari, vakolatli organlar, iqtisodiy qiyinchilik davrida xorijda va mamlakatimizda vaziyatni yumshatish, soliq to'lovchining o'z holatini tiklab olishiga imkoniyat yaratish maqsadida olib borilgan islohotlar haqida ma'lumot berilgan. O'zbekiston Respublikasining qonuni bilan Soliq kodeksiga kiritilgan oxirgi yangiliklar ham yoritilgan. Xulosa va soliq qonunchiligini takomillashtirish yuzasidan takliflar berilgan.*

Kalit so'zlar: *soliqni to'lash muddatini o'zgartirish, soliq to'lashni kechiktirish, bo'lib-bo'lib to'lash, aholini qo'llab-quvvatlash, moddiy yordam, soliqlarni kamaytirish, soliq yukini kamaytirish, manfaatdor shaxs, soliq qarzi, vakolatli organlar, professional ta'lim, to'lov-kontrakt.*

Abstract: *The article provides information on changes in the terms of payment of taxes, the conditions of change, the authorities, the reforms carried out during the economic crisis to alleviate the situation abroad and in our country, to allow the taxpayer to recover.*

Key words: *change the term of payment of tax, tax deferral, installment payment, population support, financial assistance, tax reduction, reduction of tax burden, stakeholder, tax debt, competent authorities, professional training, payment-contract.*

Аннотация: *В статье представлена информация об изменениях в условиях уплаты налогов, условиях изменения, органах власти, реформах, проведенных во время экономического кризиса, чтобы облегчить ситуацию за рубежом и в нашей стране, позволить налогоплательщику восстановиться. Также освещаются последние нововведения, включенные в Налоговый кодекс законом Республики Узбекистан. Даны выводы и рекомендации по совершенствованию налогового законодательства.*

Ключевые слова: *изменение срока уплаты налога, отсрочка уплаты налога, рассрочка платежа, поддержка населения, финансовая помощь, снижение налогов, снижение налогового бремени, заинтересованная сторона, налоговый долг, компетентные органы, профессиональная подготовка, платеж-контракт.*

1. Kirish.

Soliq qonunchiligiga binoan soliq to'lashning muddatini keyinroq muddatga ko'chirish soliqni to'lash muddatini o'zgartirish deb e'tirof etiladi. Soliq to'lash muddatini o'zgartirishga belgilangan tartibda yo'l qo'yiladi ya'ni, to'lanishi lozim bo'lgan umumiy soliq summasiga yoki uning bir qismiga nisbatan, qarz summasiga foizlar hisoblangan holda,

soliq to'lash muddatini o'zgartirish mumkin. Soliq to'lash muddatini o'zgartirish uni to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash shaklida amalga oshiriladi. Soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash, shu soliq bo'yicha tegishli bir yo'la yoki bosqichma-bosqich qarz summasini to'lagan holda, ushbu soliqni to'lash muddatini o'zgartirishdan iboratdir.

Soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash soliqlarni to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini berish to'g'risida qaror qabul qilinguniga qadar yuzaga kelgan qarz summasiga yoki kelgusida yuzaga keladigan qarz summasiga nisbatan berilishi mumkin. Davlatlar tomonidan soliqlarni to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati soliq to'lovchilar turli sabablarga ko'ra iqtisodiy tang ahvolga kelganida, vaziyatni yumshatish, soliq to'lovchining o'z holatini tiklab olishiga imkoniyat yaratish maqsadida ma'lum bir muddatga beriladi.

O'tgan yillar mobaynidan ham mamlakatimizda ham qator islohotlar olib borildiki, ularning barchasi aholi turmush darajasini oshirish, barcha turdagi soliq to'lovchilarga kenga imkoniyatlar yaratishga qaratilgan.

2. Adabiyotlar sharhi.

Mamlakatimizda mustaqillikka erishilgandan buyon amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar natijasi o'laroq byudjet daromadlarining samarali shakllanishiga erishildi, pirovardida davlatimiz o'z oldiga qo'ygan muhim vazifalarni amalga oshirish hamda ko'zlangan marralarni zabt etish maqsadlarini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi.

Yurtimizda olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida 2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi ishlab chiqildi (Farmon, 2017).

Harakatlar strategiyasida rejalashtirilgan Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish borasida ham bir qator ustuvor yo'nalishlar belgilangan bo'lib, ularni amalga oshirish maqsadida har yili Davlat dasturlari doirasida keng ko'lamlı islohotlar olib borilmoqda. So'zimizning isboti sifatida yaqin vaqt ichida quyidagi amalga oshirilgan samarali ishlarni alohida ta'kidlab o'tish o'rinlidir:

- ✚ Soliq ma'muriyatchiligi sifati va samaradorligini yaxshilash, tadbirkorlikni rivojlantirishga ko'maklashish maqsadida soliqqa tortishni takomillashtirish;

- ✚ Soliq yukini kamaytirish va soddalashtirish, shu asosda ishlab chiqarishni va soliqqa tortiladigan bazani kengaytirish;

- ✚ Soliq ma'muriyatchiligi va nazoratini tashkil etish tartibi va metodologiyasini tubdan takomillashtirish, ushbu tizimni ilg'or xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirish;

- ✚ «Xufyona iqtisodiyot» salmog'ini iqtisodiy usullarni ishlatgan holda qisqartirish;

- ✚ Qo'shimcha imkoniyat va manbalar hisobidan byudjet defitsitini kamaytirish;

- ✚ Byudjet mablag'laridan samarali foydalanish tizimini yanada takomillashtirish;

- ✚ Byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish va mahalliy byudjetlarning yuqori turuvchi byudjetlarga bog'liqligi darajasini qisqartirish;

- ✚ Samarali soliq ma'muriyatchiligi yo'lga qo'yish;

- ✚ Soliq kodeksining yangi tahririni ishlab chiqish;

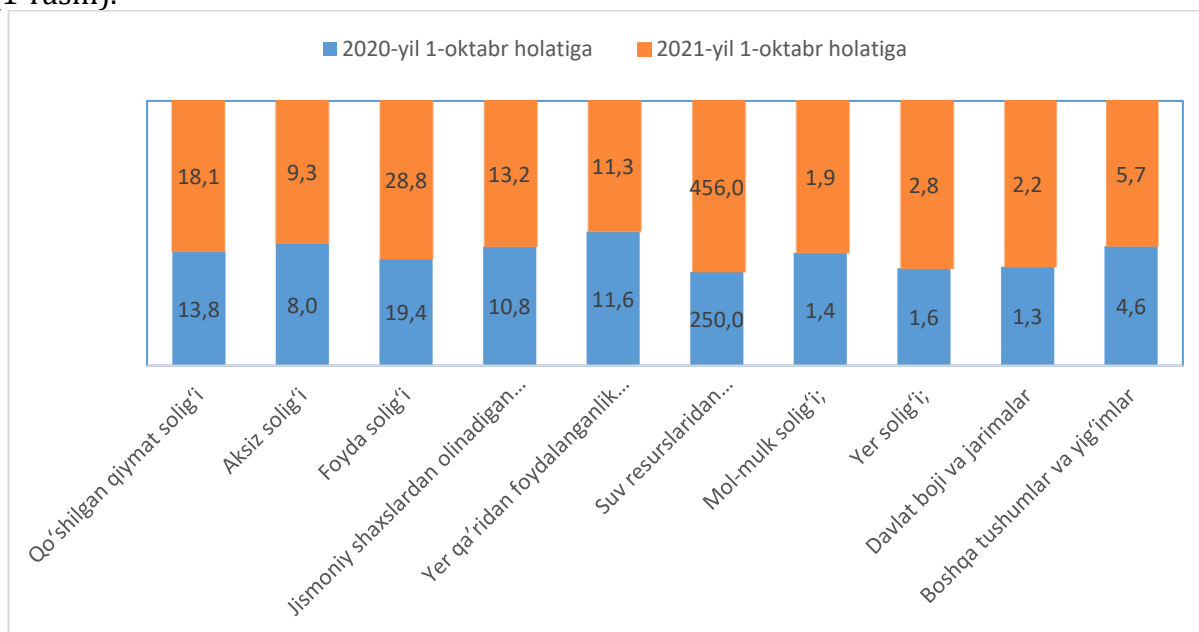
- ✚ Soliq islohotlarini amalga oshirish davrida iste'mol mahsulotlari narxining barqarorligini va inflyatsiya darajasi prognoz ko'rsatkichlaridan oshmasligini ta'minlash;

- ✚ Soliq va bojxona imtiyozlarini bosqichma-bosqich bekor qilish;

✚ To'lovga qobiliyatsizlikni hal qilish masalalarini takomillashtirish kabi amalga oshirilgan ishlarni sanab o'tishimiz mumkin.

Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar soliqlar va yig'irlarning belgilangan muddatda, to'liq hajmda tushishiga, byudjet va maqsadli jamg'armalarning xarajat qismini o'z vaqtida moliyalashtirishga, pirovard natijada esa vatan ravnaqi va aholi turmush darajasining yanada yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Olib borilgan islohotlarning natijasini soliq turlari bo'yicha 2020-2021 yillar 1 oktyabr holatiga bo'lgan tushumdan ham kuzatish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Soliq turlari bo'yicha 2020-2021-yil 1 oktabr holatiga budjetga tushgan tushumlar (mlrd.so'm)¹

Yuqorida keltirilgan islohotlarning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyulda qabul qilingan "Tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5490-son Farmoniga asosan 2018 yil 1 aprelga qadar yakka tartibdagi tadbirkor maqomini yo'qotgan jismoniy shaxslarga va 2018 yil 1 apreldan moliyaviy-xo'jalik faoliyatini amalga oshirmayotgan (shu jumladan, faoliyatini vaqtincha to'xtatgan) yakka tartibdagi tadbirkorlarga va davlat ro'yxatidan o'tmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanganligi uchun bir yillik qat'iy belgilangan soliq summasi hisoblangan jismoniy shaxslarga mavjud bo'lgan qat'iy belgilangan soliq va ushbu qarzdorlik uchun hisoblangan penyalar bo'yicha qarzdorlikni, shuningdek, moliyaviy jarimalar va sud xarajatlari (sud chiqimlari bundan mustasno) bo'yicha hisoblangan qarzdorlikni hisobdan chiqarildi.

Mamlakatimizda koronavirus pandemiyasi tarqalganligi sababli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 19 martdagi "Koronavirus pandemiyasi va global inqirozli hodisalarning iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5969 sonli hamda 2020 yil 3 apreldagi "Koronavirus pandemiyasi davrida aholi, iqtisodiyot tarmoqlari va tadbirkorlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5978-sonli Farmonlari va boshqa bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilindiki, ularga muvofiq

¹ www.soliq.uz Davlat soliq qo'mitasining rasmiy saytidan olingan.

tadbirkorlik sub'ektlari va iqtisodiyotning muhim tarmoqlariga ko'plab manzilli imtiyozlar va imkoniyatlar berildi. Va soliq to'lovchilarga berilayotgan bunday imkoniyatlar davom ettirilmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2021 yil 14 oktyabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-722 sonli Qonuni shular jumlasidandir.

3. Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotimiz iqtisodiy qiyinchiliklar davrida soliq to'lovchilarga mamlakatimizda va xorijiy mamlakatlarda yaratilayotgan imkoniyatlar, bu borada olib borilayotgan ishlarni yanada samarali yo'lga qo'yish, qonunchilik hujjatlarini takomillashtirish bo'yicha vazifalar belgilab olindi. Tadqiqot jarayonida amaliy materiallarni taqqoslash va guruhlash kabi usullardan foydalanilib xulosa va takliflar ishlab chiqildi.

4. Tahlil va natijalar muhokamasi.

Dunyoning ko'plab mamlakatlari koronavirus pandemiyasi davrida aholini qo'llab-quvvatlash, moddiy yordam va soliqlarni kamaytirish kabi amaliyotlari bilan aholining koronavirus epidemiyasidan jabr ko'rish darajasini kamaytirishga harakat qildilar. Jumladan:

AQSH prezidenti Jo Bayden yanvar oyida lavozimiga kirishgandan so'ng 1,9 trillion dollarlik iqtisodiy rag'batlantirish paketini imzoladi. Xalqaro valyuta jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, AQSH ushbu yordam uchun o'z milliy daromadining 25,4 foizini ajratgan. Rag'batlantiruvchi paket doirasida oilalarga jami 1 trillion dollar tarqatildi, barcha amerikaliklarga kishi boshiga 1400 dollardan berildi. Uy-joy, oziq-ovqat va tibbiy yordamdan tashqari, bolali oilalarga soliq imtiyozlari ham taklif etilmoqda.

Buyuk Britaniya milliy daromadning 16,3 foizini yordamga ajratgan. Buyuk Britaniyada daromadlarni qo'llab-quvvatlash rejasiga muvofiq, pandemiya tufayli ishlay olmaganlarning ishlay olmagan soatiga ko'ra maoshning 80 foizi davlat tomonidan qoplab berildi. Oyiga maksimal 2 ming 500 funt sterling miqdorida ish haqi yordami ko'rsatildi. Shuningdek, hukumat yetkazib berish xizmatlari bilan cheklangan kafe va restoranlardan oziq-ovqat sotib olishni rag'batlantirish uchun «Tashqarida ovqatlan, yordam ber» shiori bilan kampaniya boshladi. Ushbu korxonalar avgust oyida davomida mijozlarga qilgan 50 foiz chegirmani o'zi qoplashga rozi bo'ldi.

Germaniyada koalitsion hukumat pandemiya boshlanganidan beri 156 milliard yevro, 130 milliard yevro va 60 milliard yevro miqdoridagi uchta moliyaviy rag'batlantirish paketini e'lon qildi. Mamlakat milliy daromadining 11 foizi yordam uchun ajratildi. Rag'batlantirish doirasida oziq-ovqat mahsulotlarining QQS stavkasi 7 foizdan 5 foizga, iste'molni oshirish uchun qo'shilgan qiymat solig'i vaqtincha 19 foizdan 16 foizga tushirildi. «Barcha uchun rag'batlantiruvchi paket» shiori ostida epidemiyadan zarar ko'rgan oilalar, ishsizlar, qariyalar va yoshlarga qo'shimcha moddiy yordam ko'rsatilmoqda. Kichik biznes egalari va yakka tartibdagi ishchilar ham 50 milliard yevrolik yordamdan foydalanmoqda. Fevral oyida oilalarga har bir bola boshiga avvalgi 300 yevrolik yordamga qo'shimcha sifatida 150 yevro miqdorida bir martalik yordam berilishi ma'lum qilindi.

Hindiston bosh vaziri Narendra Modi 2020 yilda epidemiyaning iqtisodiy ta'siriga qarshi kurashish uchun 20 trillion rupiya (265 milliard dollar) miqdoridagi ilk yordam paketini e'lon qildi. Mamlakatda moliyaviy yordam ko'rsatish milliy daromadning 3,1 foizi darajasida. Moliyaviy paket doirasida yangi ob'ektlar uchun soliqlarni kamaytirish, xorijiy kompaniyalar uchun esa investorlarni rag'batlantirish va kichik biznes uchun kreditni qo'llab-quvvatlash kabi choralar ko'rildi. SHuningdek, Hindiston hukumati noyabr oyida 35 milliard dollarlik moliyaviy rag'batlantirish paketini e'lon qildi. Muhojirlar, dehqonlar, ko'cha sotuvchilari kabi kam ta'minlanganlarga maxsus yordam ko'rsatildi. Hindiston

hukumati va Jahon banki dekabr oyida kambag'allarni qo'llab-quvvatlash uchun 400 million dollarlik yordam loyihasini imzoladi.

Turkiyada hukumat 2020 yil mart oyida 100 milliard liralik «Iqtisodiy barqarorlik qalqoni» deb nomlangan rag'batlantiruvchi paketni e'lon qildi. Moliyaviy paket doirasida ishlab chiqarishni to'xtatib qo'ygan ish joylarida ishlovchilarga vaqtinchalik daromadni qo'llab-quvvatlash, ehtiyojmand oilalarga 2 milliard liralik mablag' o'tkazish, qisqa muddatli ish haqidan foydalana olmaydigan yoki ishdan bo'shatilganda ishsizlik nafaqasini ololmaydigan ishchilarga kunlik 39,24 lira miqdorida yordam ko'rsatish belgilandi.

Rossiya milliy daromadining 2,9 foizini moddiy rag'batlantirishga ajratgan. Rossiyada iqtisodiy rag'batlantirish to'plami doirasida turli dasturlar mavjud. Ishsizlik nafaqasini 5 oy davomida eng kam ish haqi darajasiga keltirilishi, karantinda bo'lgan shaxslarga kasallik ta'tillari berilishi, moddiy yordam ko'rsatilishi, bolali oilalar uchun bir martalik pul yordami, eng ko'p zarar ko'rgan tarmoqlarga davlat ko'magi va soliqlarni kechiktirish shular jumlasidandir. Ishsizlarga yordam miqdori 8 ming rubl (107 dollar)dan eng kam ish haqi miqdori 12 ming 130 rubl (162 dollar)ga ko'tarildi².

Rossiya Federatsiyasi Xukumati tomonidan yangi koronavirus infeksiyasi tarqalishi tufayli vaziyat yomonlashgani uchun eng ko'p zarar ko'rgan faoliyat turlari bilan shug'ullanadigan, daromadi 10% dan ortiq kamaygan yoki yo'qotilgan xususiy tadbirkorlar va korxonalariga soliq to'lovlari bo'yicha 3 oydan ortiq muddatga kechiktirib to'lash imkoniyati berildi³.

Mamlakatimizda ham iqtisodiy qiyinchilik sharoitida soliq to'lovchilarga bir qator yengilliklar yaratilib, ularga faoliyatini tiklab olishlari uchun imkoniyatlar berildi.

Harakatlar strategiyasining 3-yo'nalishi Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari deb nomlanganligini bilamiz. Harakatlar strategiyasining mazkur yo'nalishida makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish maqsadida quyidagilarni amalga oshirish ko'zda tutilgan edi:

✚ Soliq yukini kamaytirish;

✚ Soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish;

✚ Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag'batlantiruvchi choralarni kengaytirish.

Yuqorida keltirilgan vazifalarni amalga oshirish maqsadida 2019 yil 30 dekabrda O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" gi O'RQ-599-sonli Qonuni qabul qilindi va qonun bilan tasdiqlangan yangi tahrirdagi Soliq kodeksi 2020 yil 1 yanvaridan amalga kiritildi.

Bu maqsadlar soliq stavkalarining pasaytirilishi, soliq turlarining kamaytirilishi, soliq nazorati shakllarining qisqartirilishi hamda soliq tekshiruvlarini tayinlash inson omilisiz faqat "Tahlila-tahlil" dasturi asosida 3 ta segmentga bo'lish asosida amalga oshirilishida o'z aksini topdi.

Yuqorida biz bir qator xorijiy mamlakatlarning iqtisodiy qiyinchilik davrida aholiga va soliq to'lovchilarga nisbatan yaratilgan yengilliklari, shular qatorida soliqlarni to'lash muddatini kechiktirish va bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini berilganligiga to'xtalib o'tdik.

Soliq to'lovchilarga berilgan yengilliklardan biri bo'lgan soliqlarni to'lash muddatini kechiktirish va bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati mamlakatimizda qabul qilingan yangi tahrirdagi Soliq kodeksida ham o'z aksini topgan.

² https://kun.uz/news/Epidemiya_davrida_qaysi_mamlakat_o'z_fuqarolariga_qancha_miqdorda_iqtisodiy_yordam_ko'rsatmoqda_nomli_maqolasi.02.05.2021_yil

³ <https://kaliningrad.tpprf.ru/ru/news/366855/>

Soliq to'lashning muddatini keyinroq muddatga ko'chirish soliqni to'lash muddatini o'zgartirish deb e'tirof etiladi.

Soliq qonunchiligiga asosan soliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirishning umumiy shartlarida to'lanishi lozim bo'lgan umumiy soliq summasiga yoki uning bir qismiga nisbatan, qarz summasiga foizlar hisoblangan holda, soliq to'lash muddatini o'zgartirish mumkinligi belgilab qo'yilgan.

Soliq to'lash muddatini o'zgartirish uni to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash shaklida amalga oshiriladi. Soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash, shu soliq bo'yicha tegishli bir yo'la yoki bosqichma-bosqich qarz summasini to'lagan holda, ushbu soliqni to'lash muddatini o'zgartirishdan iboratdir. Soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash soliqlarni to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini berish to'g'risida qaror qabul qilinguniga qadar yuzaga kelgan qarz summasiga yoki kelgusida yuzaga keladigan qarz summasiga nisbatan berilishi mumkin.

Soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash odatda bir yildan oshmagan muddatga beriladi. Soliq to'lash muddati o'zgartirilishiga talabgor shaxs soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash to'g'risida ariza berishga haqli ekanligi, hamda bunday ariza bir yoki bir nechta soliqqa nisbatan berilishi mumkinligi ham belgilab qo'yilgan. Qonunchilikka asosan soliq to'lash muddatining o'zgartirilishi soliq to'lash bo'yicha mavjud majburiyatlarni bekor qilmaydi va yangi majburiyatlarni vujudga keltirmaydi.

Soliq kodeksining Soliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirishga taalluqli bobning qoidalari soliq agentlariga nisbatan tatbiq etilmasligi belgilab qo'yilgan.

Odatda soliqni to'lash bo'yicha muddatni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati manfaatdor shaxsga, basharti uning moliyaviy ahvoli ushbu soliqni belgilangan muddatda to'lash imkonini bermasa, biroq ko'rsatilgan shaxsda bunday soliqni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash uchun berilgan muddat mobaynida to'lash imkoniyati yuzaga keladi deb taxmin qilish uchun yetarlicha asoslar mavjud bo'lsa, berilishi mumkin.

Soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati quyidagi hollarda beriladi:

1) tabiiy ofat, texnologik falokat yoki boshqa bartaraf etib bo'lmaydigan holatlar natijasida zarar yetkanda;

2) byudjetdan (davlat maqsadli jamg'armalaridan) moliyalashtirish kechiktirilganda yoki davlat buyurtmasi, davlat ehtiyojlari yoki mahalliy davlat hokimiyati organlarining ehtiyojlari uchun bajarilgan ishlar yoki ko'rsatilgan xizmatlar haqini to'lash kechiktirilganda;

3) soliqni bir yo'la to'lashi oqibatida uning bankrotligi alomatlari paydo bo'lishi xavfi yuzaga kelganligi;

3¹) faoliyatni uch yildan ortiq vaqtdan buyon amalga oshirib hisoblangan soliqlarni o'z vaqtida to'lab kelgan, ammo moliyaviy ahvoliga ko'ra soliq qarzini belgilangan muddatlarda to'lash imkoniyatiga ega bo'lmaganda;

4) jismoniy shaxsning mulkiy holatiga ko'ra soliqni bir yo'la to'lash imkoniyati bo'lmaganda;

5) tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarish va realizatsiya qilish mavsumiy xususiyatga ega bo'lganda;

6) bojxona to'g'risidagi qonunchilikda belgilangan to'lanishi lozim bo'lgan soliqlarni to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini berish uchun asoslar mavjud bo'lganda.

Tegishli asoslar mavjud bo'lganda, soliqni to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati quyidagilarga berilishi mumkin:

1) yuridik shaxsga — uning sof aktivlari qiymatidan oshmaydigan summaga;

2) jismoniy shaxsga — uning mol-mulki qiymatidan oshmaydigan summaga, bundan O'zbekiston Respublikasining qonunchiligiga muvofiq undiruv qaratilishi mumkin bo'lmagan mol-mulk mustasno.

Yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar soliqni hisobga olish joyidagi soliq organiga yozma, shu jumladan soliq to'lovchining shaxsiy kabineti orqali xabarnoma yuborib, soliq auditi natijalari bo'yicha qo'shimcha hisoblangan soliqlar summalarini, shuningdek moliyaviy sanksiyalarni tekshiruv materiallarini ko'rib chiqish natijalari yuzasidan soliq organi tomonidan qabul qilingan qaror kuchga kirgan kundan e'tiboran olti oy mobaynida teng ulushlarda to'lashga haqli.

Agar soliqlarni to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati yuqoridagi 1 yoki 2-bandlarida ko'rsatilgan asoslar bo'yicha berilgan bo'lsa, qarz summasiga foizlar hisoblanmaydi, 3-6-bandlarida ko'rsatilgan asoslarga ko'ra berilgan bo'lsa, kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash davrida amalda bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qayta moliyalashtirish stavkasiga teng stavkadan kelib chiqqan holda qarz summasiga foizlar hisoblanadi.

Soliq qonunchiligida soliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirish to'g'risida qaror qabul qilishga vakolatli organlar belgilangan bo'lib ular quyidagilardan iborat:

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi soliq to'lovchiga Soliq kodeksida belgilangan har qanday soliq bo'yicha kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini uch yilgacha muddatga berishga haqli. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini berishda Soliq kodeksida belgilangan soliqni to'lash muddatini o'zgartirishni istisno etadigan holatlardan (cheklovlardan) chetga chiqishga haqli.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi quyidagi ko'rsatilgan soliqlar bo'yicha (muddat ko'rsatilsa yoki umumiy belgilangan muddatda deb qo'shib ketilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi):

- qo'shilgan qiymat solig'i;
- aktsiz solig'i;
- foyda solig'i;
- jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;
- yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq⁴.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan quyidagi soliqlarga nisbatan to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini ikki yilgacha muddatga berilishi mumkin:

- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- mol-mulk solig'i;
- yer solig'i;
- ijtimoiy soliq.

O'zbekiston Respublikasi Bojxona organlari bojxona to'g'risidagi qonunchilikda belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali tovarlar olib o'tilishi munosabati bilan to'lanishi lozim bo'lgan soliqlar bo'yicha kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini taqdim etishlari mumkin.

5. Xulosa va takliflar.

⁴ O'zbekiston Respublikasining 2021 yil 14 oktyabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-722 sonli Qonuni

Bugungi kunda aholiga, soliq to'lovchilarga yengilliklar yaratishga qaratilgan islohotlar izchil davom ettirilmoqda. 2021 yil 14 oktyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-722-sonli Qonuni bilan ham Soliq kodeksiga bir qator o'zgartirishlar kiritildiki, bu o'zgartirish va qo'shimchalar bilan soliq to'lovchilarga yengilliklar berildi. Xususan, Soliq kodeksining 99-moddasiga kiritilgan o'zgartirishga ko'ra, Davlat soliq qo'mitasi soliqlarni, shuningdek aylanmadan olinadigan soliqni belgilangan tartibda mol-mulkni garovga bermagan holda, kafilliksiz yoki bank kafolatisiz bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini taqdim etishga haqli ekanligi belgilandi. Shuningdek, 100-moddasiga kiritilgan qo'shimchaga ko'ra, faoliyatni

3 yildan ortiq vaqtdan buyon amalga oshirayotgan, soliqlarni o'z vaqtida to'lagan, ammo moliyaviy ahvoli soliq qarzini muddatida to'lash imkoniyatiga ega bo'lmagan manfaatdor shaxslarga soliqlarni bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati berilishi mumkinligi nazarda tutildi.

Professional ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentyabrda "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-son Farmoni qabul qilindi. Farmonga asosan 2020/2021 o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Respublikasida Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi darajalari bilan uyg'unlashgan yangi boshlang'ich (kasb-hunar maktabi), o'rta (kollej) va o'rta maxsus (texnikum) professional ta'lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlari joriy etiladigan ta'lim muassasalari tarmog'i tashkil etildi. Kollejlarda 2 yilgacha va texnikumlarda 2 yildan kam bo'lmagan muddatda kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllarida davlat buyurtmasi hamda to'lov-kontrakt asosida amalga oshirilishi belgilab qo'yildi.

Soliq kodeksning 378-moddasiga kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, soliq to'lovchining O'zbekiston Respublikasining professional (kasb-hunar maktablari, kollejlari, texnikumlar) va oliy ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish (o'zining, shuningdek 26 yoshga to'lmagan farzandlarining yoki erining (xotini) ta'lim olishi) uchun yo'naltiriladigan daromadlari soliqqa tortilmasligi belgilandi (ilgari ushbu imtiyoz faqat oliy ta'lim bo'yicha tatbiq etilgan).

Olib borilayotgan islohotlarga o'z hissamizni qo'shish va soliq qonunchiligini takomillashtirish maqsadida mavzu doirasida ayrim xulosa va takliflarimizni bermoqchimiz. Ular quyidagilardan iborat:

Soliq kodeksining 99-moddasida Soliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirish to'g'risida qaror qabul qilishga vakolatli organlar qatorida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ayrim soliq turlari bo'yicha soliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirish to'g'risida qarorlar qabul qilish vakolatiga ega ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Shu o'rinda o'zgartirish muddati ko'rsatilishi yoki umumiy belgilangan muddatda deb qo'shib ketilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Soliq kodeksining 97-moddasida soliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirishning umumiy shartlari belgilangan bo'lib, unda to'lanishi lozim bo'lgan umumiy soliq summasiga yoki uning bir qismiga nisbatan, qarz summasiga foizlar hisoblangan holda, soliq to'lash muddatini o'zgartirish mumkinligi belgilab qo'yilgan. Shu o'rinda qarz summasiga foizlar hisoblangan va ayrim hollarda hisoblanmagan holda deb qo'shimcha qilinishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Soliq kodeksining soliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirishga taalluqli bobning qoidalari soliq agentlariga nisbatan tatbiq etilmasligi belgilab qo'yilgan. Fikrimizcha

solliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirish soliq agentlariga nisbatan ham tadbiriq etilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Soliq kodeksiga asosan soliq to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati beriladigan shartlardan biri tabiiy ofat, texnologik falokat yoki boshqa bartaraf etib bo'lmaydigan holatlar natijasida zarar yetkanda deb belgilangan, fikrimizcha " ... zarar yetkanda yoki zarar ko'rishini oldini olish maqsadida" deb qo'shimcha qilinishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

O'ylaymizki, soliq to'lovchilarga yaratilayotgan sharoitlar, berilayotgan imtiyozlar va imkoniyatlar hamda qonun hujjatlarining takomillashtirib borilishi mamlakatimiz ravnaqida, tadbirkorlarimizning faoliyati barqarorligini ta'minlashda va xalqimiz turmush tarzini yanada yaxshilashda o'zining ijobiy samarasini beradi, shuningdek soliq to'g'risidagi milliy qonunchiligimizning yanada mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

Qonun (2021) O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 14 oktyabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-722-son

Farmon (2018) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyulda qabul qilingan "Tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5490-son

Farmon (2020) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 19 martdagi "Koronavirus pandemiyasi va global inqirozli hodisalarning iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5969-son

Farmon (2020) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 apreldagi "Koronavirus pandemiyasi davrida aholi, iqtisodiyot tarmoqlari va tadbirkorlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5978-son.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЯНГИ ИМКОНИАТЛАРИ

Боймуротов С.Р.

и.ф.ф.д. (PhD), Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Фискал институт

Аннотация: Мақолада тадбиркорлик фаолияти, унинг тарихи хусусиятлари ривожлантириш жараёнлари бўйича халқаро ва мамлакатимиз иқтисодчи олимларининг мулоҳазалари ўрганиб чиқилиб, республикада тадбиркорлик ўрни ва салмоғи таҳлил қилинган. Шунингдек, республикада иқтисодиётини янада ривожлантириш борасида тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш юзасидан мамлакатимиз Президенти ва ҳукумати томонидан тадбиркорлик субъектларига берилган солиқ имтиёзлари ва преференцияларнинг мамуо, моҳияти изоҳланиб уларни амалиётда қўллаб қувватлаш юзаси тавсия ва таклифлар келтирилган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик фаолияти, даромад, фойда, солиқ тизимини, бизнесга солиқ юкини камайтириш, солиқ имтиёзлари ва преференциялар, бозор иқтисодиёти, ялпи ички маҳсулот, мол-мулк солиғи, давлат божи, солиқ назорати экспортёр корхоналар маҳсулотлар рақобатбардошлиги, ҳудудлараро савдо ва кооперацияси хусусий мулк дахлсизлиги. ваколатли назорат органи, интерактив режим, ахборотлар базаси, ахборот ресурслари базаси.

Аннотация: В статье исследуются взгляды международных и отечественных экономистов на развитие предпринимательской деятельности, ее исторические особенности, анализируются роль и значение предпринимательства в стране. В нем также объясняется характер налоговых льгот и преференций, предоставляемых предприятиям Президентом и правительством для поддержки предпринимательства в целях дальнейшего развития экономики страны, а также даются рекомендации и предложения по их практической поддержке.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, доход, прибыль, налоговая система, снижение налоговой нагрузки на бизнес, налоговые льготы и преференции, рыночная экономика, валовой внутренний продукт, налог на имущество, госпошлина, налоговый контроль экспортных предприятий конкурентоспособности продукции, межрегиональная торговля и сотрудничество частных неприкосновенность собственности. уполномоченный орган управления, интерактивный режим, база данных, база данных информационных ресурсов.

Annotation: The article examines the views of international and domestic economists on the development of entrepreneurial activity, its historical features, analyzes the role and importance of entrepreneurship in the country. It also explains the nature of tax incentives and preferences provided to enterprises by the President and the government to support entrepreneurship in order to further develop the country's economy, as well as recommendations and proposals for their practical support.

Keywords: *entrepreneurial activity, income, profit, tax system, reduction of the tax burden on business, tax incentives and preferences, market economy, gross domestic product, property tax, state duty, tax control of export enterprises of product competitiveness, interregional trade and cooperation of private immunity property. authorized management body, interactive mode, database, database of information resources.*

1. Кириш.

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг ривожланиши ва улар фаолиятини эркинлаштиришга қаратилган қатор меъёрий ҳужжатлар қабул қилиниб, босқичма-босқич миллий иқтисодиётга жорий этиб келинмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида дунёнинг кўплаб мамлакатларида ривожланиш фазасига чиқиш билан боғлиқ ислохотларда ялпи талабни самарали рағбатлантиришнинг муҳим инструментларидан бири сифатида солиқ тизимида кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Бунда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим драйвери сифатидаги ролига таянган ҳолда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини қўллаб қувватлашнинг фискал ва монетар инструментлари фойдаланилмоқда. Хусусан, постиндустриал цивилизация шароитида рақамли бизнес соҳасидаги кичик бизнес субъектларини солиққа тортишда ягона ахборот маконига асосланган виртуал механизмни шакллантириш билан боғлиқ ислохотлар кузатилмоқда. Шунингдек, виртуал ахборот макони шароитида “Ягона солиқ” назарияси тараққиётидаги концептуал йўналиш истеъмолдан олинган ягона солиқ механизмнинг дастурий маҳсулларини шакллантириш бўйича изланишлар олиб борилмоқда.

2. Адабиётлар шарҳи.

Иқтисодиёт фанида тадбиркорлик фаолиятига доир дастлабки тадқиқотлар XVIII асрда Р.Кантильон, А.Тюрго, Ф.Кене, А.Смит ва Ж.Б.Сэй асарларида амалга оширила бошланди. “Бизнес” - сўзи инглизча сўз бўлиб, у тадбиркорлик фаолияти ёки бошқача сўз билан айтганда кишиларни фойда олишга қаратилган тадбиркорлик фаолиятidir (Ўлмасов А, Шарифхўжаев М., 1999).

Бизнесмен (тадбиркор) сўзи биринчи марта Англия иқтисодиётида XVIII асрда пайдо бўлиб, у “Мулк эгаси” деган маънони билдиради. Жумладан, Адам Смит тадбиркорни мулк эгаси сифатида таърифлаб, уни фойда олиш учун қандайдир тижорат ғоясини амалга ошириш мақсадида иқтисодий таваккалчиликка борадиган кишидир, деб таъкидлайди (Slemrod J., 2001). Тадбиркор ўз ишини ўзи режалаштиради, ишлаб чиқаришни ташкил этади, маҳсулотни сотади ва олган даромадини ўзи мустақил тасарруф этади. Бизнес - бу аввало ишлаб чиқаришни ташкил этиш, иқтисодий фаолият ва муносабатлар, ҳаётни ўзи сўнгра эса пул ишлаш демакдир. Шундай қилиб, бизнес - бу корхона ташкил қилиш демакдир (саноат корхонаси, савдо дўкони, хизмат кўрсатиш корхонаси, аудиторлик ташкилоти, адвокатлик идораси, тижорат банклари ва бошқалар). Демак, биз йўқ нарсадан пул ишлаб топиш эмас, балки мураккаб ишлаб чиқаришни ёки хизмат кўрсатишни ташкил этиш демакдир.

Кузатувларнинг кўрсатишича, хўжалик субъектлари фаолиятини солиққа тортишда тадбиркорлик субъектлари иқтисодиёти етарлича ҳисобга олинмаган. Яъни истеъмолчи хулқ атвори ўзгариши натижасида тадбиркор таклифлари таъсири етарлича инобатга олинмаган. Маълумки, тадбиркорлик ўзига хос бир қатор хусусиятлари мавжуд бўлиб, таҳлил учун муҳими мулкдорлар томонидан бошқариладиган тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш оқибатидир. Булар қаторига тадбиркорлар ташаббуслари учун мукамал ташқи бозорнинг

мавжуд эмаслиги, ташқи капиталдан фойдаланишнинг чегараланганлиги ва тадбиркорлик инновациялари, ташаббуслари ва капитал ўртасида ўзаро бир бирини тўлдиришнинг мавжуд эмаслигини киритиш мумкин (Henrekson M., Sanandaji T., 2011).

“Солиқлар давлат томонидан хўжалик субъектлари ва фуқаролардан қонуний тартибда ўрнатилган ставкаларда ундириб олинган мажбурий йиғимларни ўзида акс эттиради” (Смит А., 1962).

Келтирилган таъриф тўғри ва ҳамма учун тушунарли, албатта. Аммо бизнингча, бу таъриф солиқларнинг ташкилий-ҳуқуқий томонларини тўлиқ ўзида акс эттирмайди. Яна бир томони, солиқлар нима мақсадда ундириб олинади, деган саволга ҳам тўлиқ жавоб бера олмайди.

3. Тадқиқот методологияси.

Тадқиқот давомида Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиққа тортишнинг аҳамияти ва солиқ механизмнинг амалдаги ҳолати мушоҳада, индукция ва дедукция, динамик қаторлар, иқтисодий-статистик таҳлил ва синтез, статистик гуруҳлаш, тизимли таҳлил, таққослаш ва бошқа усуллардан фойдаланилган.

4. Таҳлил ва натижалар.

Тадбиркорлик фаолияти - тадбиркорлик фаолияти шахслар томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган, ўзи таваккал қилиб ва ўз мулкий жавобгарлиги остида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббускорлик фаолияти бўлиб, тадбиркор даромад олиш мақсадида ўзига тегишли бўлган мулкни таввакалчилик ва мулкий жавобгарлик асосида амалдаги Қонунлар доирасида иқтисодий фаолият кўрсатишдир (Қонун, 2012).

Бошқача айтганда, тадбиркорлик бозор иқтисодиётига хос иқтисодий фаолият ҳисобланиб, у муайян ижтимоий-иқтисодий натижага эришиш мақсадида товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва айирбошлашни ташкил этиш буйича мулкдорларнинг онгли ва мақсадли иқтисодий ҳаракатидир.

Тадбиркорлик тарихи узоқ ўтмишга эга бўлсада, лекин тадбиркорлик тушунчаси XVIII асрларда пайдо бўлган ва кўпинча «мулкдор» ибораси билан бир маънода қўлланилган. Хусусан, инглиз иқтисодчиси А. Смит (1962) “тадбиркорни фойда олиш учун бирон бир тижорат ғоясини амалга ошириш мақсадида таваккалчилик билан иш кўрувчи мулкдор” деб тавсифлайди. Ҳозирги пайтда адабиётларида ҳам тадбиркорлик фойда олиш мақсадида хўжалик юритиш санъати, иқтисодий ва ташкилий ижодкорлик ва ташаббуснинг эркин намоён бўлиши, новаторлик, хавфхатарга доим тайёр туриш каби белгилар билан тавсифланади.

2021 йил ҳолатига ер юзида тадбиркорлик билан аҳолининг 10-15% шуғулланади, хусусан, ривожланаётган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг аҳоли бандлигидаги улуши 45 фоизни, уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси 53 фоизни ташкил этади.

Ўзбекистонда 2021 йил ҳолатига меҳнатга лаёқатли аҳолининг 75,4% тадбиркорлик билан шуғулланди ва уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси 55,7 фоизга тўғри келади.

Шундан, микрофирма ва кичик корхоналар эгалари - 214,0 минг киши, фермер ва деҳқон хўжаликлари эгалари - 462 303 тани, яқка тартибдаги тадбиркорлик

билан шуғулланувчилар - 97,1 минг киши ва ўзини-ўзи банд қилган фуқаролар сони 345 минг кишини ташкил қилади¹.

Ўзбекистонда тадбиркорлик тарихан кўҳна фаолият ҳисоблансада, бозор иқтисодиётига ўтилиши муносабати билан амалга оширилган иқтисодий ислохотлар натижасида XX асрнинг 90 йилларидан бошлаб қишлоқ хўжалиги, кичик ва ўрта савдо, умумий овқатланиш, аҳолига хизмат курсатиш корхоналарининг хусусийлаштирилиши муносабати билан хусусий тадбиркорлик жадал ривожланмоқда.

Республикада иқтисодиётни ислох қилишнинг ўтган даврлари мобайнида Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисида»ги (15.02.1991й.), «Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш тўғрисида»ги (12.12.1995й.), «Тадбиркорлик ва тадбиркорлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги (15.04.1999й.), «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги (25.05.2000й.), «Оилавий тадбиркорлик тўғрисида»ги (20.05.2000.) қонунлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ҳукуматининг мингдан ошиқ фармон ва қарорлари Ўзбекистонда бозор иқтисодиётининг асосий таянчи бўлган тадбиркорлар тоифасини шакллантириш ва ривожлантиришнинг ҳуқуқий базаси бўлиб хизмат қилмоқда.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2021 йилнинг 20 август куни республикада тадбиркорлари билан ўтказган очиқ мулоқотда, Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини янада кенгайтириш, улар учун қулай бизнес шарт-шароитларини ва қулай инвестицион муҳит яратиш борасида қуйидаги йўналишларда имтиёз ва преференциялар берилиши таъкидлаб ўтилди.

биринчи йўналиш, бизнесни молиялаштириш ва молия-кредит масалаларида тадбиркорлар учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

иккинчи йўналиш, солиқ тизимини такомиллаштириш, бизнесга солиқ юкини имкон қадар камайтириш;

учинчи йўналиш, тадбиркорлар учун ер ажратиш;

тўртинчи йўналиш, бизнесни юритиш учун зарур бўлган инфратузилма шарт-шароитларини яратиш;

бешинчи йўналиш, экспортёр корхоналарни қўллаб-қувватлаш, кичик бизнесни экспорт фаолиятга кенг жалб этиш;

олтинчи йўналиш, маҳсулотларнинг рақобатбардош бўлиши, янги бозорларга чиқиши, ҳудудлараро савдо ва кооперация алоқаларини боғлашда транспорт-логистика масалаларини яхшилаш;

еттинчи йўналиш, тадбиркорлик фаолиятига аралашувларни қисқартириш, соҳадаги тартиб-таомилларни соддалаштириш, хусусий мулк дахлсизлигини таъминлаш².

Хусусан, республикада тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш учун солиқ тизимини такомиллаштириш, бизнесга солиқ юкини имкон қадар камайтириш борасида қуйидаги қўшимча солиқ имтиёзлари ва преференциялар жорий қилиниши тўғрисида тўхталиб ўтилди:

маҳсус иқтисодий зоналар иштирокчилари учун Ўзбекистон Республикасининг «Маҳсус иқтисодий зоналар тўғрисида»ги қонуни қабул қилингунга қадар амалда бўлган солиқ имтиёзларини сақлаб қолиниш, ҳамда ушбу имтиёзлар қаторига эндиликда фойда солиғи бўйича ҳам солиқ имтиёзини қўшиш.

¹ <https://president.uz › lists › view> Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 20 августдаги тадбиркорлик субъектлари билан ўтказган очиқ мулоқоти.

² <https://president.uz › lists › view> Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 20 августдаги тадбиркорлик субъектлари билан ўтказган очиқ мулоқоти.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил февраль ойида “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги қонун қабул қилиниб, мазкур қонуннинг 39-моддасида махсус иқтисодий зоналар иштирокчиларига солиқ бўйича имтиёزلардан Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексида назарда тутилган тартибда фойдаланилиши белгиланган.

Ўз навбатида, Солиқ кодексининг 473-моддасида, махсус иқтисодий зоналарнинг иштирокчиларига киритилган инвестициялар ҳажмига қараб, мол-мулк солиғидан, ер солиғидан ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқдан Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан белгиланган муддатга озод қилиш тарзида солиқ имтиёзлари берилиши назарда тутилган (қонун, 2019).

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 26 октябрдаги “Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини жадаллаштириш ва кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4853-сон Фармонида, махсус иқтисодий зоналар иштирокчиларининг киритган инвестициялари ҳажмига боғлиқ равишда 3 йилдан 10 йил муддатгача қуйидаги эквивалентда:

300 минг АҚШ долларида 3 млн АҚШ долларигача инвестиция киритилганда - 3 йил муддатга;

3 млн АҚШ долларида 5 млн АҚШ долларигача инвестиция киритилганда - 5 йил муддатга;

5 млн АҚШ долларида 10 млн АҚШ долларигача инвестиция киритилганда - 7 йил муддатга;

10 млн АҚШ доллари ва ундан ортиқ инвестиция киритилганда - 10 йил муддатга, кейинги 5 йил мобайнида фойда солиғи ва айланмадан солиқ ставкалари амалдаги ставкалардан 50 фоиз паст миқдорда қўлланилган ҳолда берилиши белгиланган.

Махсус иқтисодий зона иштирокчилари томонидан солиқ имтиёзларидан фойдаланишдаги муаммо шундан иборатки, 2020 йил февралдан, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси 2020 йилдан амалга киритилгандан кейин, “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонунида белгиланган “махсус иқтисодий зона иштирокчилари учун аввалги солиқ имтиёзлари сақланиб қоладими ёки йўқми?”.

Мазкур муаммо юзасидан мамлакатимиз Президенти очиқ мулоқотда “2020 йил февраль ойида “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги қонун қабул қилингунга қадар иқтисодий зоналарда рўйхатдан ўтган тадбиркорларга берилган имтиёзлар сақлаб қолиниши, жумладан, ушбу тадбиркорлар инвестиция миқдоридан келиб чиқиб, мол-мулк, ер ва сув солиқларидан 10 йилгача озод қилинган бўлса, эндиликда ушбу имтиёзлар қаторига фойда солиғи бўйича ҳам имтиёз қўшилиши қонун билан кафолатланиши”ни таъкидлади.

Шунингдек, Солиқ кодексининг 473-моддасига мувофиқ, махсус иқтисодий зоналарнинг иштирокчилари товарларни импорт қилганда қўшилган қиймат солиғини 120 кунгача муддатга кечиктириб тўлаш ҳуқуқи берилган. Очиқ мулоқотда, Президентимиз тадбиркорлик субъектларига бу борада бериладиган қўшимча имкониятлар шундан иборатки, “улардан эндиликда қўшилган қиймат солиғини кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлашда ҳисобланган солиқ суммаларига фоиз ҳисобланмаслиги ҳамда гаров талаб этилмаслигини” таъкидлади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 14 августдаги 489-сон қарори билан тасдиқланган “Қўшилган қиймат солиғи суммаси ўрнини қоплаш тартиби тўғрисида”ги Низомга мувофиқ, айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга қўшилган қиймат солиқ суммасини қоплашнинг тезлаштирилган тартиби қўлланилиб, мазкур тартиб бўйича 7 кунлик муддатда солиқ тўловчилар томонидан ҳисобга олинган

қўшилган қиймат солиқ суммаси қайтариб берилади. Президентимиз томонидан мазкур очиқ мулоқотда махсус иқтисодий зоналар иштирокчиларига ҳам қўшилган қиймат солиғининг ҳисобга олинган қисмини 7 кун ичида қайтариб бериш тартибининг жорий қилинишини қайд этди. Мазкур тартибни жорий этилиши тадбиркорларга бир йилда ўртача 350 миллиард сўм қўшилган қиймат солиғи суммасини қисқа муддатда қайтариб олиш ва айланма маблағларини кўпайтириш имкониятини беради.

Бундан ташқари, мамлакатимизда қурилиш материаллари таннархини камайтириш мақсадида норуда қазилмаларга жумладан, қум-шағал, оҳактош, гипс, доломит каби материалларга ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ ставкаси 2 баробарга камайтирилиши белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 452-моддаси бўйича юқорида қайд этилган норуда қазилмаларга ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқнинг куйидаги ставкалари белгиланган (фармон, 2021):

1-жадвал.

**Норуда қазилмаларга ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқнинг
ставкалари**

Солиқ солинадиган объектнинг номи	Солиқ ставкалари, фоизларда	Камайтирилган солиқ ставкалари, фоизларда
Оҳактошлар, доломитлар (шиша, металлургия учун, ўтга чидамли), флюс оҳактош	5%, бироқ 11500 сўм/куб.м дан кам бўлмаган	2,5%, бироқ 6750 сўм/куб.м дан кам бўлмаган
Оҳак ишлаб чиқаришга мўлжалланган оҳактош	5%	2,5%
Гипс тоши, гипс ва ангидрид, ганч	5%, бироқ 9500сўм/куб.м дан кам бўлмаган	2,5% бироқ 4750сўм/куб.м дан кам бўлмаган
Қум-шағал аралашмаси	5%, бироқ 7 500 сўм/куб. мдан кам бўлмаган	2,5%, бироқ 3750 сўм/куб. мдан кам бўлмаган
Қумтошлар	5%, бироқ 7 500 сўм/куб. мдан кам бўлмаган	2,5%, бироқ 3750 сўм/куб. мдан кам бўлмаган
Оҳактош-чиғаноқ	5%, бироқ 12500сўм/куб.м дан кам бўлмаган	2,5%, бироқ 6250сўм/куб.м дан кам бўлмаган

Президентимизнинг ушбу очиқ мулоқотдаги маърузасига мувофиқ, юқоридаги жадвалда қайд этилган қурилиш материаллари ишлаб чиқариш учун ишлатиладиган норуда қазилмаларга ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ ставкаси 2 баробар камайтирилади ва бунинг ҳисобидан 1,5 мингга яқин корхоналар ихтиёрида йилига 500 миллиард сўм маблағ иқтисод қилиб қолинади.

Шунингдек, Президентимизнинг республикамиз тадбиркорлари билан ўтказган очиқ мулоқотда, мамлакатимизда хизматлар кўрсатиш ва туризм соҳасларини янада ривожлантириш масалаларига ҳам катта эътибор қаратилиб мазкур соҳаларни қўллаб-қувватлаш мақсадида уларга ер ва мулк солиғидан озод қилиш бўйича ўтган йили берилган имтиёзлар муддатини узайтириш мақсадга мувофиқлиги қайд этилди.

Ўз навбатида, Президентимизнинг 2021 йил 25 августдаги “Умумий овқатланиш ва туризм соҳаларини қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-

тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5232-сон фармони қабул қилиниб мазкур фармон билан:

2021 йил 1 сентябрдан 31 декабрга қадар, умумий овқатланиш корхоналари юридик шахслардан олинадиган ер солиғи ва юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни тўлашдан озод қилинди;

2023 йил 1 сентябрга қадар туристик (меҳмонхона) йиғимини ҳисоблаш ва тўлаш тўхтатилди.

Шу билан бирга, умумий овқатланиш корхоналарига маҳаллий давлат ҳокимияти органларига ариза юбормасдан туриб, солиқ органларини хабардор қилган ҳолда айланмадан олинадиган солиқ, фойда солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ва йиғимлар бўйича 2021 йил 15 август ҳолатига кўра, мавжуд қарздорликни, шунингдек, барча солиқлар бўйича жарима ва пеняларни 2022 йил 1 январдан 1 июлга қадар фоизларни ундирмасдан тенг миқдорларда кечиктириб (бўлиб-бўлиб) тўлаш ҳуқуқи берилди.

Мазкур имтиёз туфайли, республикамиздаги 13 мингта умумий овқатланиш корхонаси йил якунига қадар ер ва мулк солиғидан озод қилинади ва улар ихтиёрида 30 миллиард сўм маблағ иқтисод қилиб қолинади. Уларнинг бошқа солиқлардан мавжуд 35 миллиард сўмлик солиқ қарзлари бўйича тўлов муддатлари жорий йил якунигача узайтирилиб, кредитларини қайтариш муддатлари ҳам кечиктирилади.

Туризм компаниялари ва меҳмонхоналарни туристик йиғимлардан 2 йил муддатга озод қилиниши 2 минг нафар тадбиркорлар ихтиёрида 150 миллиард сўм иқтисод қилиб қолинади (фармон, 2021).

Президентимизнинг 2021 йил 21 апрелдаги “Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5087-сонли қарори билан, тадбиркорлик субъектларининг 2021 йил 1 май ҳолатига шаклланган ташқи савдо операциялари бўйича муддати ўтган дебитор қарздорлик учун жарималар қўллаш тўхтатилиб, 2021 йил 1 майдан бошлаб дебитор қарздорлик вужудга келганда янгидан жарима ҳисоблаш белгиланган эди. Президентимиз тадбиркорлар билан ўтказган очиқ мулоқотда, уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида, 2021 йил 1 майдан бошлаб чет элдан хорижий валютадаги тушум тушиши кечиктирилишига йўл қўйган дебитор қарздорлик учун янгидан ҳисобланган жарималарни ундириш муддатини жорий йил якунига қадар тўхтатилишини қайд қилди.

Мазкур қулайлик 5 мингга яқин тадбиркорлик субъектларининг бугунги кундаги ташқи савдо операциялари бўйича дебитор қарздорлигига ҳисобланган 6 триллион сўмлик жарималарини ундириш муддатларини йил якунига қадар узайтиришга сабаб бўлади.

Бундан ташқари, Президентимиз тадбиркорлик субъектлар билан бўлган очиқ мулоқотда, мамлакатимизда солиқ маъмурчилигини соддалаштириш ва солиқ идораларининг назорат функцияларини такомиллаштириш юзасидан ҳам амалдаги тартиларнинг қайта кўриб чиқилиши ҳамда тегишли ўзгартиришлар киритилишини таъкидлаб ўтди. Жумладан, 2022 йилдан бошлаб солиқ идоралари ўз электрон дастурлари орқали бизнес субъектларига ҳисоботларини шакллантириш хизматини йўлга қўйилиши;

ҳисоботларни кечиктириб топшириш билан боғлиқ молиявий санкцияларни қўллаш тартибининг тўлиқ бекор қилиниши;

солиқ идораларининг камерал назорати натижасига кўра молиявий жарима қўллаш амалиётини бекор қилинишини қайд қилди.

Мазкур тадбирларнинг белгиланишига сабаб, Ўтган йили камерал назорати натижасида 336 та корхонага 51 миллиард сўм ва жорий йилнинг 6 ойида 3 мингдан зиёд тадбиркорларга 900 миллиард сўм молиявий жарима қўлланилган бўлса, солиқ ҳисоботларини кечиктириб ва камчиликлар билан топширган 32 мингта тадбиркорга молиявий жарималар ҳисобланган.

Мазкур ҳолатларни бартараф этиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 7 сентябрда “Солиқ мажбуриятларини бажаришда тадбиркорлик субъектларига янада қулай шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6307-сон фармони қабул қилиниб, мазкур фармон билан, 2022 йил 1 январдан бошлаб:

камерал солиқ текшируви натижалари бўйича аниқланган ҳуқуқбузарликлар учун молиявий санкциялар қўлланилмаслиги;

тадбиркорлик субъектлари томонидан солиқ ҳисоботини белгиланган муддатларда тақдим этмаганлик учун молиявий санкцияларни қўллаш бекор қилинди.

Ушбу фармонга мувофиқ, 2022 йил январь - июль ойларида эксперимент тариқасида Хоразм вилояти давлат солиқ бошқармасида ҳисобда турган солиқ тўловчиларнинг қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи, айланмадан олинандиган солиқ ва юридик шахслардан олинандиган ер солиғи бўйича солиқ ҳисоботларини солиқ органлари томонидан ҳисоблаб чиқариш ва шакллантириб беришни жорий этиш;

юридик шахслардан олинандиган ер солиғини - Кадастр агентлиги органлари маълумотлари асосида;

қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи ва айланмадан олинандиган солиқни – электрон ҳисобварақ-фактура ва онлайн назорат-касса техникаси маълумотлари ҳамда солиқ органларида мавжуд бошқа маълумотлар асосида ҳисоблаб чиқариш ва солиқ ҳисоботини шакллантириши;

шакллантирилган солиқ ҳисоботи солиқ тўловчилар учун белгиланган тегишли солиқ ҳисоботини тақдим этиш муддатидан камида 10 кун олдин солиқ тўловчининг шахсий кабинети орқали юбориши;

тадбиркорлик субъектлари ўз навбатида, солиқ органлари томонидан шакллантирилган солиқ ҳисоботини олган кундан бошлаб 5 кун ичида уни тасдиқлаши ёки, агар эътирозлари мавжуд бўлса, уни рад этган ҳолда, солиқ ҳисоботини ўзлари қайта ишлаб, ўрнатилган тартибда солиқ органларига тақдим этиш тартибини йўлга қўйиш давлат солиқ хизмати органларига асосий вазифа қилиб белгиланди.

Юртбошимиз тадбиркорлар билан ўтказилган мазкур мулоқотда қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш, тўлаш ва ортиқча тўланган ёки ҳисобга олинган солиқни қайтариш тартибларини янада соддалаштириш бўйича бир қатор ислохотлар амалга оширилишини қайд этиб ўтди.

Жумладан, амалдаги тартиб бўйича, солиқ тўловчи қўшилган қиймат солиғи ҳисоботини топшириш билан бирга ортиқча тўланган ёки ҳисобга олинган фарқни қайтариш учун солиқ идораларига алоҳида мурожаат қилишга мажбур. Бу тадбиркорлар учун қўшимча вақт, ортиқча сарсонгарчиликни талаб қилади. Мазкур ҳолатларни бартараф этиш мақсадида, “келгуси йилдан бошлаб қўшилган қиймат солиғини қўшимча ҳужжатсиз қайтариш тартибини амалиётга жорий этилиши” такидланди.

Шу билан бирга мулоқотда, солиқ ва божхона идораларига ортиқча тўланган қўшилган қиймат солиғини “ҳисобга” (заҳётга) олиш, яъни ўзаро ҳисоб-китоб қилиш тизимини яратиш мақсадида, келгуси йилдан бошлаб қўшилган қиймат солиғини ҳисобга олишда солиқ ва божхона идораларининг электрон базаларини

ўзаро интеграциялаш, яъни солиқ идораларида қўшилган қиймат солиғи бўйича мавжуд ортиқча тўловлар божхона тўловларини амалга ошираётганда ҳам инобатга олиш тизими йўлга қўйилиши қайд этилди.

Бу борада, Президентимизнинг 2021 йил 24 августда “Қўшилган қиймат солиғи маъмуриятчилигини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-5231-сонли қарори қабул қилиниб, унда:

2021 йил 1 октябрдан бошлаб экспорт қилинадиган товарлар учун ишлатилган, ҳақиқатда олинган товарлар (хизматлар) бўйича тўланиши лозим бўлган (тўланган) қўшилган қиймат солиғи суммасини солиқ тўловчининг Ўзбекистон Республикасидаги банк ҳисобварағига чет эл валютаси тушуми келиб тушишидан қатъи назар ҳисобга олиш;

мазкур тартибни охириги бир йил давомида валюта тушумларини ўз вақтида таъминлаб келаётган ва экспорт шартномалари бўйича муддати ўтган дебитор қарздорлиги бўлмаган - интизомли солиқ тўловчиларга татбиқ этилиши;

агар товарлар «экспорт» божхона режими остида чиқарилган кундан эътиборан 180 календарь куни ичида валюта тушуми ёки унинг бир қисми экспорт қилувчининг Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларидаги ҳисобварағига келиб тушмаган тақдирда, қўшилган қиймат солиғининг ҳисобга олинган суммаси ёки унинг тегишли қисми белгиланган тартибда ҳисобдан чиқарилиши белгилаб қўйилди.

Бундан ташқари қарорда, 2022 йил 1 январдан бошлаб:

қўшилган қиймат солиғининг салбий суммасини қоплаш (қайтариш) учун солиқ органларига ариза билан алоҳида мурожаат қилиш ҳақидаги мажбурий талаб бекор қилиниши;

солиқ тўловчига тегишли солиқ даври учун солиқ ҳисоботини топширишда, солиқ органларини хабардор этган ҳолда қўшилган қиймат солиғи салбий суммасини қоплаш (қайтариш) талабини билдириш ҳуқуқи берилиши;

2021 йил якунига қадар товарларни импорт қилишда ва товарларни (хизматларни) реализация қилишда тўланадиган қўшилган қиймат солиғи суммаларини ўзаро ҳисобга олиш тартибини ишлаб чиқиб, мазкур тартибни тажриба тариқасида 2022 йил 31 декабргача амалиётга жорий қилиниши белгиланди (қарор, 2021).

Маълумки, республикамизнинг экспорт салоҳиятини янада ошириш, экспортчи корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш, миллий маҳсулотларнинг ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини кучайтириш ва валюта тушумларини кўпайтириш мамлакатимиз иқтисодий сиёсатининг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади.

Президентимиз тадбиркорлар билан бўлган мазкур учрашувда ушбу соҳадаги муаммолар ва уларни бартараф қилиш юзасидан қилинадиган ўзгаришлар хусусида тўхталиб, ўтган йили пандемия даврида тўқимачилик корхоналарига экспортдан валюта тушумини кутмасдан, қўшилган қиймат солиғини қайтариб бериш тартибини қўлланилиши амалда ўз самарасини берганлигидан келиб чиқиб, мазкур тартибни 2021 йил 1 октябрдан барча тармоқларнинг ҳалол ишлайдиган ва интизомли бошқа экспортёрларига нисбатан ҳам татбиқ этилишини;

экспорт қилувчи корхоналарнинг айланма маблағларини кўпайтириш, асбоб-ускуна ва хомашёларга миллий сертификат олиш амалиётини соддалаштириш, хомашё ва ярим тайёр маҳсулотлар учун импорт божи ставкаларини пасайтириш, юкларни божхона орқали ўтказишни соддалаштириш ва рақамлаштириш, транспорт харажатларини қисман қоплаш тизимини кенгайтириш ҳамда хусусий тадбиркорларга темир йўл вагонларини олиб келишга берилган имтиёзларни 2025 йил 1 январгача узайтирилиши таъкидланди.

Мазкур йўналиш бўйича, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 7 сентябрда “Экспортчи корхоналарни рағбатлантиришга оид қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6306-сон фармони қабул қилиниб, мазкур фармон билан 2021 йил 1 октябрдан бошлаб:

Экспортни рағбатлантириш агентлиги томонидан йиллик экспорт ҳажми 20 миллион АҚШ долларидан ошган корхоналарга экспорт билан боғлиқ савдо операциялари ва экспортolni молиялаштириш кредитлари учун тижорат банклари орқали бир марталик молиявий ресурслар 5 миллион АҚШ долларигача миқдорда ҳамда бир йилгача муддатга тақдим этилиши;

охирги ўн икки ой давомида 1 миллион АҚШ долларидан ортиқ тайёр тўқимачилик маҳсулотларини экспорт қилган корхоналарга асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқариши учун бутловчи буюмлар, хом ашё ва материаллар олиб киришда божхона тўловларини тўлаш бўйича фоиз ҳисобланмаган ҳамда уларнинг тўланишини таъминлаш талаб этилмаган ҳолда 120 кунга тўловни кечиктириш (бўлиб-бўлиб тўлаш) имконияти берилди.

Шунингдек фармонда, ташқи савдо операциялари бўйича муддати ўтган дебитор қарздорлик учун хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан жарималар қўлланилиши, шунингдек, ушбу Фармон кучга киргунига қадар қўлланилган жарималар ундирилиши 2021 йил 31 декабрга қадар тўхтатилди;

2021 йил 1 октябрдан юқори сифат ва назорат тизимига эга мамлакатлардан сертификатланган ва декларацияланган асбоб-ускуна, бутловчи қисмлар, хом ашё, ўлчов воситалари, кимёвий реагентлар, кўтариш мосламалари ва транспорт воситалари импортида миллий сертификат олиш талаби бекор қилинди;

Ташқи савдо, инвестициялар, маҳаллий саноатни ривожлантириш ва техник жиҳатдан тартибга солиш масалалари бўйича Ҳукумат комиссиясига Экспортни рағбатлантириш агентлиги томонидан корхоналарга экспорт билан боғлиқ савдо операциялари ва экспортolni молиялаштириш кредитлари учун тижорат банклари орқали бир марталик молиявий ресурслар тақдим этиш тартибини тасдиқлаш ва ўзгартириш киритиш ҳуқуқи берилиб, Европа мамлакатларига қўшилган қиймати юқори бўлган маҳсулотларни экспорт қилишда транспорт харажатларининг 50 фоизини компенсация қилиш тизимини бир йил муддатга жорий этиш;

сертификатланган ва декларацияланган асбоб-ускуна, бутловчи қисмлар, хом ашёлар, ўлчов воситалари, кимёвий реагентлар, кўтариш мосламалари ва транспорт воситалари импортида миллий сертификат олиш талаби бекор қилиниб, юқори сифат ва назорат тизимига эга давлатлар рўйхатини тасдиқлаш вазифалари юклатилди (фармон, 2021).

Президентимиз, мазкур очиқ мулоқотда, тадбиркорлик фаолиятига аралашувларни қисқартириш, соҳадаги тартиб-таомилларни соддалаштириш, хусусий мулк дахлсизлиги таъминлаш борасида тўхталиб, ўтган бир йилда тадбиркорлардан талаб қилинадиган 400 дан ортиқ лицензия ёки рухсатномалардан 114 тасининг бекор қилиниб, лицензия ва рухсатнома талаб этиладиган 33 та фаолият тури хабардор қилиш тартибига ўтказилганлиги ҳамда эндиликда 30 турдаги лицензия ва рухсатномалар “онлайн” тарзда берилаётганлигини таъкидлаб, жорий йил якунига қадар лицензия ёки рухсатномалар сони яна камида 30 фоизга қисқартирилиши;

тадбиркорлар фаолиятида ўтказиладиган ҳар қандай текшириш, мониторинг ва назорат тадбирларида адолат мезонлари ва қонун устуворлигини таъминлаш мақсадида, Савдо-саноат палатасига тадбиркорнинг розилиги билан барча текширишларда иштирок этиш ва таъсирчан жамоатчилик назоратини ўрнатиш ваколати берилишини қайд қилди.

Мазкур вазифалар ижроси юзасидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 7 сентябрда “Тадбиркорлик субъектлари учун маъмурий ва солиқ юкини янада камайтириш, бизнеснинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони қабул қилинди.

Мазкур фармонга мувофиқ,

2021 йил 1 октябрдан бошлаб, қатъий белгиланган миқдордаги жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи тўловчиси бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан солиқ органларига солиқ ҳисоботини топшириш мажбурияти;

алоҳида тайёр импорт истеъмол товарларининг божхона декларацияси расмийлаштирилган санадан кейин 12 ой ўтгач сотувга қўйилиши ҳамда чакана савдода реализация қилинишига қўйилган тақиқ бекор қилинди;

2022 йил 1 январдан 2023 йил 1 январга қадар республика туманларида фаолият юритувчи якка тартибдаги тадбиркорлик субъектларига белгиланган ижтимоий солиқ ставкаси икки бараварга пасайтирилган ҳолда базавий ҳисоблаш миқдорининг 50 фоизи миқдоридан белгиланади (Тошкент шаҳридан ташқари).

Шунингдек фармонда, тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг қонунчилик талабларига мувофиқлигини текшириш бўйича давлат назорати функциялари рўйхати қонун билан тасдиқланиши, бунда, тегишли қонун қабул қилингандан сўнг рўйхатга киритилмаган давлат назорати функцияларини амалга оширишга йўл қўйилмаслиги;

ваколатли органни хабардор этиш тартибида ўтказиладиган текширувлар рўйхатига фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига, жамоат хавфсизлиги, атроф-муҳитга зарар етказиш хавфининг олдини олиш учун кечиктириб бўлмайдиган назорат тадбирларини ўтказиш билан боғлиқ текширувлар, шунингдек, сайёр солиқ текширувлари киритилиши;

2022 йил 1 апрелдан босқичма-босқич мажбурий талабларнинг электрон реестри жорий қилиниши ва мазкур реестр давлат органлари ва ташкилотлари ўз ваколатлари доирасидаги соҳалар бўйича белгиланган тартибда тақдим этган мажбурий талаблар рўйхати асосида Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил томонидан шакллантирилиши ва юритилиши белгиланди.

2022 йил 1 январдан бошлаб, назорат қилувчи органлар тадбиркорлик субъектлари фаолиятини белгиланган тартибда тасдиқланган саволнома бўйича текшириш;

Савдо-саноат палатаси аъзоси бўлган тадбиркорлик субъектининг фаолиятини текширишда ушбу тадбиркорлик субъекти розилиги билан Савдо-саноат палатаси ходимининг иштирок этиши;

Текширишларни рўйхатга олиш китобининг ҳисоби электрон тарзда Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил томонидан юритилиши;

тадбиркорлик субъектлари фаолиятида текширувларни ўтказишга қонунбузилишларга йўл қўйилишини олдини олиш бўйича профилактика тадбирлари белгиланган тартибда ўтказилгандан сўнг (бундан солиқ текширувлари, жиноят ишлари ва тезкор-қидирув фаолияти доирасида, шунингдек, қонунчилик ҳужжатлари бузилиши ҳақидаги мурожаатлар ва маълумотлар асосида ўтказиладиган текширувлар мустасно) йўл қўйилиши бўйича тартиб жорий этилиши белгиланди.

Фармон билан жорий этилган муҳим тартиблардан яна бири, 2021 йил 1 октябрдан давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг 16 та назорат функциялари бекор қилинди.

2022 йил 1 апрелга қадар тадбиркорлик соҳасида давлат назорати билан боғлиқ катта ҳажмдаги маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва қайта ишлаш имконини берувчи «Ягона давлат назорати» тизмини жорий этиш;

Ушбу тизимда, давлат назорати функциялари, мажбурий талаблар, тадбиркорлик субъектлари фаолиятини текшириш ҳуқуқига эга мансабдор шахсларнинг электрон реестрларини шакллантириш ва юритиш;

текширувларни электрон рўйхатга олиш ва Текширишларни рўйхатга олиш китобининг ҳисобини юритиш;

тадбиркорлик субъектларини тегишли мажбурий талаблар бўйича онлайн ўқитиш ва фаолияти мажбурий талабларга мослиги бўйича ўзини ўзи текшириш механизмларини жорий қилиш;

назорат қилувчи органлар томонидан амалга ошириладиган текширишларнинг белгиланган тартибда ўтказилишини баҳолаш имкониятларини кўзда тутилиши белгиланди.

Шунингдек фармонда, 2022 йилдан бошлаб, тадбиркорлик субъектларига маъмурий босим даражасини аниқлаш ва енгиллаштириш, шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган “Тадбиркорлик фаолияти эркинлиги индекси”ни жорий этиш ва Индекс, текширув натижалари асослиги ҳамда қонунийлиги, профилактик тадбирлар ва текширувлар мутаносиблиги, тадбиркорларнинг текширув натижаларидан қониқиш даражаси каби кўрсаткичлар Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил томонидан «Ягона давлат назорати» ахборот тизими маълумотлари тузилиши белгиланди.

Таъкидлаш жоизки юқорида қайд этилган фармон ва қарорлар билан юртбошимиз томонидан малакатимизда тадбиркорлик фаолиятини кенг ривожлантириш учун жуда кенг имкониятлар яратилмоқда, лекин асосий муаммо мазкур имкониятларни амалиётда қўллаш ҳисобланади ва мазкур муаммоларни бартараф қилиш юзасидан қуйидаглар таклиф қилинади:

Бугунги кунда ҳар қандай фармон ва ва қарор билан жорий этилаётган ўзгаришлар оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши билан чекланиб қолинмоқда буэса тадбиркорлик субъектларининг мазкур ўзгаришлардан тўлиқ хабардор бўлмаслигига олиб келмоқда.

Шу сабабли, Давлат солиқ қўмитасининг махсус фонди ҳисобидан солиққа оид ўзгартиришларни тадбиркорлик субъектларига тўлиқ етказиш юзасидан жойларда тадбиркорлик субъектларини бепул қисқа ўқитиш курсларини ташкил этиш ва унда тадбиркорларни соҳалар ҳамда мутахассисликлар бўйича ўқитиш.

Давлат солиқ қўмитасининг, жойларда давлат солиқ бошқармаларнинг муасислигида алоҳида рўзномалар ташкил этиб, уларда солиққа оид, ўзгаришларнинг мазмун-моҳияти ва уни амалиётда қўллаш, солиқ ҳисобларини юритиш ва ҳисоботларни тузиш бўйича амалий тушунтиришлар беришни ташкил этиш.

Президентининг “Тадбиркорлик субъектлари учун маъмурий ва солиқ юкини янада камайтириш, бизнеснинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони билан, тадбиркорлик субъектлари фаолиятида текширувларни олдиан профилактика тадбирлари белгиланган тартибда ўтказиш белгиланганлигидан келиб чиқиб, профилактик тадбирлар ўтказиш тартибини ишлаб чиқиш ва унда солиқ соҳасидаги ҳар бир ҳуқуқбузарлик ва уни содир этган шахслар тўғрисидаги маълумотларни мунтазам

равишда рўзномаларда эълон қилиш ҳамда солиқ тўловчиларнинг шахсий кабинети орқали тарқатиш тизимини қўлга қўйиш.

2022 йил январь - июль ойларида эксперимент тариқасида Хоразм вилояти давлат солиқ бошқармасида ҳисобда турган солиқ тўловчиларнинг қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи, айланмадан олинadиган солиқ ва юридик шахслардан олинadиган ер солиғи бўйича солиқ ҳисоботларини солиқ органлари томонидан ҳисоблаб чиқариш ва шакллантириб беришни жорий этилиши муносабати билан, давлат солиқ хизмати органларининг ҳисоботларни тузиш ва қабул қилиш билан боғлиқ бўлинмалари ходимларини малакасини ошириш тизимини йўлга қўйиш лозим бўлади.

Адабиётлар:

Slemrod, J.A. (2001). General Model of the Behavioral Response to Taxation. *International Tax and Public Finance* 119–128 <https://doi.org/10.1023/A:1011204301325>.

Henrekson, M., Sanandaji, T. (2011). Entrepreneurship and the theory of taxation. *Small Bus Econ* 37, 167–185 <https://doi.org/10.1007/s11187-0099242-2>

Смит А. (1962) Исследования о природе и причинах богатства народов. Пер.с англ. М.: 408 с.

Фармон (2021) Ўзбекистон Республикаси Президенти 2021 йил 6 октябрдаги “Геология-қидирув ишларини янада рағбатлантириш ва ер қаъридан фойдаланувчиларга солиқ солиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6319-сон.

Фармон (2021) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 25 августдаги “Умумий овқатланиш ва туризм соҳаларини қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5232-сон.

Фармон (2016) Президентининг 2016 йил 26 октябрдаги “Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини жадаллаштириш ва кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4853-сон.

Фармон (2021) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 25 августдаги “Умумий овқатланиш ва туризм соҳаларини қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5232-сон.

Фармон (2021) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 7 сентябрда “Экспортчи корхоналарни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6306-сон.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 20 августдаги тадбиркорлик субъектлари билан ўтказган очиқ мулоқоти <https://president.uz › lists › view>.

Ўлмасов А, Шарифхўжаев М. (1999) Иқтисодиёт назарияси: Дарслик.-Т.: «Меҳнат», <https://taxfoundation.org/corporate-tax-rates-around-world-2018>

Қонун (2012) Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 2 майдаги “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-328-сон.

Қонун (2019) Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 30 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-599-сон.

МИРЗО УЛУҒБЕК ҲУКМРОНЛИГИ ДАВРИДА ЕР ЭГАЛИГИ, ВАҚФ-МУЛКЧИЛИК ВА СОЛИҚ ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Толипов Ф.С.

т.ф.н., доцент, Давлат Солиқ қўмитаси ҳузуридаги Фискал институт

Аннотация: Мақолада Мовароуннаҳрда Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида ер эгалиги, вақф-мулкчилик тизими ва айрим солиқ турларининг ижтимоий-иқтисодий жиҳатлари хусусида сўз юритилган. Унда суюрғол, тархонлик, вақф мулклари ва уларнинг жамият ҳаётидаги ўрни, хирож, тамға каби солиқларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти баён қилинган. Мақолада ер эгалиги ва солиқ тизимидаги муҳим ислохотлар, амалга оширилган чора тадбирлар, уларнинг давлат ва жамият ҳаётидаги аҳамияти таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Мирзо Улуғбек, ер эгалиги, солиқ, вақф, суюрғол, тархонлик, ислом дини, жараён, муносабат, ҳукмдор, амалдор, бек, амир, тақсимот.

Аннотация: В статье рассматривается землевладельческая, вакуфно-имущественная и налоговая политика Мирзо Улугбека в Мавареннахре, особенности отдельных видов налогов в Средней Азии, а также их социально-экономические аспекты. В нём описывается социально-экономическое значение таких видов налогов как харадж, тамга, а также землевладения как, суюргалы, тарханы, вакуфы и их роль в государственной и общественной жизни. В ней рассматриваются значения проводимых реформ по землеиспользования и принятые меры в налоговой системе и их некоторые особенности.

Ключевые слова: Мирзо Улугбек, землевладения, налог, вакуфы, суюргал, тархан, ислам, процесс, отношение, правитель, чиновник, бек, амир, распределение.

Abstract: The article deals with landowning, waqf-property policy, tax system, as well as socio-economic functions of certain types of taxes in Central Asia during the reign of Mirzo Ulugbek. It describes the socio-economic significance of such types of taxes as kharaj, tamga, as well as land ownership such as suyurgals, tarkhans, waqfs and their role in public life. It examines the ongoing important reforms and the adoption of measures taken in the tax system and some of their features during the reign of Mirzo Ulugbek in Movarounnahr.

Key words: Mirzo Ulugbek, land ownership, tax, waqf, suyurgal, tarkhan, Islam, process, attitude, ruler, official, bek, amir, distribution.

1. Кириш.

Бугунги кунда ижтимоий-гуманитар фанлар, айниқса тарих фанини ўрганишда муҳим бир омил борки, бу ҳам бўлса, жаҳон тадқиқотлари тизимида устувор ўринни эгаллаб келаётган тарихий шахснинг ролини очиб бериш, тадқиқ қилиш, бошқача айтганда, ўша тарихий шахснинг давлат ва жамият ҳаётидаги фаолиятини

ўрганишдир. Муҳими ўша тарихий шахс яшаган даврдаги ижтимоий муҳитни, тарихий жараёнларни тўғри ва ҳаққоний ёритиш, ўрганиш ҳамда таҳлил қила билишдан иборат. Шу боисдан тарих фанида илмий тадқиқотлар олиб борар эканмиз, ҳар бир тарихий шахснинг давлат ва жамият ҳаётидаги ўрнини чуқур англаб етсак, унга тўғри баҳо бера олсак, ўша давр тарихий-ижтимоий муҳитини холис ёрита олган бўламиз.

Ўзбекистон тарихида муҳим рол ўйнаган, теурийлар даврида Мовароуннаҳр ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётида ўзига хос ўрин тутган тарихий шахслардан бири, давлат ва жамоат арбоби, ҳукмдор, фан ва маданият ҳомийси, олим Мирзо Улуғбекдир. Мирзо Улуғбек Мовароуннаҳр ҳаётида кечган мураккаб бир даврда, мамлакатда ички низолар, ўзаро тахт учун курашлар авж олган, ер эгалиги кучайган, солиқлар муттасил ошиб кетган бир даврда ҳокимиятни бошқарди. У ўзининг оқил ва доно сиёсати, адолатли бошқаруви билан Мовароуннаҳр ҳаётида муҳим рол ўйнади, ер эгалиги, вақф-мулкчилик ва солиқ тизимини тартибга солишга эришди, ўзаро ички ва ташқи урушларга барҳам берди. Муҳими, фан ва маданият ривожига муҳим ҳисса қўшиб, қатор ер эгалиги, вақф-мулкчилик ва солиқ тизимини тартибга солди. Йирик ер эгаларига мулкка эгалик қилишда, солиқ ундиришда айрим имтиёзлар берди, солиқларни давлат хазинасига тушишини назорат қилди, диний уламо ва авлиёларга вақфларни тўғри тақсимлай олди, бир қанча имтиёзлар берди, улардан олинаётган даромадларни оддий халқнинг ночор қатламларини моддий қўллаб-қувватлашга йўналтирди.

Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида ер эгалиги ва солиқ тизими тарихнинг олдинги давларига нисбатан бирмунча ўзгарган. Ҳукмдор даврида худди Амир Темур ҳукмронлиги давридагидек давлат олдидаги алоҳида хизматлари учун юқори мартабали инсонларга, суюрғол, танҳо, иқта, дин пешволари, яъни уламо ва авлиёларга эса вақф мулклари тақдим қилинган. Шу билан бирга уларга бирор мол-мулкдан солиқ йиғиб олиш ҳуқуқи ҳам берилган. Бундай ҳуқуқ кўлаб вақф мулкларининг эгаси Хожа Аҳроп Валий ва унинг авлодларига ҳам тақдим этилганлиги тарихдан аён. Мазкур мақолада Мовароуннаҳр ижтимоий-иқтисодий ҳаётида Мирзо Улуғбекнинг ўзига хос тутган ўрни, давлат ва жамоат арбоби, ҳукмдор сифатида ер ва мол-мулк эгалиги ҳамда солиқ тизимини бошқаришдаги ўрни хусусида сўз юритилади.

2. Адабиётлар таҳлили.

Ўрта Осиёда ер эгалиги, солиқ ва вақф-мулкчилик тизими азалдан маҳаллий ва хорижий олимларни қиқзиқтириб келган. Бу борадаги тадқиқотлар хорижий олимларнинг диққат эътиборидаги масала сифатида қатор илмий адабиётларда ўз аксини топган. Жумладан, бу борада В.В Бартольд, Махмуд ибн Вали, В.П Наливкин, О.Д Чехович, К.К Пален, Н.Г Борозна, И. М Фильштинскийларнинг тадқиқотлари ўрта асрларда Ўрта Осиёда ер эгалиги, солиқ тизими ва вақф мулклари тарихига бағишланган тадқиқотлар сирасига киради. Айни пайтда малакатимизнинг тарихчи олимлари томонидан ҳам Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида ер эгалиги ва солиқ тизимининг у ёки бу жиҳатлари тадқиқ этилган. Булар қаторида Я.Ғуломов, Б. Ахмедов, А. Асқаров, Ҳ.Бобобеков, Ш. Каримов, Қ. Усмонов. Р. Муртазаева, Азамат Зиё, Н. Обломуродов, Ф. Толипов, С.Д Болтабоев. Б. Маллабоевларнинг илмий тадқиқотлари, китоб ва рисоалари алоҳида аҳамиятга молик бўлиб, уларда Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида Мовароуннаҳр ҳаётида кечган ижтимоий-сиёсий жараёнлар, иқтисодий ва маданий ҳаёт, шу жумладан солиқ ва ер эгалиги муносабатлари ўрганилган.

Биргина ер эгалиги, вақф-мулкчилик тизими, солиқлар тарихи ва уларнинг давлат ҳаётидаги ўрни масалалари Қ. Усмонов. Р. Муртазаева, Азамат Зиё, Н.

Оболмуродов, Ф. Толиповлар томонидан тадқиқ этилган бўлиб, уларнинг дарслик ва асарларида ўрта асрларда ер эгалиги муносабатлари, хусусан Мирзо Улуғбек даврида мазкур тизимнинг ўрни масалаларига алоҳида урғу берилган. Вақф мулклари ва уларнинг жамият ҳамда диний уламолар ҳаётидаги ўрни масалалари Д Болтабоев. Б. Маллабоевларнинг илмий тадқиқотларида ҳам ўз ифодасини топган. Бу борадаги тарихий маълумотлар шунингдек, Я.Ғуломов, Б. Ахмедов, А. Асқаров, Ҳ.Бобобеков, Ш. Каримовлар томонидан амалга оширилган илмий ишлар, чоп этилган мақола ва монографияларда ҳам қайд этилганлиги эътиборга моликдир. Чунки, мазкур илмий ишларда ушбу мавзуга оид маълумотлар чуқур тадқиқ этилмаган бўлсада, олимлар ўзаро солиштирма-қиёсий тарзда бу борада ўз илмий хулосаларини бериб ўтганлар.

3. Тадқиқот методологияси.

Мақола тарих фанининг муҳим принциплари, хусусан объективлик, изчиллик, тарихий ҳамда ижтимоий воқеа ва ҳодисаларни хронологик асосда ўрганиш, манба ва даллиларга таяниш ва уларнинг ҳаққонийлигига асосланиш тамойиллари негизда ёритилди. Мақолада айрим манбаларни контент-таҳлили, ижтимоий-тарихий таҳлили ва манбалар билан ишлаш методларига ҳам эътибор қаратилган. Ижтимоий-гуманитар фанларда ҳар қандай илмий тадқиқот ўзига хос методологик жиҳатдан ёритилганлиги билан ажралиб туради. Муҳими ушбу мақола юқорида қайд этилган тамойиллар ва усуллар билан бирга, тарихий манбалар таҳлиliga асосланган ҳолда ёритилган.

4. Таҳлил ва натижалар.

Азалдан Ўрта Осиё минтақасида кечган мураккаб ижтимоий-иқтисодий муносабатлар, этномаданий жараёнлар, ҳудудларнинг табиий иқлим шароитлари ўлкамизда ерга эгалик қилиш, уларни тақсимлаш ҳамда солиқ масалаларида ўзига хос тизим шаклланишларини тасдиқлайди. Бунга айниқса минтақада қадимдан мавжуд бўлган анъанавий аграр муносабатларнинг устуворлиги, қўл меҳнати ҳамда сунъий суғоришга асосланган қишлоқ хўжалиги, умуман хўжалик алоқалари ва муносабатларнинг ўзига хос механизми таъсир кўрсатган. Аслида ерга эгалик бу, қишлоқ хўжалигида ўлка учун анъанавий бўлган ишлаб чиқариш ва эгаликнинг ўзига хос тизими бўлиб, суғорма ва лалми деҳқончилик асосидаги хўжалик муносабатлари ва турмуш тарзининг бир бўлаги ҳисобланган. Жумладан, бундай ерлар ҳукмдорлар, амалдорлар ва катта ер эгалари томонидан бошқарилиб, уларга бу борада айрим имтиёзлар ҳам берилган.

Хусусан, Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги йилларида Мовароуннаҳрда йирик ва майда ер эгалари маълум ерлар ва мулкларга эгалик қилиши билан бирга, уларни тасарруф этиш, сотиш ҳуқуқига ҳам эга бўлганлар. Айниқса йирик амалдорлар бундай ерларнинг хўжайинлари бўлиб, уларга халқдан солиқлар йиғишда ҳам маълум имтиёзлар берилган. Шу боисдан улар бундай солиқларни тўплашда айрим мажбуриятларга эга бўлишиб, давлат хазинаси олдида жавобгар бўлганлар. Мирзо Улуғбек ўз даврида худди Амир Темур давридаги каби солиқ тўплашнинг вилоятлар ва улуслар тизимидан фойдаланган (Темур тузуклари, 1991). Бунда барча тушумларни марказий давлат хазинасига тўпламасдан, уларни вилоятлар, туманлар, бекликлар ихтиёрида қолдириб, уларга ўзлари халқ эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда фойдаланиш имкониятини берганлар. Ерга эгалик ҳукмдорлар ва катта ер эгаларининг жамиятдаги мавқеидан келиб чиққан ҳолда азалдани ўзига хос тарзда шаклланиб, Мирзо Улуғбек даврида мавжуд бўлган ана шундай ерга эгалик шакллари билан бири, суюрғол ҳисобланган.

Суюрғол ерлари- бу Мовароуннахр, Хуросон ҳудудларида анъанавий тарзда мавжуд бўлган турли катта-кичик ҳажмдаги ер ва мулклар бўлиб, давлатга қарашли ерлардан ажратилиб, алоҳида тоифадаги шахсларга тақдим этилган. Бундай ерлар баъзан наслдан-наслга ўтиб келган бўлиб, суюрғол эгаси солиқ тўлашда айрим имтиёзларга ҳам эга бўлган. Бундай ернинг, мол -мулкнинг эгалари асосан катта ер эгалари бўлиб, бундай ерларда улар ёлланма деҳқонларни ишлатганлар ва улардан турли солиқларни ундириб, давлат хазинасига тушишини таъминлаганлар. Яъни бунда суюрғол эгаларига солиқ йиғиш ҳуқуқи ҳам берилган (Обломуродов, Толипов, 2009).

Суюрғол ерлар аслида давлатга қарашли бўлсада, ундан турли хил мақсадларда фойдаланилган. Уларнинг шакли қандай бўлишидан қатъий назар, мақсад битта – аҳоли бандлигини таъминлаш, шу асосда ерни ишлаш, ундан ҳосил ундириш, солиқларни ўз вақтида тўлаш ва бозорни мўл-кўл маҳсулот билан таъминлаш бўлган. Аслида суюрғол атамаси ўрта асрларда инъом этилган, совға, қилинган ер, сув, мол-мулкка нисбатан ишлатилиб, бундай ер ва мол-мулклар хусусан Мовароуннахрда бошқа темурий ҳукмдорлар давридаги каби Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида давлат ва ҳукумат олдидаги алоҳида хизматлари учун бой-бадавлат кишилар, амалдорлар, юқори лавозим эгаларига берилган (Обломуродов, Толипов, 2009).

Яъни, Мирзо Улуғбек давлат олдидаги алоҳида хизматлари учун саркардалар, вилоят ҳокимлари, беклар ва бошқа ҳурмат-эътибордаги алоҳида тоифа кишиларга деҳқончилик ерлари, яйловлар, ариқ ва каналларни суюрғол тарзида инъом этган. Ушбу тизимнинг яна бир ўзига хос томони шунда бўлганки, уларни бошқарган ер эгалари ўзларига тортиқ қилинган жойлардаги аҳолидан олинган давлат солиқларини тўлалигича ёки маълум улушини ўзларига олишлари назарда тутилган. Аммо бу борада кўпинча меъёридан чиқиш ҳоллари ҳам содир бўлиб, бу ҳолат аҳоли норозиликка сабаб бўлган.

Айниқса XVI – XVIII асрларда Ўрта Осиёда суюрғол тизими янада кенгайган. Хусусан, бу даврга келиб йирик қишлоқлар, туман ва вилоятларнинг бир қисми ҳам суюрғол тарзида алоҳида тоифа шахсларга қилган меҳнатлари эвазига тортиқ қилинган. XIX аср ўрталарига келиб суюрғол ерлар “мерос ерлар” деб атала бошланган. Тарихий манбаларда Хуросонда балх ва Қандаҳор вилоятлари Мирзо Улуғбек авлодларига суюрғол қилинганлиги ҳақидаги маълумотлар учрайди. Бундай ерлар давлатга катта хизматлар қилган, халқ манфаати учун меҳнат қилган лойиқ кишиларга берилган бўлиб, унга ўз даврининг имтиёзи сифатида қаралган.

Тархонлик- бундай ерлар ва мулклар эса суюрғолларга ўхшаш бўлиб, мамлакат тожу-тахти учун қилинган катта хизматлар эвазига берилган. Тархонлик ёрлиқларини фақат лашкарбошилар ва ҳарбий мансабдорларгина эмас, савдогарлар ҳам олишлари мумкин бўлган. Манбаларда келтирилишича, тархон эгаларининг аксарияти бой-бадавлат кишилар бўлган. Масалан, бу даврда Хирот атрофидаги мулклар Дарवेशали Тархон, Самарқанд ва Бухоро атрофидаги айрим ерлар Абу Али Тархон қўлида тўпланган эди. Давлат ҳукмдори Захириддин Муҳаммад Бобур Абу Али Тархоннинг шохона ҳаётини тасвирлаб, унинг хашаматли саройи, хизматидаги уч минг кишидан иборат хизматкорлари ҳамда навкарлари, ўтказган дабдабали тўй томошалари, берилган қимматбаҳо совға саломлари тўғрисида ёзиб қолдирган (Бобурнома, 1994)

Темурийлар ҳукмронлигининг сўнгги даврида Бухоро, Самарқанд, Шахрисабз ва бошқа вилоятларнинг деҳқонларидан ҳамда шаҳар аҳолисидан йиғиладиган давлат даромадларининг анчагина қисми тархонлар қўлида тўпланиб, Мовароуннахрда улар катта мавқега эга эди. Тархонларнинг суюрғоллардан фарқи шунда бўлганки, мамлакатнинг сиёсий ҳаётида унинг эгаларнинг нуфузи катта бўлиб, улар айрим сиёсий ҳуқуқлардан ҳам фойдаланганлар. Ҳатто ўзаро низолар

вақтида тархоннинг қўллаб-қуватлаши натижасида айрим вилоят ҳокимлари ўз вазифаларидан озод қилинган ёки тахтга ўтказилган.

Тархонлик эгалигида кўчманчи ва ярим ўтроқ аҳоли тархон эгасининг чорвасини боқиб, уларга кўчиш ва қўйлар юнгини олиш даврида ёрдамлар берганлар. Ҳарбий юришлар вақтида ўз эгасининг ҳузурига ўз отлари ва қуроллари билан келиб, турли хизматларини қилганлар. Бундан ташқари, тархон эгалари турли миқдордаги солиқларни тўлаб, давлат хазинасига катта улуш қўшганлар. Мирзо Улуғбек катта ер эгалари ҳамда ҳукмдорларга бундай катта имтиёзларни беришининг боиси, биринчидан ўз мавқеини мустаҳкамлаш бўлса, иккинчидан, унинг эгалари малакатдаги қурилиш ва ободонлаштириш ишларига молиявий кўмак берганлар, учинчида тархонлар оддий халқ тўлай олмаган катта миқдордаги айрим солиқларни тўлаб турганлар. Оддий халқнинг ер ва мулклари ҳам тархонларга бириктирилган бўлиб, тархон эгалари кўмагида халқдан солиқлар тўпланган. Агар солиқлар тархонлар томонидан ўз вақтида йиғиб олинмаса ёки ўз вақтида тўланмаса, тархонлик ерлар тортиб олинган ва бошқа ҳукмдорларга тақдим қилинган. Шу боис Мирзо Улуғбек Амир Темур каби ерга эгалик қилиш ва давлатни бошқаришнинг ўзига хос қулай усулларида кенг фойдаланганлиги бежиз эмас.

Шунингдек, Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида аҳолининг барча қатламлари тарихнинг олдинги даврларида бўлгани каби, барча учун мажбурий бўлган ер солиғи *хирож* тўлашлари шарт бўлган. Хирож миқдори ҳосилнинг $\frac{1}{3}$ (баъзи манбаларда унинг миқдори $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ эканлиги қайд этилади) қисмига қадар етган эди, баъзан ундан ортиқ бўлган. Хирож ва бошқа солиқлардан ташқари, зироатчи аҳоли гарданида бошқа солиқ турлари ҳам бўлган. Деҳқонлар ўз қурол-аслаҳалари билан каналлар қазилар ва тозалар, йўл қуриш ва эски йўللارни таъмирлар, кўприклар, шаҳар қалъа деворлари барпо этиш ва шу кабиларни бажаришга мажбур қилинганлар. Бу кейинчалик Хива хонлигида “бегар” деб аталган (Аскарлов, 1992). Дастлабки йилларда Мовароуннаҳрда солиқлар ва уларнинг турлари анча кўпайиши билан бир қаторда, маҳаллий ҳукмдорлар ўз ҳарбий юришларини қўллаб-қувватлашлари учун аҳолининг айрим бой табақаларига солиқ тўлашда баъзи имтиёзлар ҳам беришган.

Бу даврда хирож аҳолининг этник, ижтимоий мансублигидан қатъий назар барча учун мажбурий тўлов тури ҳисобланган. Солиқ миқдори аҳолининг бой-камбағаллигига қараб, ер, мол-мулк миқдори ҳамда оиланинг нуфузига қараб белгиланган. Ундирилган солиқ махсус тайинланган солиқ ходимлари, “Мушриф” лар томонидан қуйи бошқарув вакиллари, яъни ер-сув жамоаси раислари, қишлоқ оқсоқоллари, диний маҳкамаларнинг ҳамда вақф мулклари эгалари кўмагида амир, хон, бек хазинасига туширилган (Обломуродов, Толипов, 2009). Солиқларни тўламаган шахслар бой ва амалдорлар ерида ишлаб бериш, қўшимча ҳақлар ундириш, айрим ҳолатларда тан жазоси бериш каби жазоларга тортилган. Ҳар бир фуқаро хирож тўловига шахсан ўзи жавобгар ҳисобланган. Кам ерли ва ерсиз деҳқонлар томонидан белгиланган солиқ ўз вақтида тўланмаса, ушбу масалага ер-сув жамоаси раислари ва қишлоқ оқсоқоллари жавобгар бўлмаганлар.

Хирож солиғи фақат ҳосил пишгач, йиғилиб, иккинчи ёки учинчи ҳосил учун солиқлар олинмаслиги тўғрисидаги қоида ҳам амал қилган. Баъзан у натура билан тўланган. Агар фуқаро пул билан тўлашни хоҳласа, йиғимнинг бир қисми жорий нархларда баҳоланган. Шуни айтиш керакки, чорвачилиқдан келадиган даромадлар хазинага тўлиқ миқдорда ўтмасдан, солиқнинг кўп қисми натура тарзида ундирилган. Чунки айрим ҳолларда бундай солиқлар ҳисобидан сарой хизматчилари озиқ-овқат билан таъминланган. Манбаларда натура солиғи 40 та қўйдан – 1 та қўй, 120 тадан 200 тагача қўйдан – 2 та, 300 қўйдан – 3 қўй олинган. Шу билан бирга, айрим манбаларда фойдали қазилмалардан фойдаланувчилар учун ҳам солиқ

Йиғилганлиги ҳақида маълумотлар келтирилган. Жумладан, Хутталон (ҳозирга Қўлоб) мамлакатадаги тоғларда олтин, кумуш, қалайи, темир, мис ва бошқа металллар кўп учраган. "Ўша вилоятда ўлпон тўлайдиган аҳоли учун энг муҳим солиқ олтин ҳисобланган, чунки бир неча қишлоқларда солиқ олтин билан тўланган, деб ёзади Маҳмуд ибн Вали. Манбаларда Улуғбек томонидан бир қанча солиқ имтиёзлари жорий қилинганлиги баён этилган. Бундай имтиёзлар қуйидагилар бўлган.

Қўриқ ерларни ўзлаштирганлар ва кориз қурганлар учун алоҳида имтиёзлар; Тархон унвонига эга кишилар учун алоҳида имтиёзлар; Ҳарбий юришлар пайтида қўшинга моддий ва молиявий қўмак берган аҳоли учун алоҳида солиқ имтиёлари ва.ҳ.к.

Тарихчи Абдураззоқ Самарқандийнинг ёзишича, кумуш кепак динорининг икки мисқоли – бугунги санокда тўққиз грамм кумушга тўғри келган. Ўша пайтда Язд аҳолисидан йиғиладиган солиқлар ичида кийим-кечак ва ипак сотувчилардан тўпланадиган тамға солиғи ҳам бўлган[10. 38-92 бетлар]. Давлатнинг айрим эҳтиёжларини қоплаш учун мавжуд солиқлардан ташқари янги солиқлар ҳам жорий қилинган. Масалан, ўша даврда уруш ва ҳарбийлар манфаатлари учун ҳар бир хўжалик бошига пул тўплаш одати бўлганлиги ҳақидаги маълумотлар мавжуд. Шохруҳ ўлиmidан кейин Эроннинг жануби ва Ироқдаги барча ерларда хўжаликлардан солиқ ундирилган. Масалан, биргина Язд вилоятининг ўзида 70 тумандан пул тўплаб олинганлиги бунинг исботидир (Болтабоев, 1995).

Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги давридаги муҳим солиқлардан яна бири тамға солиғи бўлиб, у аслида мўғуллар ҳукмронлиги даврида Ўрта Осиё, Эрон, Олтин Ўрда ҳудудларида жорий қилиниб, ҳунармандлар ва савдогарлардан ундирилган (Маҳмуд ибн Вали, 1977) ва хазина учун йиғилган. Ушбу солиқни жорий этилиши натижасида мўғул ҳукмдорлари каттагина фойдалар олганлар. Ушбу солиқ маҳаллий халқ, асосан савдогарлар ва ҳунармандлар зиммасига оғир юк булиб тушган. Мазкур солиққа кўра, ҳар бир солиқ тўловчи ўз даромадидан келиб чиқиб, уни маълум муддатда тўлаши шарт бўлган. Амир Темур ва темурийлар ҳукмронлиги даврида эса ердан олинадиган солиқларни камайтириш ҳисобига ушбу солиқ тури сақланиб қолган бўлсада, соҳибқирон савдо ва ҳунармандчилик масаласида савдогарлар ва ҳунармандларга бошқа бир қанча имтиёзлар яратиб берган. Мазкур солиқ Мирзо Улуғбекнинг Мовароуннаҳрда ҳукмронлиги даврида ҳам сақланиб қолган. Хусусан ҳукмдор даврида ер солиғини камайтириш ҳисобига амалда бўлган анъанавий "тамға" солиғини вақтинча ушлаб турган. Ҳукмдор ўз даврида Мовароуннаҳрда пул ислохотларини ўтказди, яъни пулларни бир жойда зарб қилишни жорий этади. Бундан мақсад мамлакатнинг бир неча шаҳарларида зарб қилинган тангалар кўпайиб, турли қаллобликлар ва пулнинг қадрсизланишини, бозорларда қалбаки зарб қилинган тангалар кўпайишини олдини олди. Яъни, ҳукмдор қалбаки пулларни йўқотиб, ўрнига янги олтин ва мис тангалар зарб қилишни жорий этади. Натижада халқнинг мис тангаларга ишончи ортиб, савдо-сотик жонлана бошлайди. Аммо бу ислохотдан сўнг пул майдаловчи саррофлар, қисман бўлсада олдинги эркинликларидан маҳрум бўладилар.

Айрим ҳолларда мамлакат иқтисодий ҳаётидаги инқироз ҳолатлари натижасида кўрилган зарар албатта савдо-сотик ва ҳунармандчиликдан олинадиган тамға ҳисобидан қопланган. Ушбу солиқ тури мўғуллар даврида жорий қилиниб, гарчанд Амир Темур даврида ҳам сақланиб қолган бўлсада, уни чеклашни ҳеч ким Амир Темурга очик айта олмаган. Бу анъана Мирзо Улуғбек даврида ҳам мавжуд бўлиб, бу ҳолат бой-бадавлат кишилар, айниқса йирик савдогарларнинг ҳукмдорга нисбатан норзилигини кучайтиради. Бу фурсатдан фойдаланган Мирзо Улуғбекнинг ўғли Абдулатиф Мирзо ўша пайтда Балх ҳокими бўлганлиги боис,

ҳоким сифатида шаҳарда тамға солиғини бекор қилади. Натижада мамлакатдаги йирик мулкдорлар ва ер эгалари Абдулатифни қўллаб-қувватлай бошлайдилар. Доимо Самарқанд тахти учун даъвогарлик қилиб келган Абдулатиф фурсатдан фойдаланиб, отаси ўлимидан сўнг, Самарқандни эгаллаб, тезда Мовароуннаҳрда тамға солиғини бекор қилганлиги ҳақидаги маълумотлар мавжуд (Бердимуродов, 2009).

Абдулатиф мирзо отаси Улуғбекка қарши исён бошларкан, халқ уни қўллаб-қувватлаши учун, ҳукмронликни қўлга киритса, тамға солиғини бекор қилишни ваъда берган. Аммо у бунга амал қилмади, натижада Мирзо Улуғбек ўлимидан сўнг ўзаро ички низоларга қарамасдан бу даврда солиқларни ҳисоблаб чиқиш қоидалари одинги даврлардагидан янада оғирлаша бошлайди, натижада Абдулатифнинг мамлакатдаги обрўси тушиб кетади. Айниқса, XVI-XVII асрларда ер эгаллиги муносабатлари хон ва беклар ўртасидаги ўзаро келишмовчиликлар, солиқларнинг ошиб кетиши каби омиллар мамлакат нуфузига путур етаказган.

Шунингдек, бу пайтда чорвадан солиқ натура тарзида ундирилган. Бунинг устига маҳаллий ҳокимлар фойдасига солиқнинг яна бир тури – «закоти-чакана» ҳам ундириб олинган. Масалан, Бухорода манғитлар, қўнғиротларнинг биринчи хонлари томонидан Хивада, минглар томонидан Қўқонда кўпгина чорвачилик билан боғлиқ янги солиқлар жорий этилган. Бухоро хонлигида уруш маҳали, ҳар бир оиладан одатдагидек, фавқулотда солиқ (жул) йиғиб олинган. Унга кўра, мазкур солиқ товар ва мол-мулк нархининг 1,5 фоизи миқдорида йиғиб олинган, кейинчалик, вақт ўтиши билан у доимий солиққа айланиб кетган (Ўзбекистон ССР тарихи, 1957).

Бир сўз билан айтганда, Мирзо Улуғбек бошқаруви даврида худди Амир Темур давридаги каби солиқ юки ернинг унумдорлиги ва тегишли равишда белгиланган баҳоларга мувофиқ ҳисоблаб чиқилган. Масалан, агар деҳқон доимий суғорма деҳқончилиги билан шуғиллансагина, мазкур ерлардан олинадиган солиқни тўлиқ тўлаш имкониятига эга эга бўлган. Лалми деҳқончилиги билан шуғилланадиган аҳоли эса солиқнинг фақат чорак қисминигина тўлаганлар.

Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида мавжуд бўлган ер, мулк эгаллиги ва уларни ажодлардан авлодларга қолдиришнинг яна бир тури, бу вақф мулкчилигидир. Вақф – ислом дини анъаналарига мувофиқ, давлат ҳукмдорлари томонидан жорий қилинган, шунингдек, айрим кишилар томонидан диний муассасалар, масжидлар, мадрасалар ихтиёрига даромаддан фойдаланиб туриш, аммо сотмаслик шарт билан ўтказилган ёки васият қилиб қолдирилган ер-сув, мол-мулк, бино ва бошқалардир. Вақфдан тушган даромадлар ўша диний муассасалар фаолиятини яхшилаш ва уларда хизмат қиладиган диндорлар, толиби илмлар эҳтиёжлари учун сарфланган. Ўрта асрларда ер, сув, тегирмон, жувоз, бозор, карвонсаройлар ҳам вақф қилинган. Бундай мол-мулкдан авваломбор сайидлар, эшонлар авлодлари ҳамда хўжалар фойдаланиб, катта имтиёзларга эга бўлганлар.

Мовароуннаҳрда Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида вақф мулкларининг ўзига хос ўрни бўлиб, уларнинг эгалари, яъни йрим тоифа кишилар умумдавлат ва маҳаллий солиқлардан батамом ва қисман озод этилганлар. Бундай кишилар тоифаси олий мусулмон жамоаси аъзолари ва Муҳаммад Пайғамбар авлодларидан бўлган сайидлар, эшонлар ва хўжалар эди. Тарихий адабиётларда Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Аҳрор Валий, Бухорода Муҳаммад Ислом хўжа Саъд (Жўйбор хўжалари), Чодак хўжалари ва уларнинг авлодлари шундай катта имтиёзларга эга бўлганликлари келтириб ўтилади (Маллабоев, 2004; Болтабоев, 1995). Ана шундай диний уламолардан бири темурий ҳукмдор Мирзо Улуғбек даврида яшаган Хожа Аҳрор валийдир. У ўз даврининг бадавлат, обрўли, диний уламо ҳамда авлиёси сифатида танилган бўлиб, бутун Мовароуннаҳрда давлатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта нуфузга эга бўлган. Уни шу даражага етказган жиҳат, бу авваломбор,

унинг диний илми, пир ва авлиёлик даражаси бўлиб, ўз қўл остида катта миқдордаги вақф мулклари, яъни ер-сув, мол-мулкнинг тўпланганлиги эди.

Тарихий адабиётлар ва илмий тадқиқотларда қайд этилишича, унинг йирик шаҳар ва қишлоқларда улкан миқдордаги вақф мулклари, хусусан ерлари, яйловлари, карвонсаройлари, сардобалари, бозорлари, тимлари, савдо расталари, дўконлари, ҳаммомлари, тегирмонлари, мойжувозлари бўлган (Обломуродов, Толипов, 2009). Ул пири муршид ва авлодалари гарчанд солиқ ва бошқа тўловлардан озод этилган бўлсада, ўз ихтиёрлари билан давлат хазинасига маълум миқдордаги солиқлар ва ҳукмдорларга совға ва эҳсон тариқасида доимо мол-мулкларидан бир қисмини ўтказиб турганлар. Жумладан, Хўжа Ахрой валийнинг катта миқдордаги ғалла, дон ва бошқа қишлоқ хўжалик экинлари билан боғлиқ ҳар йили давлатга тўлайдиган солиғининг ўзи 80 минг ботмонни ташкил этган (Маллабоев, 2004). Хожа Аҳрор Валий ўша даврнинг маърифатли ва халқпарвар кишиси ҳисобланган. У вақфдан тушган даромаднинг маълум қисмини хайрли ишларга сарфлаган, оддий халқ, бева-бечоралар, мискину-фақирларга хайр-эҳсон тариқасида тарқатган. Халқ манфаатини ҳимоя қилган, кўплаб масжидлар, кўприклар, тим ва сардобалар, бозорлар қурдирган, йўллар ва қабристонларни обод қилган.

Тарихий адабиётлар ва илмий тадқиқотларда қайд этилишича, унинг йирик-йирик шаҳарларда карвонсаройлари, сардобалари, бозорлари, тимлари, савдо расталари, дўконлари, ҳаммомлари, тегирмонлари, мойжувозлари бўлган. Хўжа Аҳрор Валий ва унинг авлодларига тегишли мулклар Ўрта Осиё ҳамда шимолий Афғонистон ҳудудларида 64 та қишлоқ, 1300 га яқин турли катта ўлчамдаги ерлари ва яйловлари бўлган. Умуман, тадқиқотлар машҳур диний уламолар Мовароуннаҳр ҳаётида муҳим рол ўйнаб, улар ўзларининг Бухоро, Миёнқол, Самарқанд, Тошкент, Саврон, Туркистон, Ахсикат, Насаф, Ҳисор, Термиз, Қубодиён, Балх, Бадахшон, Ҳирот, Марв, Мурғоб, Машҳад ва бошқа жойларда катта миқдорда вақф мулкларига эга бўлганлигини тасдиқлади (Кутбаев, 1970). Вақф мулкига эгалик ҳақидаги ёрлиқ “Вақфнома” деб аталган. Улар подшо, бек, амир ёхуд хонлар томонидан тасдиқланиши шарт бўлиб, аждодлардан авлодларга ўтиб келган. Бу эса ўз даврида давлат ва жамият ҳаётида диннинг, диний уламолар ва вақф мулкларининг ўзига хос ўрни бўлганлигидан далолат беради. Бу эса Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида ер эгаллиги, солиқ ва вақф мулкчилиги тизимининг шаклланиши, тарихий ривожланишини илмий манбалар ҳамда тарихий ҳужжатлар асосида алоҳида ўрганишни тақоза этади.

5. Хулоса ва таклифлар.

Умуман, хулоса қилиб айтганда Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида минтақада ер эгаллиги, вақф мулклари ва солиқ тизими узоқ йиллар мобайнида шаклланган ер ва мулкка бўлган муносабатнинг ўзига хос анъаналари асосида ривожланганлигини кўрсатди. Авваломбор бунга ўлканинг табиий иқлим шароити, географик ўрни, қишлоқ хўжалиги, деҳқончилик, чорвачилик, савдо ва ҳунармандчиликнинг ўзига хос хусусиятлари таъсир қилган. Бундай омиллар азалдан аҳоли турмуш тарзига таъсир этиб, суюрғол, тархонлик, иқтаъ каби ер эгаллиги турлари ва айрим солиқ турларининг ўзига хослигида акс этган. Вақф мулкчилиги тизими ҳам ижтимоий, иқтисодий ҳаётда ва аҳоли турмуш тарзида муҳим рол ўйнаб, улар диний уламоларнинг жамият ҳаётидаги ўрни юқори даражада бўлганлигини тасдиқлайди. Аждодларимизнинг буюк тарихий мероси ва тажрибасидан келиб чиқиб, бугунги кунда Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган солиқ тизмидаги изчил ислохотлар даврида соҳани такомиллаштиришда Мирзо улуғбек ҳукмронлиги давридаги каби қуйидаги тамойилларга янада кенгроқ эътибор қартилса мақсадга мувофиқ бўлади:

Биринчи тамойил – ижтимоий муҳофаза тамойили;

Иккинчи тамойил – даромдаларини ҳисоблашдаги аниқлик тамойили.

Учинчи тамойил – солиқларни юқоридан қуйига қараб камайиб бориш тамойили. Умуман, Мирзо Улуғбек даврида ер эгалигининг ўтмишда шаклланган турлари сақланиб қолиши, гарчанд катта ер эгаларига маълум имтиёзлар берган бўлсада, ҳукмдор шу орқали йирик амалдорларинг солиқларини давлат хазинасига тушишинини, аҳоли бандлигини таъминлаган, халқдан солиқ ундиришда мулкдорлар кўмагидан унумли фойдаланган. Йирик ер эгаларидан олинаятган даромадларнинг маълум қисмини оддий халқнинг моддий аҳволини яхшилашга йўналтирганлигини тасдиқлади.

Адабиётлар:

Аскарлов А. (1992) Ўзбекистон халқлари тарихи // Академик Аскарлов А. таҳрири остида. Т., 81. Бет.

Бердимуродов А. (2009) «Билмадим, не эди гуноҳим?» ёхуд Улуғбек фожеасининг асл илдизлари нимада эди ?. // Солиқ тўловчининг журнали. феврал. 60-61 бетлар.

Бобур Захириддин Муҳаммад (1994) “Бобурнома”. Т., 157-бет.

Бобобеков Х, Каримов Ш (2000) Ўзбекистон тарихи. Т., 38-92 бетлар.

Болтабоев С.Д. (1995) Вакфное имущество в Туркестанском крае во второй половине XIX и в начале XX веков. Авторе. Дисс... канд. ист. Наук. – Т., -С 38-92

Маллабоев Б. (2004) Чоризмнинг Туркистонда вақф мулкчилиги сиёсати (Хўжа Ахрор Валий авлодлари вақф мулклари мисолида). тарих. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Автореферати. -Т, Б. 13-21.

Махмуд ибн Вали. (1977) Море тайн относительно доблестей благородных.(Введение, примечания, указатели Б.А. Ахмедова) Ташкент, С.38 - 92.

Обломуродов Н., Толипов Ф. (2009) Ўзбекистонда солиқлар тарихи. Т, 68-бет.

Темур тузуклари. Т., 1991. 72-73 бетлар.

Ўзбекистон ССР тарихи (1957) Т. Ўз ФА. 4 томли.1 том. 2-китоб. 42 б.

Кутбаев. З.А. (1970) К истории вакуфных владений Ходжи Ахрара и его потомков. Автореф. дисс.. канд. ист. Наук. – Т., С. 16.

Чехович О.Д. (1974) Самаркандские документы в XVI-XVI вв. (о владениях Ходжи Ахрара в Средней Азии и Афганистане) факсимиле, критический текст, перевод, примечание и указатели.- Москва. С 132.

СОЛИҚ ВА ҲАЁТ

ЭЛЕКТРОН ИЛМИЙ
ОММАБОП ЖУРНАЛ